

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 5 класу з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2022

УДК 811.161.2(=135.1)(075.2)

У 45

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140)

Умовні позначення

Пригадайте

Запам'ятайте

Зверніть увагу

Міркуйте

Це цікаво

Послухайте

У 30

Українська мова : підруч. для 5 кл. з навч. угорською мовою закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Г.В. Шумицька, Т.Д. Гнаткович, О.В. Калинич, А.Ю. Лукач, Є.Є. Борисова. – Львів : Світ, 2022. – 296 с. : іл.

ISBN 978-966-914-000-0

УДК 811.161.2(=135.1)(075.2)

ISBN 978-966-914-000-0

© Шумицька Г.В., Гнаткович Т.Д.,
Калинич О.В., Лукач А.Ю.,
Борисова Є.Є., 2022

© Поліха Л., ілюстрації, 2022

© Видавництво «Світ», оформлення, 2022

ДОРОГІ П'ЯТИКЛАСНИКИ ТА П'ЯТИКЛАСНИЦІ!

Замість вступу пропонуємо вам тест із вибором однієї чи кількох правильних відповідей.

Кожна людина прагне самореалізації. У майбутньому хочу

А бути успішним;

Б прославитися;

В опанувати професію, яка приносить задоволення й добробут;

Г стати заможним.

Який би з варіантів ви не вирішили реалізувати, вам потрібно буде досконало володіти державною мовою. Уявіть себе в майбутньому успішним (відомим) професіоналом і ... безпорадним мовцем, який під час ділової зустрічі з труднощами добирає слова; чи ви, наприклад, політик, який не вміє чітко висловити думку... Що найменше, смішно й гірко водночас.

Хтось може заперечити: хіба не однаково, як розмовляти? Он скільки навколо достатньо успішних і водночас безграмотних... Краще добре вивчити іноземну – без неї нікуди... Можливо, але міне зовсім небагато часу, і ваша грамотність (чи безграмотність) стане вирішальною в конкуренції за престижне місце роботи. Саме вільне володіння мовами, зокрема державною, слугуватиме запорукою вашого успіху в майбутньому.

У п'ятому класі ви починаєте вивчати систематичний курс української мови.

Вивчаючи українську мову й послуговуючись нею, ви:

– відчуєте її красу, милозвучність і гнучкість, розкриєте для себе багатство її виражальних засобів;

– долучитеся до пізнання Всесвіту й маленької батьківщини;

– поглибите любов до землі, на якій живете;

– удосконалите власне мовлення задля успішного спілкування.

Мова для цього – найкращий інструмент, але за умови, що ви нею досконало володієте, знаєте всі її можливості й силу.

Нехай пізнання українського слова буде для вас радісним, приємним і легким. Успіхів вам!

З повагою – авторки

§ 1. Українська мова – державна мова України

- **Вправа 1. I.** Виразно прочитайте вірш Дмитра Білоуса. Визначте його основну думку. Одне з речень (на вибір) спишіть. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте значення виділених слів.

ХТО ЛЮБИТЬ, ТОЙ ЛЕГКО ВЧИТЬ

Якщо з українською мовою
в тебе, друже, не все гаразд,
не вважай її *примусовою*,
полюби, як весною *рост*.
Примусова тим, хто цурається,
а хто любить, той легко вчить:
все як пишеться, так вимовляється, –
все, як пісня, у ній звучить.

- II. Побудуйте речення про українську мову, використовуючи подані або самостійно дібрані вами епітети й порівняння.

Співуча, мелодійна, барвінкова, дзвінка, багата; завжди нова, як подих вітру; мила серцю, як світанкова зоря; квітуча, як весняний сад.

- **Вправа 2. I.** Прочитайте текст мовчки. З'ясуйте його головну думку.

Мова – це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною. У кожного народу своя мова. Це великий скарб, який треба шанувати, берегти й розумно збагачувати, не причиняючи йому ніякої шкоди (*К. Крапива*).

- II. Об'єднайтесь у групи. Поміркуйте, для чого людині потрібна мова. Чи можуть мову замінити сучасні гаджети?

- **Вправа 3.** Складіть прислів'я, дібравши з довідки пропущені частини. Запишіть їх. Поясніть зміст кожного з них.

1. Птицю пізнати по пір'ю, а людину ... . 2. Від теплого слова і лід... . 3. Як привітаєшся, так і ... . 4. Багато знай, та ... . 5. Мудре слово ... відчиняє. 6. Слово до слова – ... . (*Народна творчість*).

Довідка: відкажуть, розмерзається, по мові, ще питай, на язиці, зложиться мова, залізні ворота, своїми думками.

Словникова робота ●●●○●

Українською

український народ
державна мова
найбільший скарб
вивчати мову
користуватися словником
тлумачний словник

Угорською

ukrán nép
állami nyelv
a legnagyobb kincs
nyelvet tanulni
használja a szótárt
szótár

український
вивча́ти

запита́ння
тлума́чний

Першим букварем, виданим в Україні, був «Буквар» («Азбука»), надрукований 1574 року у Львові першодрукарем Іваном Федоровим. Книжка складалася з абетки, складів, зразків відмінювання й короткої читанки. До нас дійшов лише один примірник, який знайдено в Римі 1927 року (За виданням «Україна в цікавих фактах»).

Вправа 4. I. Послухайте текст.

Українська мова є державною мовою України. Нею розмовляє понад 40 мільйонів користувачів. Це одна з найдавніших і найрозвиненіших мов світу.

Доля української мови протягом століть була нелегкою. Не дозволяли друкувати українською мовою книжки, учитися нею в школах та університетах, користуватися в урядових установах. Але мова жила, розвивалася й ставала дедалі кращою, багатшою.

У Словнику української мови в 11 томах (у якому, проте, зібрано далеко не всю лексику) налічується понад 136 тисяч слів. У Великому тлумачному словнику сучасної україн-

ської мови 2005 року видання міститься майже чверть мільйона слів.

Українською мовою можна висловити й передати найтонші почуття, описати все, що бачить людське око. Нею написано багато визначних творів і наукових праць, українською мовою блискуче перекладено більшість шедеврів світової літератури. Перша у світі «Енциклопедія кібернетики» була видана українською мовою (*З журналу*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Скільки користувачів розмовляє українською мовою?
2. Скільки слів налічується у Словнику української мови в 11 томах?
3. З якою метою використовується українська мова?

Словникова робота ●●●●●

почуття – érzés
примусовий – kényszerített
ряст – keltike
скарбниця – kincstár
схованка – rejték hely

урядова установа – kormányzati hivatal
цуратися – idegenkedik valakitől/
valamtől
шедевр – remekmű

§ 2. Розвиток мовлення. Загальне уявлення про спілкування та мовлення, види мовленнєвої діяльності

Мовлення (beszéd) – це використання мовних засобів (слів, речень, текстів тощо) для спілкування.

Види мовленнєвої діяльності

Аудіювання	Читання	Говоріння	Письмо
------------	---------	-----------	--------

Читаємо, слухаємо розповідь учителя чи вчительки, пишемо переказ або листа другу або подрузі, розмовляємо з батьками. Це все – наша мовленнєва діяльність, усне та письмове спілкування.

Залежно від того, де, з ким і про що ми спілкуємося, змінюється наша мовленнєва поведінка.

● **Вправа 5.** Ви приїхали в незнайоме місто й вам потрібно дістатися до центру, але, на жаль, як це зробити, вам невідомо. Прочитайте діалог, усно перекладіть його угорською мовою.

– Доброго дня! Вибачте, будь ласка, мені потрібно дістатися до центру. Чи не скажете, яким автобусом можна доїхати?

– Доїхати можна автобусними маршрутами 5 і 14.

– Перепрошую, чи далеко їхати, скільки зупинок?

– Звідси до центру досить близько. Автобусом – дві зупинки.

– А якщо пішки? Скільки часу потрібно?

– Хвилин 20–25.

– Що б Ви мені порадили?

– Якщо є можливість, ідіть пішки, щоб помилуватися красою нашого міста.

– Скористаюся Вашою порадою. Куди йти?

– Поверніть праворуч і прямо. Дійдете до площі – Ви на місці.

– Дякую.

читання
праворуч

ліворуч
завжди

Спілкування (kommunikáció) – це обмін інформацією, передання її однією людиною іншій.

Різновиди мовленнєвого спілкування:

- усне (говоримо, слухаємо);
- письмове (пишемо, читаємо).

Будь-яке спілкування відбувається за певних умов, які впливають на наше мовлення. Із цих умов складається ситуація спілкування.

Того, до кого звертаються під час спілкування, називають **адресатом**.

Мета спілкування – щось повідомити, щось з'ясувати, до чогось спонукати, висловити почуття тощо.

● **Вправа 6.** До вас звернувся перехожий на вулиці й запитав, як пройти до автобусної станції. Використайте запропоновані звороти й допоможіть людині дістатися місця призначення.

Пройти ліворуч, праворуч за будинком зупинка, прямо пройти один квартал, проїхати одну зупинку на ..., пройти у напрямку..., поруч їздить ..., повернути за ріг, дві хвилини пішки до метро.

● **Вправа 7. I.** Прочитайте текст мовчки.

У спілкуванні з людьми важливе значення має вміння поставити себе на місце іншого. Якщо ви вмієте це робити, вам неважко буде подивитися на речі очима свого співрозмовника. Саме в такому вмінні полягає таємниця успіху спілкування з людьми.

Правду кажучи, більшість людей прислухається тільки до власної думки. Це відчувається передусім під час суперечок, коли можна почути таке: «Я його примушу зі мною погодитись!»

У кожній суперечці відбувається зіткнення двох різних поглядів, двох думок. Розв'язати суперечку – означає прислухатися до іншого, зробити крок назустріч. Адже кожна зі сторін по-своєму має рацію (*За І.Томаном*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що забезпечує, на думку автора тексту, успіх у спілкуванні з людьми?
2. У який спосіб автор радить розв'язувати суперечку?

● **Вправа 8.** Запишіть прислів'я. Про які правила нагадують вони співрозмовникам/співрозмовницям?

1. Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш. 2. Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш. 3. Цідить слова крізь зуби. 4. Пуста мова не варта доброго слова.

● **Вправа 9. I.** Прочитайте текст мовчки.

На початку дванадцятого століття на Русі широко відомим стало «Повчання до дітей» князя Володимира Мономаха. Дітям князів і дружинників рекомендувалося вести бесіду так: «У присутності старших мовчати, мудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними собі і молодшими в любові перебувати, не шаленіти словом, не осуджувати мовою...» (*За О.Корніякою*).

II. Поміркуйте, чи змінилися за тисячоліття правила спілкування між людьми. Обговоріть це питання у класі.

Поради для тих, хто хоче бути хорошим співрозмовником

1. Умійте зацікавлено й уважно вислухати іншого.

2. Під час бесіди дивіться в очі людині, з якою говорите.

3. Слухайте, не перебиваючи співрозмовника/співрозмовницю.

4. Не будьте нав'язливими.

5. Говоріть про те, що може бути цікавим і корисним для тих, хто вас слухає.

● **Вправа 10.** Прочитайте запропоновані вислови й запишіть їх у три колонки, розподіливши слова вітання, прохання й вибачення, прощання.

На добраніч; привіт; доброго ранку; прошу до класу; повторіть, будь ласка, ще раз; передайте, будьте ласкаві, книжку; вибачте, що потурбували вас; даруйте; прошу; добрий день; до побачення; добрий вечір; на все добре; вибачте, дозвольте пройти; до зустрічі; пробачте, котра зараз година? хай щастить; будь ласка, що ви сказали? зачиніть, будь ласка, двері; скажіть, будьте ласкаві, коли перерва? будь ласка, чи не могли б ви мені допомогти? будь ласка, що б ви мені могли порадити?

● **Вправа 11.** Використовуючи подані вислови, складіть у формі діалогу текст розмови в незнайомому вам місці. Текст запишіть.

Пробачте, добродію (добродійко), дозвольте звернутися до Вас... Вибачте, добродію (добродійко), я хочу Вас запитати, як... Даруйте, чи не підказали б Ви мені... Добродію (добродійко), чи не могли б Ви сказати... Пробачте, я не зрозумів/не зрозуміла. Даруйте, я не почув/не почула. Вибачте, що забрав/забрала у Вас час. Щиро дякую. Глибоко вдячний/вдячна. Нема за що.

● **Вправа 12.** Продовжіть уявний діалог «Навіщо читати?».

– Сьогодні я вже дочитую оповідання Всеволода Нестайка. Дуже цікаві. А ти що читаєш?

– Та... А навіщо читати? Там усе видумано, усе неправда...

– ...

Словникова робота ●●●○●

вибачте – bocsánat
даруйте – bocsánat
дозволити – engedélyez,
megenged
зацікавлено – érdeklődve
мати рацію – igaz van
навязливий – itt: erőszakos
підкорятися – engedelmeskedik

привіт – üdvözlés, szia
прошу – tessék, legyen szives
ріг будинку – a ház sarka
сперечатися – vitatkozni
суперечка – vita
турбувати – zavar
шаленіти – megalondul, vadul

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

§ 3. Частини мови, способи розпізнавання частин мови

Вправа 13. I. Послухайте тексти, а потім прочитайте їх самостійно.

Текст 1. Тихий осінній день. У яблуневому саду літають джмелі. Вони прилетіли до яблука, що впало з дерева й лежить на землі. З яблука тече солодкий сік. Обліпили яблуко джмелі.

Зайшло сонце. А в саду яблука пахнуть сонцем. Деся заспівав цвіркун. Раптом з яблуні на землю впало яблу-

ко – гуп... Цвіркун замовк. Полетів сполоханий птах. Деся за лісом у нічному небі спалахнула зірка. Знову заспівав цвіркун.

Уже й місяць вплив на небо, а яблука пахнуть гарячим сонцем (В.Сухомлинський).

Текст 2. Ще одну пісню сад відспівав...

Давно минули медові місяці бджіл. Уже й бабине літо струни порвало. Затихли оркестри зелених симфоній.

Червонощокі йонатанки та завжди усміхнені золоті ренети відсвяткували хороводи літа, понесли свої аромати людям.

У село переселився люд трудовий...

Матері діток у школу збирають, і щоранку багряну тишу шкільного подвір'я діточий гомін будить до гри, поки дзвінок не покличе малечу за парти зелені черпати науки із криниці знань.

Тихо стало. Мов у спорожнілому храмі.

Тиша саду. Задушевна пісня, неповторна.

І спить сад... І снить про нову весну... (За Ю.Станинцем).

II. Об'єднайтеся у дві групи. Кожна група має виконати своє завдання.

Тестові завдання для першої групи (робота з текстом 1)

1. Які комахи літають в яблуневому саду?

А шершні   Б оси   В джмелі   Г бджоли

2. Чим пахнуть яблука в саду?

А медом   Б росами   В сонцем   Г дощем

3. Що зробив цвіркун?

А замовк   Б заспівав   В утік   Г пострибав

4. Який сік тече з яблук?

А густий   Б солодкий   В кислий   Г терпкий

Завдання для другої групи (робота з текстом 2)

Дайте відповіді на запитання.

1. Про що розповідається в тексті?
2. На які частини його можна поділити за змістом?
3. Які речення виражають час подій?
4. Який заголовок можна дібрати до тексту?

III. Випишіть по два-три слова, що належать до кожної з відомих вам частин мови.

Загальна характеристика частин мови

	Частина мови	Запитання	За значенням	Приклади
Самостійні	Іменник (főnév)	хто? що?	називає предмети	мама сад
	Прикметник (melléknév)	який? чий?	називає ознаки	солодкий бабин
	Числівник (számnév)	скільки? котрий?	називає кількість або порядок при лічбі	один перший
	Займенник (névmás)	хто? що? який? чий? скільки? котрий?	вказує на предмети, ознаку, кількість, але не називає їх	я цей інший
	Дієслово (ige)	що робити? що зробити?	називає дію або стан	літати спати
	Прислівник (határozó)	як? де? коли? чому? навіщо?	називає обставини	знову давно
Службові	Прийменник (előjáró)		служить для зв'язку слів у словосполученні	у(в) до біля
	Сполучник (kötőszó)	НЕ відпові- дають на питання	служить для зв'язку однорідних членів, простих речень у складному	і (й) але що
	Частка (módosítószó)		надає слову або реченню додаткового відтінку значення	не хай
	Вигук (indulatszó)		виражає почуття і волевиявлення	Ох! Будь ласка!

Усі слова залежно від їх лексичного значення, граматичних ознак, способів змінювання та ролі в реченні поділяються на десять частин мови.

Частини мови діляться на самостійні (повнозначні), які в реченні можуть виступати членами речення, і службові (неповнозначні), які виконують допоміжну роль у побудові речень.

● **Вправа 14 (з ключем).** Пригадайте частини мови, які ви вивчали в попередньому класі. Випишіть у три колонки окремо іменники, прикметники, дієслова.

Учень, історичний, учитися, радісний, свято, активні, набуваємо, працею, аналізують, добрий, осіння, відкриваєш, читаєте, історія, святковий, товариського, хвилина, аплодує, іскристим, іскорки, втішний, напишу, несемо, акуратні, ідеш, відкриття, мирний.

Ключ. Підкресліть у всіх словах початкову букву. Якщо ви правильно виконали вправу, то з цих букв у вас складеться побажання. Прочитайте його й запишіть.

● **Вправа 15 I.** Прочитайте текст уголос.

НАША БАТЬКІВЩИНА

Україна – наша Батьківщина. У ній живуть працьовиті люди. Вона багата на корисні копалини: вугілля, залізну руду, марганець, свинець, титан, нікель... На її ланах вирощують щедри врожаї жита, пшениці, льону, цукрових буряків, кукурудзи, соняшника. А яка мальовнича природа України – річка Дніпро, озеро Синевир, гори Карпати... Наша Вітчизна подарувала людству геніальні українські пісні, твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Володимира Винниченка та багатьох інших видатних письменників і письменниць.

II. Поясніть значення слова «Батьківщина», звірте свою думку з тлумачним словником. Доберіть синоніми до цього слова.

III. Дайте відповіді на запитання.

1. Як називається наша Батьківщина?
2. На які корисні копалини багата Україна?
3. Які врожаї вирощують на її ланах?

IV. Виконайте тестові завдання.

1. **Як називається озеро, про яке йдеться в тексті?**

А Сиваш   Б Синевир   В Світязь   Г Ялпуг

2. **Прізвище якого видатного письменника не згадано в тексті?**

А Тараса Шевченка   Б Лесі Українки
В Івана Франка   Г Івана Котляревського

V. Спишіть перший абзац. У перших трьох реченнях визначте всі відомі вам самостійні частини мови.

Зразок: *Україна (ім.), наша (займ.), Батьківщина (ім.)*

Україна – одна з найбільших європейських країн. Її площа 603,7 тис. км².

Крайньою східною географічною точкою України є селище міського типу Мілове Луганської області, а західною – місто Чоп на Закарпатті, відстань між якими 1270 км (*За збірником «Україна в цікавих фактах»*).

● **Вправа 16. I.** Запишіть прислів'я та приказки про рідний край, які ви знаєте.

II. У кожному реченні визначте службові частини мови.

Зразок. *Людина без (прийм.) рідної землі як (спол.) соловей без (прийм.) гнізда.*

● **Вправа 17** Прочитайте текст уголос, дотримуючись інтонації.

Українські Карпати розташовані на заході нашої країни. Карпати – це середні за висотою й молоді гори. Найвища вершина Українських Карпат – гора Говерла. Її висота 2061 м.

Окрасою Карпатських гір є водоспади, а справжніми перлинами називають невеликі, але досить глибокі озера з кришталєво-чистою холодною водою. Найбільше з них – озеро Синевир, розташоване серед лісів на висоті 989 м. Набагато вище, ніж Синевир, розташовані озера Бребенескул (1801 м) і Несамовите (1750 м).

Кожна пора року в Українських Карпатах чарує своїми особливими барвами та красою і привертає до себе увагу. Рослинний світ Карпат – це неповторна скарбниця природних багатств, яка потребує до себе бережливого ставлення та охорони (*За матеріалами інтернету*).

Готуйтеся до ЗНО зараз

Установіть відповідність між словами й частинами мови, до яких вони належать:

1 іменники	А але, й, якщо;
2 прикметники	Б любити, радіти, слухати;
3 дієслова	В широкий, білий, дерев'яний;
4 сполучники	Г над, до, у;
	Д Кирило, олень, тунець.

Словникова робота ●●●○●

Йонатанки, ренети – сорти яблук.

аплодувати – tapsol
водоспад – vízesés
вугілля – szén
джміль – darázs
залізна руда – vasérc
іскристий – csillogó, szikrázó

корисні копалини – ásványi kincsek
перлина – gyöngy
снити – álmodni
спокійний – nyugodt
сполоханий – megijedt
цвіркун – tücsök

§ 4. Іменник

Вправа 18. I. Послухайте текст.

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Де ріс паросток? 2. Як виглядав паросток? 3. Що подобалося, а що не подобалося паростку? 4. Кого бачив паросток у парку?

III. Допоможіть паростку з'ясувати, яким він виросте. Придумайте власне продовження історії.

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Скільки дерев росло в парку?

- А п'ять   Б сім   В одинадцять   Г чотирнадцять

2. Які істоти не згадуються в тексті?

- А джмелі   Б мурашки   В метелики   Г голуби

V. Послухайте текст ще раз і запишіть з нього по п'ять іменників в однині і множині. З'ясуйте, що означають ці іменники: назви істот чи неістот.

Іменник (fónév) – це самостійна частина мови, що називає предмет, особу, явище й відповідає на запитання *хто?*, *що?* (*миша, зошит, райдуга*).

Назви істот відповідають на запитання *хто?*

Назви неістот відповідають на запитання *що?*

МОВНА ВЕСЕЛИНКА!

Дітям пам'ятати слід,
що іменник має рід.

Чоловічий – значить «він»:
учень, хвіст, портфель, пінгвін.

А жіночий рід – «вона»:
дружба, ластівка, весна.

Є й середній рід «воно»:
вухо, яблуко, вікно.

Н.Попельовська

- **Вправа 19.** Запишіть іменники в три колонки за родами: 1) середній; 2) жіночий; 3) чоловічий.

Стілець, батько, стежка, сіль, обличчя, дружба, небо, дерево, джерело, будинок, кінь, сила, листя, краса, ніч, світ.

Іменники, які можна замінити словом *він* і поєднати зі словом *мій*, належать до **чоловічого роду**.

Іменники, які можна замінити словом *вона* й поєднати зі словом *моя*, належать до **жіночого роду**.

Іменники, які можна замінити словом *воно* й поєднати зі словом *моє*, належать до **середнього роду**.

Іменник, пов'язуючись у реченні з іншими словами, змінюється за відмінками.

В українській мові є **сім відмінків** (eset), кожний з яких відповідає на певне запитання:

1) називний – хто? що? (*син, сестра, яблуко; сини, сестри, яблука*);

2) родовий – кого? чого? (*сина, сестри, яблука; синів, сестер, яблук*);

3) давальний – кому? чому? (*синові, сестрі, яблуку; синам, сестрам, яблукам*);

4) знахідний – кого? що? (*сина, сестру, яблуко; синів, сестер, яблука*);

5) орудний – ким? чим? (*сином, сестрою, яблуком; синами, сестрами, яблуками*);

6) місцевий – на (в, при) кому? на (в, при) чому? (*на (в, при) синові, сестрі, яблуку; синах, сестрах, яблуках*);

7) кличний – хто? що? (*сину, сестро, яблуко; сини, сестри, яблука*).

● **Вправа 20 (з ключем).** Випишіть іменники в колонки відповідно до відмінка, у якому вони стоять: 1) у називному; 2) у родовому; 3) у давальному та ін.

Свічка, (на) кінець, (з) примусу, (завдяки) витривалості, справа, (з) успіхом, (при) здоров'ї, (круг) Києва, (про) князів, (в) ООН, (перед) кладкою, (за) участі, (услід) онукам, (у) далечінь, (за) вітром, (наперекір) бурям, (по) склу.

Ключ: з других букв іменників (прийменники не враховуємо) має скластися закінчення вислову американського письменника Ральфа Емерсона: «Слабкі люди вірять в удачу, сильні – ...».

● **Вправа 21. I.** Прочитайте текст мовчки.

БАБИНЕ ЛІТО

В останні ясні й теплі дні осені, які бувають в Україні наприкінці вересня – на початку жовтня, на полях і в лісах літає багато павутиння. Його плетуть дрібні павучки, які вилазять зі своїх гнізд, відчуваючи повернення нетривкого тепла. За народними віруваннями, ці павутинки пов'язані з початком таких робіт, як прядіння, вишивання, плетіння тощо, якими в давнину займалися переважно жінки, а тому із цього часу починалася відповідальна пора заготівлі полотна, ниток.

Деякі давньоукраїнські племена також вірили, що цієї чудової осінньої пори баба-яга літає в ступі і розкидає павутиння.

Невідомо, чи від казкової баби, чи від жіночих робіт походить перша частина фразеологізму «бабине», а друга означає летюче павутиння – «літо» (За В.Забіякою).

II. Складіть речення з фразеологізмом «бабине літо».

III. Дайте відповіді на запитання: 1. З якими місяцями пов'язують вислів «бабине літо»? 2. Які роботи у цей час виконували люди? Чи вважаються ці роботи «жіночими» у сучасному суспільстві? 3. Про якого казкового персонажа згадується в тексті?

IV. Випишіть іменники, визначте їх відмінок.

Місто з найдовшою назвою – це Бангкок, столиця Таїланду. Повну назву його можна перекласти українською мовою приблизно так: «Велике місто ангелів, найвище сховище божественних скарбів, велика земля, яку не можна завоювати, велике й квітуче царство, чудова й квітуча столиця дев'яти коштовних каменів, місто, де живуть найбільші володарі у величному палаці, житло богів, здатних перевтілюватись у духів». Назва, записана в оригіналі, налічує 147 літер.

● **Вправа 22.** Спишіть текст. Слова, що в дужках, поставте в потрібних числі й відмінку. Закінчення підкресліть.

Сьогодні я був у (бібліотека). Там стоять (полиця) з (книга). На (стіна) написано: «До (книжка) ставтеся з (любов)!». Бібліотекарка запропонувала мені багато цікавих (книжка). Я вибрав собі дві (книжка): «Михайлик – джура козацький» (Марія) Пригари й «Українські народні (казка)». Коли я виходив, то подякував (бібліотекарка).

● **Вправа 23.** Пригадайте, як пишемо в українській мові власні та загальні назви. Поясніть уживання великої букви та лапок у поданих словах і словосполученнях.

Європа, Виноградівська гімназія імені Жігмонда Перені, поема «Катерина», повість «Земля», медаль «За відвагу», газета «Новини Закарпаття», місто Мукачево.

● **Вправа 24.** Запишіть слова у дві колонки: 1) ті, що пишемо з малої букви; 2) ті, що пишемо з великої букви.

(У,у)жгород, (А,а)нтон, (Ф,ф)ранкова (поема), (К,к)итай, (Г,г)алактика, (О,о)бласть, (А,а)ндреа, (К,к)орабель, (Б,б)іблія, (О,о)світа.

● **Вправа 25.** Розгляньте ілюстрацію. Підготуйте усну розповідь на тему «Ужгород – обласний центр Закарпаття». Використовуйте власні назви.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Обидві власні назви треба писати в лапках у рядку

- А село Онок, фабрика Світоч
- Б роман Собор, печиво Сюрприз
- В готель Ужгород, дівчина Ілона
- Г холодильник Норд, місто Київ

2. Власну назву треба брати в лапки в усіх рядках, ОКРІМ

- А урочище Кам'янка
- Б зупинка Мукачівський ліцей
- В Шевченків Кобзар
- Г опера Тарас Бульба

Словникова робота ●●●●●

витривалість – kitartás
вишивання – hímzés
відразу – azonnal
вірування – hit
власна назва – tulajdonnév
загальна назва – köznév
зауважити – észrevesz; megjegyez
кладка – itt: hidacska

мріяти – álmodik, ábrándozik
назва істоти – élőlény
назва неістоти – élettlen
оригінал – eredeti
павутиння – pókháló
паросток – csíra
підтримати – feltámaszt, támogat
плетіння – szövés

прядіння – fonás
пурхати – lebeg
рід – nem

роса – harmat
стебельце – szár
стернове колесо – hajókormány

§ 5. Прикметник

Вправа 26. I. Послухайте, а потім прочитайте текст.

ЛІС

На самому горизонті, на горах, чорною смугою тягнеться могутній ліс. Весело шумить зеленою весною, тихо – жовтими осенями, мовчить – білими зимами.

Чудовий могутній ліс! І хмари-мандрівники люблять пролітати над ним, і вітри-розбійники затримуються в ньому, співають свої молодечі пісні.

І кожний радіє йому: жарко – на ліс поглядаєш, весело стане, холодно – люди дерево везуть, потепліє...

Який прекрасний, гордий ліс! Що за розкішний він у своїй красі! (За Ф.Потушняком).

II. Дайте відповіді на запитання: 1. Якої пори року вам найбільше подобається ліс? Чому? 2. Які слова використано у тексті, щоб показати красу лісу? 3. Чи можна без прикметників описати красу лісу? 4. Яка роль прикметників у мовленні? 5. Які речення використовує автор, щоб показати своє захоплення?

III. Виконайте тестові завдання.

1. У яку пору року ліс весело шумить?

А жовтими осенями

В веселою весною

Б білими зимами

Г спекотним літом

2. Який ліс у своїй красі ....?

А чудовий

В гордий

Б могутній

Г розкішний

IV. Випишіть прикметники з іменниками. Визначте рід, число прикметників.

Зразок. Чорною смугою – поч. ф. чорний, ж. р., одн.

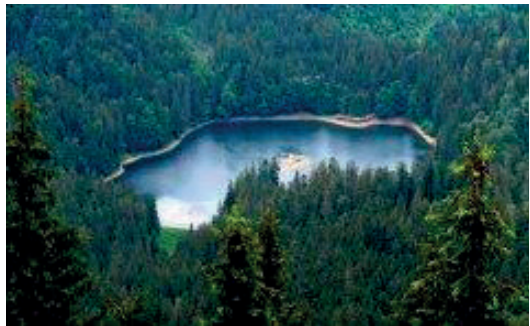
Прикметник (melléknév) – це частина мови, що називає ознаку предмета й відповідає на запитання *який? яка? яке?* Змінюється за числами, відмінками, а в однині ще й за родами. Прикметники завжди стоять у тому числі, роді й відмінку, що й іменники, з якими вони пов'язані. Початкова форма – форма чоловічого роду в називному відмінку однини.

● **Вправа 27.** Спишіть. Прикметники підкресліть, визначте їх рід (в однині), відмінок і число. Назвіть закінчення в них.

1. Мій друже, ходімо із дому слухати в плині струмка мелодію трохи знайому, яка вона чиста, дзвінка! (*С.Жупанин*).
2. Там, де ті високі гори, глибокі долини, де зелені бережечки попід полонини, там, де вітрик холодненький, вода студенька, – там-то наша країночка усім нам миленька (*В.Гренджа-Донський*).
3. Сонце червоним яблуком падає з голубого небесного дерева (*Д.Кешеля*).

● **Вправа 28.** I. Прочитайте текст мовчки.

У нашій милій і прекрасній Україні є багато визначних місць, пам'яток архітектури, природи... Одне з них – відоме озеро Синевир, яке ще влучно нарекли у народі Морським оком. Саме по собі озеро унікальне, адже лежить високо в горах. Справді, воно нагадує око з висоти пташиного польоту. Посередині острівця, як зіниця ока, а довге віття смерек і ялин довкола – наче казкові вії. З приводу виникнення цього витвору природи на Верховині побутують численні легенди (*Із книги «Дивовижний край легенд»*).

II. Дайте відповіді на запитання: 1. Яке озеро в народі називають Морським оком? 2. Чому його так назвали? 3. Чи знаєте ви легенди про озеро Синевир? Розкажіть їх у класі.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Що в тексті порівнюється із зіницею ока?

А горбок

В лісок

Б острівець

Г долина

2. З чим порівнюється віття смерек і ялин?

А з казковими віями

В з ранковим туманом

Б з мелодією флейт і дзвіночків

Г з водяною гладдю

IV. Випишіть прикметники разом з іменниками, з якими вони пов'язані. Визначте рід, число й відмінок прикметників. З'ясуйте, від чого залежать рід, число та відмінок прикметників у словосполученнях.

Зразок. *Озеро унікальне (с. р., одн., Н. в.).*

Озеро Синевир – найбільше озеро Українських Карпат, їх візитна картка. Посередині озера – немов зіниця блакитного ока – невеликий острівець площею всього кілька метрів. Звідси і народна назва озера – Морське око.

За однією з місцевих легенд, мальовниче озеро утворилося від потоку сліз графської доньки Синь на місці, де її коханого, простого верховинського пастуха Вира, за наказом графа було вбито кам'яною брилою через його жебрацьке походження.

● **Вправа 29 (з ключем).** I. Випишіть спочатку в колонку ті словосполучення, де в закінченнях прикметників треба вставити букву **і**, а потім – **и**, де треба вставити букву **и**.

Мудр..й людині, учнівськ..х зошитів, вчорашн..х уроків, у чітк..й послідовності, широк..м полем, сталев..ми плугами, в гаряч..й час, струнк.. тополі, лелеч.. гнізда, осінн..й день, айвов..й сік, у строкат..х лісах, у льнян..й сорочці, з весел..м настроєм.

Ключ. У прикметниках підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте відому пораду Тараса Шевченка. Запишіть її.

II. Визначте рід, число й відмінок прикметників.

- **Вправа 30.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись інтонації.

ОСІННЯ ПОЖЕЖА

Сонно з-за хмари дощ визирав,
сіяв краплини в лузі між трав.
Раптом побачив: діброва горить!
Взявся гасити пожежу в ту ж мить.
Море води на дерева розлив,
тільки пожежі він не згасив.
Жовтогарячим, червоним вогнем
дерева палають під буйним дощем.
Пожежа в діброві аж неба сягла.
А дощик не відав: то ж осінь прийшла!

Степан Жупанин

II. Поясніть, як ви розумієте вислів «осіння пожежа».

III. Складіть діалог з сусідом/сусідкою по парті (шість–вісім реплік) на одну з тем: «Краса та багатство рідного краю», «Барви осені», використовуючи слова з довідки.

Довідка: співучі зозулі, тиха музика, високі гори, гірські вершини, величезні долини, пшеничні поля, останні промені, кетяги калини, журавлиний ключ, сумна мелодія, неспокійний вітер, гірська природа, дивовижні кольори, яскраві айстри, дивна казка.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Усі слова є прикметниками в рядку

- А новина, новий, поновити
- Б чемний, ввічливий, розумний
- В доброта, добрий, радіти
- Г відповідь, відповідати, відповідний

2. Прикметник ужито в реченні

- А Сонце піднялося над горою.
- Б Вчителька цікаво розповідала про життя тварин.
- В Томаш придумав цікаву гру.
- Г Аніта уважно слухала пояснення Іштвана.

айвовий – birsalma
буйний – itt: erős
гасити – eloltani
горизонт – láthatár
далекий – távoli, messzi
жебрацький – koldus
жорстокий – kegyetlen
зіниця – a szem pupillája
кетьяг – fürt
лелека – gólya
льняний – vászon

молодечий – fiatalos
наректи – elnevez
оксамитовий – bársony
плин – itt: folyás
плуг – eke
пожежа – tűz
розбійник – csibész
розкішний – itt: csodás
совість – lelkiismeret
співучий – dallamos
численний – számos

§ 6. Числівник

Вправа 31. I. Послухайте текст.

II. Дайте відповіді на запитання: 1. Скільки українських народних пісень нарахували етнографи? 2. У якому році в космосі пролунала українська пісня «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю»? 3. Скільки пісень у фонді України? 4. Яку роль у цьому тексті виконують числівники?

III. Запишіть числівники, які ви запам'ятали з тексту. Які з них означають кількість, а які – порядок предметів при лічбі. На які запитання вони відповідають?

Числівник (számnév) – це частина мови, що позначає кількість предметів або їх порядок при лічбі і відповідає на запитання *скільки? котрий?* (*сьомий, тисяча п'ятсот, півтори*).

За значенням числівники поділяють на дві групи: кількісні (tőszámnév) й порядкові (sorszámnév).

Кількісні числівники позначають кількість предметів і відповідають на запитання *скільки?* (*п'ять, сім, десять*).

Порядкові числівники позначають порядок предметів при лічбі й відповідають на запитання *котрий? котра? котре? котрі?* (*шостий, шоста, шосте, шості*).

● **Вправа 32.** Випишіть з речень виділені слова у дві колонки: числівники та інші частини мови.

1. *Скарбниця* нашої мови дуже багата – кількість слів у ній може сягати одного *мільйона*. 2. У *десятій* статті Конституції України зазначено: «*Державною* мовою в Україні є українська мова». 3. Угорський письменник Янош Ердеї ще в *сімнадцятому* столітті зібрав й *опублікував* більше трьохсот угорських народних пісень (*З журналу*).

● **Вправа 33.** Загадки-жарти.

1. Назвіть числівник, який у родовому відмінку складається зі 40 букв. 2. Який числівник, ставши за *нами*, утворить жіночу прикрасу?

● **Вправа 34.** I. Прочитайте текст мовчки.

ДЕНЬ СВЯТОГО ІШТВАНА

Головним державним святом Угорщини є День Святого Іштвана, який відзначають 20 серпня. Вважається, що саме в цей день був коронований перший король Угорщини Іштван (Стефан) Святий, який увів у країні християнство. Свято це почали відзначати вже в 1083 році, коли римський папа Григорій велів канонізувати короля Іштвана.

День святого Іштвана завжди відзначають дуже урочисто. Головним місцем дії стає собор Святого Іштвана, головний храм Будапешта, де знаходяться мощі правої руки короля (*За матеріалами інтернету*).

II. Дайте відповіді на запитання: 1. Коли відзначають головне державне свято Угорщини – День Святого Іштвана? 2. У якому році його почали відзначати? 3. Як відзначають це свято?

III. Поясніть значення слова «собор». Зверте свою думку з тлумачним словником. Доберіть синоніми до цього слова.

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Назвіть ім'я першого короля Угорщини

А Ондраш

Б Бела

В Янош

Г Іштван

2. Яка ріка згадана в тексті?

А Дніпро

Б Дністер

В Дунай

Г жодної

V. Запишіть словами числівники, що трапляються в тексті. З'ясуйте їх групу за значенням.

Числівник *сорок*, як і *п'ять*, походить від іменника. У давні часи в'язка білячих шкурок кількістю чотири десятки була своєрідною «ходячою монетою». Її завжди тримали в мішку, який називався сорок. Поступово назва мішка стала сприйматися як число 40. А числівник *п'ять* походить від іменника *п'ясть* (рука) і через те був пов'язаний зі значенням «п'ять пальців п'ясті». Потім це число від'єдналося від рахунку пальців руки і стало позначати узагальнену кількість, яку можна було застосовувати до будь-яких рахованих предметів (За І.Вихованцем).

● **Вправа 35.** Прочитайте вголос фразеологізми. За допомогою вчителя/вчительки з'ясуйте їх значення. Укажіть у них числівники. З'ясуйте, які з числівників є кількісними, які – порядковими.

Як дві краплі води. За трьома замками. Сім мішків гречаної вовни. Не мати дев'ятої клепки. На сьомому небі. На всі чотири боки.

● **Вправа 36.** I. Прочитайте текст уголос

ДЕНЬ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

День Незалежності України святкується 24 серпня починаючи з 1992 року. Для всього народу, який прагнув свободи та незалежності, цей день дуже важливий.

Це день перемоги українського народу у прагненні мати свою незалежну самостійну Українську Державу.

Це день, коли сповнилася вистраждана мрія не одного покоління борців за волю України. Вони довели своїми подвигами, що наша нація є незнищеною й вічною на цій землі.

День Незалежності кожного року нагадує не тільки українському народу, а й усьому світу про існування незалежної, демократичної країни (*З газети*).

II. Що нового ви дізналися про День Незалежності України? Розкажіть про це.

● **Вправа 37.** Чи однаково святкують державні свята угорці та українці? Складіть діалог з товаришем/товаришкою по парті (шість-вісім реплік) на тему «Державні свята Угорщини та України».

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Усі слова є числівниками в рядку

А один, одиниця, одинак   В четверо, четвертий, чотири

Б два, двійка, подвійний   Г десять, десятеро, десятник

2. Скільки числівників у наведеному тексті?

Пішло в ліс чотири свинки, клали жолуді в торбинки. Хоч були недовго в лісі, жолудів зібрали вісім. Між собою не сварились, а порівну поділились! (*Марійка Підгірянка*).

А три   Б чотири   В два   Г один

Словникова робота ●●●○●

в'язка – itt: köteg
етнограф – néprajzkutató
канонізувати – szentté avat
моці – ereklyék
незнищенний – elpusztíthatlan
одинак – egyke

опублікувати – közzétenni
повсякчас – mindig
собор – székesegyház
сягати – elér
фонотека – zenetár
християнство – kereszténység

§ 7. Займенник. Особові займенники

Вправа 38. I. Послухайте текст.

Ігри нескорених – міжнародні спортивні ігри, які визначають роль збройних сил у нашому світі. Мета Ігор – ушанування

військових ветеранів, підтримка їхньої реабілітації та допомога людям, які були поранені та втратили здоров'я під час служби на благо своєї Батьківщини. Вони покликані надати нові можливості військовослужбовцям і ветеранам, що заплатили

високу ціну за відданість своїй країні та її жителям.

Перші Ігри нескорених відбулися у 2014 році в Олімпійському парку королеви Єлизавети в Лондоні. Їх засновником є принц Гаррі. Гасло Ігор нескорених: «Я господар своєї долі. Я капітан своєї душі».

Команда України – це ветерани Збройних сил України (*За матеріалами інтернету*).

II. Дайте відповіді на запитання: 1. Хто є засновником Ігор нескорених? 2. Для чого проводять ці Ігри? 3. Хто є учасником Ігор нескорених?

III. Знайдіть у тексті займенники. Замість яких іменників ужиті займенники в тексті? Подумайте й обговоріть, яку роль виконують займенники в мовленні.

Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони – особові займенники (személyes névmások). Вони вказують на особу або осіб і відповідають на ті самі запитання, що й іменники: *хто? що? кого? чого?* та ін.

Особа	Число	Займенники	Займенники вказують на
1-ша	одн.	я	особу, яка говорить про себе
	мн.	ми	двох і більше осіб, від імені яких говорять
2-га	одн.	ти	особу, до якої звертаються
	мн.	ви	осіб, до яких звертаються
3-тя	одн.	він, вона, воно	особу чи предмет, про які говорять або вказують на них
	мн.	вони	осіб чи предмети, про які говорять або вказують на них

● **Вправа 39.** I. Прочитайте виразно текст. Особові займенники, що в дужках, поставте в потрібному відмінку. Вимовляючи, правильно наголошуйте їх.

Росли разом троянда і кропива. Кропива раз і каже своїй сусідці: «Дивись, як ця бджілка коло (ти) кружляє, (ти) ні на хвилинку нема від неї спокою. Я дивуюся, як у (ти) вистачає терпіння. Я не дозволила б цій поганій комасі пити з (я) соки. (Я) ніхто й пальцем не зачепить, а з (ти) і бджілка робить, що хоче. Хіба (ти) це не обходить?» (З народної творчості).

II. Як ви вважаєте, що відповіла троянда?

ра́зом
кропи́ва

кома́ха
неско́рений

Певно, найвідоміша серед рослин кропива, бо немає такої людини, яка б ніколи не жалилася нею. А чому вона так жалиться? А все тому, що листя на стеблі кропиви вкриті тонкими волосками, які мають особливий захист – сік, він і «опікає» шкіру. Але, незважаючи на це, люди готують із кропиви борщі, салати, соуси. Також кропивою миють волосся, щоб воно було міцне. Вона допомагає при застуді і хворобах печінки (За матеріалами інтернету).

● **Вправа 40.** Замість крапок допишіть займенники у потрібних відмінках, які б вказували на осіб і предмети, названі на початку кожного ряду. Поясніть їх правопис.

Зразок. Дуб. Сидить на ньому; пишається ним; зірвали з нього.

1. *Приятьель.* Ми не застали ... ; говорили про ... ; книжку відніс ... ; я був з ... ; бачив ... . 2. *Подруга.* Я зустріла ... ; ми підійшли до ... ; пішли з ... ; розповіли ... усе; на ... було рожеве плаття. 3. *Дерево.* Біля ... ; на ... сорока звила гніздо; ми сіли відпочивати під ... ; вітер зломив ... . 4. *Книги.* Люблю читати ... ; з ... ми черпаємо знання; я завдячую ... найприємнішими хвилинами.

● **Вправа 41.** I. Прочитайте текст мовчки.

«Здрастуйте, друзі!» – легко та звично написала я першу фразу. А ви так само легко та звично, не затримуючись, прочитали її.

Але уявляю ваше здивування, якщо б початок був такий: «Їли ви сьогодні?» Або такий: «Чи здорова ваша худоба?»

Адже це теж вітання. Саме такими фразами обмінювалися, зустрічаючись, жителі Стародавнього Китаю, Монголії, Єгипту. На перший погляд здається дещо смішно, але якщо подумати трохи, то легко можна довести, що «чи здорова ваша худоба?» – «здрастуйте».

І справді, що було основою життя монгола-кочівника в давні часи? Його стадо. Здорова худоба – вистачає їжі – усе благополучно в родині. Загинула худоба від хвороби або від нестачі кормів – і у людей голод, недуги, смерть. Ось і виходить: побажати здоров'я рогатим годувальникам скотаря – усе одно, що побажати здоров'я йому самому та його родичам (*За Б.Бушелевою*).

II. З'ясуйте, до якого стилю належить текст. Придумайте заголовок.

III. Перекажіть текст.

● **Вправа 42.** Загадки-жарти.

1. Який займенник складається з однієї букви? 2. Які два займенники заважають їздити по дорозі? 3. Які три займенники найчистіші?

● **Вправа 43.** Спишіть, замінюючи іменники, що в дужках, займенниками. Вставте пропущені букви в іменниках.

Тиса – улюблена наша ріка, яка походить із руської земл..., бо джерело (Тиса) в тінистих марамороських долин..., і перші притоки (Тиса) також із руської землі допливають до (Тиса), – глибокі сліди лишила в нашій історії і поезії. Радо називає (Тиса) наш народ Білою Вод.. – може, через ясну барву піск..., який із гір приносить (Тиса) вода (*Зі збірки «Легенди нашого краю»*).

● **Вправа 44.** I. Прочитайте текст уголос.

БАТЬКІВСЬКІ ПОРАДИ (Казка)

Жив в одному селі чоловік, і був у нього син. Якось батько каже йому:

– Слухай, сину! Живи так, щоб ти мав у кожному селі хату, на кожен день нові чоботи та щоб усі люди тобі кланялися.

Задумався син над батьковими словами й питає:

– Як це, батьку, я можу поставити в кожному селі хату, купувати щодня нові чоботи і примусити всіх мені кланятися?

Засміявся старий і говорить:

– Дуже легко, синку! Матимеш у кожному селі доброго товариша – будеш мати і свою хату. Щоб на кожен день були нові чоботи, треба їх щовечора чистити, і на ранок вони будуть як нові. І вставай, сину, рано, – раніше за всіх – і йди на роботу,

і роби, а йтимуть на роботу люди, то всі будуть тобі кланятися й вітатися.

II. Чи є казка повчальною? Доведіть. Чи радитеся ви з дідусем, бабусею, старшими?

III. Поясніть, як ви розумієте прислів'я «Слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся, й свого не загубиш». Складіть діалог (шість–вісім реплік) про те, чому необхідно дослухатися до порад старших людей.

Словникова робота ●●●●●

завдячувати – megköszönni
кочівник – nomád
нескорений – legyőzhetetlen
пишатися – büszkének lenni

притока – mellékfolyó
скотар – pásztor
худоба – szarvasmarha
черпати – merít

§ 8. Дієслово

● **Вправа 45.** Серед спільнокореневих слів виділіть і випишіть ті, що відповідають на запитання *що робити? що зробити?* Що вони означають? До якої частини мови належать?

Виховання, виховувати, вихований; прикраса, прекрасний, прикрасити; мудрий, мудрість, мудрувати; морозний, заморозити, мороз; любий (дорогий), любов, любити; цікавий, цікавість, цікавитися.

принести
закінчити

кажу
люблю

Вправа 46. I. Послухайте текст і живий голос відомої співачки Соломії Крушельницької.

II. Визначте тему та основну думку тексту.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Де народилася Соломія Крушельницька?

А у селі Веселий Поділ на Полтавщині

Б у селі Біла на Тернопільщині

В у місті Добринка на Чернігівщині

Г у селі Піски на Чернігівщині

2. Соломія Крушельницька – це

А співачка

В спортсменка

Б акторка

Г письменниця

IV. Послухайте текст ще раз і запишіть дієслова з нього, у дужках укажіть неозначену форму дієслова. Скористайтеся підказками, наведеними у таблиці.

Зразок. *Любили* (поч. ф. *любити*).

Вправа 47. Послухайте текст. Із ким порівнює автор дієслово? Як ви думаєте, чому? Свою відповідь підтвердіть словами з тексту.

Дієслово в реченні – наче талановитий диригент оркестру. Воно надихає цей оркестр своєю невтомністю. І підбирає учасників, і дає ролі кожному. Переміщає або й вилучає з оркестру виконавців. Виділяє солістів. Кидає суворий погляд на того,

хто вдається до фальшивої ноти. Бо ж дієслово відповідає за усі граматичні дії в реченні. Воно докладає усіх сил, щоб інші члени речення найкраще виконали чарівну мелодію думки (За І.Вихованцем).

Дієслово (ige)			
Назва форми	Загальне значення	Відповідає на запитання	Приклади
Неозначена форма (főnévi igenév)	називає дію, стан або процес поза часом, способом, числом, особою	що робити? що зробити?	<i>малювати</i> <i>записати</i>

● **Вправа 48.** Прочитайте речення. Знайдіть дієслова й випишіть їх. Письмово визначте їх час, особу (для теперішнього та майбутнього часу), рід (для однини минулого часу) і число.

1. Життям гуде зелена діброва, а в полонині вже співа вівчар і ніжно ллється пісенька трембіти (Зореслав). 2. І колишеться м'ята, і тремтить далина, і доріг тих багато, а Вітчизна – одна (А.Малишко). 3. А як була полонина зелена, зелена, то птахами щебетала моя сопілчина (Марійка Підгірянка). 4. До тебе, Батьківщино – земле вічна, ведуть усі стежки й усі дороги (Б.І.Антонич). 5. Прославимо ж нашу Вітчизну, могутній наш сонячний край (П.Дорошко).

Час дієслова (az ige ideje)		
Теперішній (jelen idő)	Майбутній (jövő idő)	Минулий (múlt idő)
означає дію, яка відбувається постійно або в момент мовлення	означає дію, яка відбуватиметься чи відбудеться після моменту мовлення про неї	означає дію, яка відбулася або відбувалася до моменту мовлення про неї
<i>пишемо, гуляю</i>	<i>зроблю, працюватимемо</i>	<i>мав, писала</i>

● **Вправа 49. Позмагайтеся!** Оберіть у класі одну тему, наприклад, «Спорт», «Навчання», «Вільний час» чи будь-яку іншу. За дві хвилини запишіть дієслова, які стосуються цієї теми. Виграє той/та, у кого буде якнайбільше дієслів.

● **Вправа 50. I.** Прочитайте текст мовчки.

Великий портрет Тараса Шевченка висів у нас над столом. Скільки я пам'ятала себе, так уже знала його обличчя. Він немов дивився на мене, завжди уважно, лагідно й сумно.

– Це він написав «Заповіт», і «Реве та стогне», і «Садок вишневий коло хати», і ще багато пісень та віршів, – сказав дід. – Їх люблять, бо він кликав ними людей боротися за волю, щоб не було багатих і бідних, а щоб усі люди жили в мирі й дружбі, спільно працювали.

– А він ще живий? – спитала я. – Адже він писав «Як умру». Може, він ще не помер?

– Ні, – похитав головою дід, – він жив давно, я тоді був зовсім маленький, коли він помер. Але про нього знали всі, хто боровся за волю народу. Недарма його «Заповіт», коли був ще цар, забороняли співати жандарми, бо він, Тарас Шевченко, сам боровся за народ і все своє життя поклав за це.

– Як? – спитала я. – Розкажи.

І дід кілька вечорів поспіль розповідав мені про Тараса Шевченка (За *О.Іваненко*).

II. Про якого видатного українського поета йдеться в тексті? Придумайте заголовок. Назвіть прізвища угорських поетів, з творчістю яких ви ознайомилися на уроках угорської літератури. Чим вражають вас їхні поезії?

III. Поясніть правопис слова «не цуратися». Що воно означає?

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Який вірш не належить перу Тараса Шевченка і про нього не згадано в тексті?

А «Заповіт»

В «Садок вишневий коло хати»

Б «Як дитиною бувало...»

Г «Реве та стогне»

2. Якою мовою писав Тарас Шевченко?

А угорською

В французькою

Б українською

Г англійською

● **Вправа 51.** Запишіть прислів'я, вставляючи частку **не**. Як пишемо частку **не** з дієсловами?

1. Хто ... працює, той ... їсть. 2. Якого пальця ... вірж, то все болить. 3. Поки ... впріти, доти ... вміти. 4. Чого вранці ... зробиш, того ввечері ... наздоженеш. 5. Не взявшись за сокиру, хати ... зробиш. 6. Мудрим ніхто ... вродився, а навчився.

Не з дієсловами пишемо окремо.

Разом **не** з дієсловами пишемо:

– якщо без **не** дієслово не вживається: *нехтувати, незчутися*;

– якщо дієслово має префікс **недо-**: *недочувати, недобачати*.

Запам'ятайте! Треба розрізняти присудкове слово **немає (нема)**, яке завжди пишемо з **не** разом, та дієслово третьої особи однини теперішнього часу яке з **не** пишемо окремо: *він, вона, воно не має*.

● **Вправа 52.** Прочитайте уголос вірш Дмитра Білоуса. Сформулюйте правило вимови й написання дієслів на **-ишся, -ться**.

Закон письма і вимови вивчай:

Написано **-ТЬСЯ**,

а ти [Ц':А] вимовляй:

хто рано прокидається,

зарядкою займається,

роботи не боїться.

Закон письма і вимови вивчай:

написано – **ШСЯ**,

а ти [С':А] вимовляй:

раненько прокидаєшся,

зарядкою займаєшся,

водою обливаєшся,

швиденько одягаєшся,

в дорозі не спиняєшся.

Так, друже мій, ніколи

не спізнишся до школи.

● **Вправа 53.** Ви ознайомилися з творчістю відомих людей України: Соломії Крушельницької, Тараса Шевченка. А чи знаєте про відомих людей Угорщини – співаків/співачок, письменників/письменниць, художників/художниць? Складіть діалог зі своїм товаришем/товаришкою про відомих людей Угорщини на тему «Чому я повинен знати свою історію», використовуючи дієслова з **не**.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Не з дієсловами треба писати окремо в рядку

А не/навидіти, не/хтувати

В не/стямитися, не/зчутися

Б не/зберігати, не/зшити

Г не/працювати, не/волити

2. Дієслова в неозначеній формі вжито в рядку

А набрати, пускають, лежать

В вчитися, уміти, крутити

Б взяти, складіть, знають

Г варять, мити, пояснюють

Словникова робота ●●●○●

впріти (упріти) – megizzad
диригент – karmester
жандарм – csendőr
мрійливий – álmodozó
надихати – inspirál, lelkesít
непокоїти – nyugtalanít; zavar

непритомніти – elájul
нехтувати – elhanyagol
полонина – hegyi rét
спинятися – megáll
тямити – megért
шовковистий – selymes

§ 9. Розвиток мовлення. Читання тексту мовчки

● **Вправа 54. І.** Прочитайте текст уголос. Визначте його тему та основну думку. До якого стилю мови він належить? Доберіть заголовок. Дайте відповіді на запитання, подані після тексту.

Читання, разом з говорінням, письмом та аудіюванням, є видом мовленнєвої діяльності людини. Читання – це творчий процес.

Щоб правильно користуватися книгою, потрібно читати уважно, вдумливо, виділяти основну думку, робити спостереження й висновок з прочитаного, не залишати поза увагою незрозумілі слова, вирази, користуватися словниками. Корисно вести зошити з написом «Облік прочитаних книг», у яких записувати автора/авторку книги, короткий зміст, власні думки з приводу прочитаного.

Намагайтеся співвідносити прочитаний матеріал з уже відомим, визначаючи при цьому, чим збагатило вас читання, якою інформацією ви б хотіли поділитися зі своїми близькими, друзями, знайомими (*З журналу*).

II. Усно дайте відповіді на запитання: 1. Які є види мовленнєвої діяльності людини? 2. Як треба правильно користуватися книгою? 3. Чи ведете ви зошит, у якому записуєте інформацію про прочитані книги? 4. Чи ділитесь своїми враженнями від прочитаного зі своїми батьками, друзями, знайомими?

● **Вправа 55.** I. Прочитайте текст мовчки.

ПРО ЛЕСЯ, МАРКА ТА ОЛЕНКУ, А ЩЕ ПРО АТОМИ...

Погожого літнього дня, коли до нового навчального року залишався лише тиждень, Лесик сумно перебирав свої іграшки. Оленка – його старша сестра – уже закінчувала виконувати свої завдання, а Марко зі своєї кімнати вигукував свою улюблену дражнилку: «Лесик-песик-ковбаса-смажена капуста!», і Лесь тільки зітхнув – як же не хочеться до садочка!

– Цікаво, – пробурмотів він, узявши в руки улюблену червону машинку. – А що там усередині?

– Там усередині – невеликі пластикові деталі, – відповіла Оленка, вона непомітно підійшла до Леся.

– А зверху?

– Метал, а на металі – фарба, – і Оленка постукала нігтем по машинці, щоб продемонструвати, як та дзенькне.

– А всередині? Усередині металу що?

– Гм... – Оленка замислилася. Вона закінчила сьомий клас і вже дещо могла розповісти братику. – Усередині кожного предмета, усього-усього навколо нас – атоми. Усе на світі складається з атомів.

– А чому я їх не бачу?

– Ти їх не зможеш побачити. Вони дуже маленькі!

– Дуже-предуже? – Лесь склав докупи два пальчики, показуючи, які маленькі. – Такі?

– Ні! Ще менші! Значно менші!

– Слухай сюди, малявко, – втрутився у розмову Марко, який дуже любив робити досліди й читати цікаві книжки, з яких Лесь анітрохи не розумів, хоч уже трохи умів читати. – Атом менший від найменшої крапочки на папері, яку можна поставити

ручкою. Якщо б атом збільшити до розмірів цієї крапочки, то ти, Лесику-песику, був би заввишки як найбільша гора у світі!

– Як Джомолунгма? – захоплено запитав Лесь, який тільки вчора переглядав цікавезну книжечку про гори.

– І навіть ще трохи вищий, – погодилася Оленка.

– То який же він, той атом?

– О! Ходи, покажу! – в кімнаті Марка висіла величезна мапа моделі Сонячної системи з Сонцем посередині. Навколо Сонця, дотримуючись суворого порядку й кожна на своєму місці, оберталися планети – Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун. – Дивись!

– Я знаю, що це! – сказав Лесь. Він уже давно напам'ять вивчив цю картинку на стіні братової кімнати. – Це планети!

– От! Уяви собі, що атом схожий на ось таку сонячну систему з ядром посередині.

– Але ти казав, що атом маленький!

– Маленький, дуже-дуже маленький. Та якщо поставити поруч його ядро та електрони, то вони будуть схожі за розмірами як Сонце й оті маленькі планетки, що крутяться довкола нього.

– Розумієш, Лесику, ядро в маленькому світі атомів – велике, а навколо нього строго по своїх орбітах обертаються, як планети навколо Сонця, крихітки електрончики. Але слід пам'ятати, що це тільки приблизна схема будови атома і насправді він набагато складніший.

– І що, усе на світі складається з таких маленьких сонячних систем – атомів? – Лесикові було складно уявити, як таке може бути.

– Еге ж. Усе.

– І навіть я?

– І ти, і я, і мамина петрушка в горщику, а ще наша планета і решта планет, і навіть Сонце!

– Ого!

Лесю завжди було цікаво з Марком та Оленкою. А в садку не дуже цікаво! І він знову засмутився, що літо закінчується.

– Малявко? Ти йдеш?

Умить смуток Леся кудись розсіявся, і він побіг за братом і сестрою (З книжки Ю. Смаль “Лесеві історії. Експериментуй і дізнавайся”).

До речі, діти дуже люблять робити цікаві експерименти. Які саме? Про це ви зможете дізнатись, прочитавши книгу повністю.

II. Дайте відповіді на запитання: 1. Про кого розповідається в оповіданні? 2. Що нового дізнався Лесик від братика та сестрички? 3. Чи дізналися ви щось нове, прочитавши текст? 4. Що вас цікавить? 5. Звідки ви отримуете інформацію про те, що вам цікаво?

Словникова робота ●●●○●

дражнилка – gúnyolódás
засмутитися – szomorú lett
мапа – térkép

планета – bolygó
продемонструвати – bemutat
співвідносити – összehasonlított

§ 10. Розвиток мовлення. Текст. Тема й головна думка тексту

Людська мова – цікава система, у якій можна виокремити різні «деталі» та «блоки».

Найменша «деталь» мови – звук, наприклад: [a]. Звуки об'єднуються в склади: *ма*, склади – в слова: *мама*, слова – у словосполучення: *рідна мама*.

Зі слів і словосполучень утворюються речення: *Немає ближчої людини за рідну маму*. А з речень складається текст: *Немає ближчої людини за рідну маму. Вона і порадить, і розрадить. Вона і допоможе, коли тобі важко. Мама, якщо треба, й насварить, але з любов'ю, бо вона ж – найрідніша*.

Текст – це сукупність речень, пов'язаних за змістом і розташованих у потрібній для розкриття теми послідовності.

У тексті кожне наступне речення розвиває думку, висловлену в попередньому. Пов'язуються речення в тексті повторенням тих самих слів, уживанням займенників, сполучників тощо.

Текст ділиться на абзаци. В абзаці речення об'єднані якоюсь однією думкою. Перше речення абзацу на письмі починаємо з нового рядка.

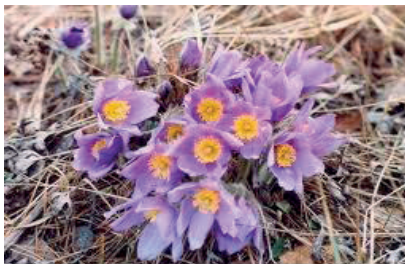
- **Вправа 56.** Прочитайте тексти вголос і зіставте їх. Про що ви дізналися з першого тексту? Про що розповідається у другому тексті? Визначте зміст прочитаного одним реченням. Назвіть кілька ознак, за якими прочитані речення об'єднані в текст.

Текст 1. Споконвіку любили українці калину. Садили її коло хати, у садку, над річкою, ставком. У калини гарний білий цвіт, пахучий, рясний. А ще більше милують око ягоди калини. Стоїть кущ рум'яний увесь, аж горить. Як дівчина. А люди кажуть: дівчина, мов калина. Гарна така. Коли ягоди поспіють, їх збирають перед морозами.

Коли ти застудишся, попей чаю калинового. І одужаєш. І здоровий будеш.

Калина не боїться, як її кетяги ламають. Вона ще буйніша тоді росте. І ніякі вітри її не подолають (*З підручника*).

Текст 2. Тільки-но земля звільниться від снігового полону, на горбах, у соснових і мішаних лісах визирають з-під торішнього бадилля пухнасті квіточки. То сон-трава. Ще можливі нічні заморозки, тому квітка утеплилася щільним шаром срібних волосків, наче закуталась у ху-

тряну шубку. Поліська легенда розповідає, що якимсь мисливець бачив, як ведмідь, з'ївши сон-траву, заснув. Коли і сам скуштував квітку, теж заснув. Існує повір'я, ніби покладена на ніч під голову рослина викликає сни, в яких побачиш своє майбутнє. Називають її сончик, сон блакитний, праліска дзвінкувата (За Л.Павленком).

Тема – це те, про що або про кого розповідається у тексті.

Основна думка – це те, що автор хоче донести до читача: щось схвалити чи заперечити, до чогось закликати, від чогось застерегти тощо.

Ознаки тексту:

- цілісність;
- зв'язність;
- інформативність;
- поділ на речення;
- завершеність викладу думки.

Структура тексту:

- вступ (зачин, що готує нас до сприйняття того, про що йтиметься в тексті);
- основна частина (докладно розкриває зміст передбаченої теми тексту);
- висновок (кінцівка, що завершує виклад думки тексту).

● **Вправа 57. 1.** Прочитайте речення. Відновіть текст казки, правильно розставивши речення. Запишіть казку.

1. Пекли в пекарні хліб. 2. Прикотилася до воріт одного пана. 3. Одна паляниця схопилася і покотилася дорогою. 4. Почала у двері стукати й говорити: «Прийміть мене до себе! Усе будете ситі!..» – «У нас і калачів досить», – каже пан. 5. Докотилася вона на край села, до хати бідняка. 6. На дворі бавилися діти. 7. Покотилася хлібина далі. 8. Побачили її, ухопили в обійми і радо занесли до хижі. 9. З'їли майже всю, залишився тільки окраєць. 10. Тут же діти почали краяти ножем та

їсти. 11. І так у хаті бідняка був хліб, і не було більше голоду.
12. А з крайця вироста нова хлібина.

II. Подумайте, чим текст відрізняється від простого набору речень.

поспіти,

паляниця

Вправа 58. I. Послухайте текст. Визначте тему й основну думку тексту. Укажіть у тексті зачин і кінцівку.

II. Подумайте і скажіть, що відображає заголовок тексту у вправі – тему чи основну думку висловлювання. Обґрунтуйте відповідь.

Заголовок може відображати тему або основну думку тексту.

Текст складається з окремих **мікротем**.

Мікротема є складовою головної теми тексту. Вона часто виразняється у формі абзаців.

Абзац (нова думка) (bekezdés (új gondolat)) – це частина тексту, об'єднана однією мікротемою.

● **Вправа 59.** Прочитайте текст мовчки. Про що в ньому розповідається? Яка основна думка тексту? Визначте й запишіть мікротеми тексту.

УЖГОРОДСЬКИЙ ЗАМОК

У XVII столітті паном Ужгородського замку був капітан Другет, лицар статочний. Мав він дуже красну доньку, про красу якої оповідали аж у далеких краях.

Один із чужоземних воевод задумав здобути Ужгород. Аби дізнатись, як це можна зробити, переодягся і, як чужий, незнайомий пан, приїхав до Ужгорода. Випадково познайомився з донькою Другета. Дівчина в нього закохалася та розповіла йому, яка воєнна сила є в замку і як замок можна здобути.

Однак батько дізнався про зраду і дав наказ замурувати її живу в замку. Кажуть, від того часу душа дівчини не має супо-

кою і ночами, коли великі бурі, плачучи блукає в замку й чекає на своє визволення (Зі збірника «Легенди і перекази»).

Зразок. Перша мікротема: у XVII столітті паном Ужгородського замку був капітан Другет.

План (vázlat) – це короткий послідовний перелік головних питань (тез) тексту, що складається за окремо взятими мікротемами.

Як скласти простий план

1. Уважно прочитайте текст.
2. Визначте тему та основну думку прочитаного.
3. Опрацюйте кожну мікротему тексту, стисло сформулюйте її суть у формі речення-натяку.
4. Запишіть під окремим номером кожен пункт плану.

● Вправа 60. I. Прочитайте виразно текст.

Згори щось загрозливо зашурхотіло, і я побачив, як на мене котиться, аж підскакує, щось кругле й жовте. Я відскочив убік, як оте кругле й жовте вдарилося біля мене об камінь і розлетілося на друзки... Тихо, повільно й тепло запахло динєю. Друга диня, більша та ще жовтіша, прошмиготіла повз мене згори і, оббігаючи каміння, шипшину й буряки, шубовснула в річку! Мені стало цікаво: хто ж це все-таки жбурляється з поля динями?

Я зупинився й прислухався: з баштану чулося якесь цямкання, жування та шамкотіння. То оси гризли кавуни... Лишиця вгризти його, круглого, не може, а шукає вже репнутого чи розбитого. Оси ж усім своїм кодлом накидаються, прогризають кавунову шкірку з ходу і з бойовою піснею на крилах вгризаються в нього – тільки держи! Своїми залізними щелепами оси гризуть, як крокодили. Буває, у кавуні вони і ночують – лягають на зернятах спати, щоб удосвіта, коли ще ні світ ні зоря, усе починати спочатку...

Якось розповідав мені один сторож: уночі на баштан прибігла лисиця. Побігла-пошукала, бачить: лежить надгризений кавун. Лисиця – до нього і з розгону в ту дірку свій писок тільки – тиць! А там ще звечора ночували оси. Вона прямо тим писком в оси! Ото було плачу! І плачу, і крику, і зойку... (За М.Вінграновським).

II. Визначте тему, доберіть заголовок до тексту. Поділіть текст на окремі мікротеми. Запишіть їх. З'ясуйте, чи відповідають мікротеми пунктам плану.

III. Усно перекажіть текст за планом:

1. Котяться дині.
2. Дивні звуки.
3. Оси та лисиця.

IV. Випишіть із першого абзацу тексту дієслова, що передають швидку зміну подій. Доберіть до дієслів слова-синоніми. Запишіть їх.

V. Поясніть, як ви розумієте вислів «ні світ ні зоря»? Знайдіть у тексті слово, близьке за значенням до цього вислову.

● **Вправа 61.** Чи доводилося вам переборювати, стримувати себе, коли чогось дуже хочеться? Розкажіть про це. Свою розповідь запишіть, складіть простий план.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Правильно визначені ознаки тексту в рядку

А спільна тема, головна думка, логічність викладу

Б зв'язок речень за змістом, стислість, дотримання орфографічних норм

В пов'язаність речень за змістом, наявність теми і головної думки, зв'язок речень між собою

Г пов'язаність речень за змістом, зв'язок речень між собою

2. Текст має таку будову:

А зачин, основна частина, кінцівка

Б вступ, розвиток дії

В розвиток дії, завершення

Г вступ, основна частина, кінцівка

бадилля – növények szára és levélzete

бешкетник – virgonc

деталь – alkatrész

дяк – kántor

жбурляти – dob valamit

замурувати – befalaz

калина – kányafa, bangita

кетяг – fűrt

кодло – itt: fajzat

краяти – vág, szel

лицар – lovag

мисливець – vadász

натяк – célzás

паляниця – kenyér

повір'я – hiedelem

розлетітися надрузки – darabokra tört

розрадити – vigasztal

роїтися – rajzik

рум'яний – piruló

сон-трава – tatógó kökörcsin

хижа – kunyhó

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Будову словосполучень і речень вивчає **синтаксис** (mondattan).

Правила вживання розділових знаків у реченні вивчає **пунктуація** (írásjelek használata).

§ 11. Словосполучення. Головне та залежне слова у словосполученні

Вправа 62. I. Послухайте текст.

II. Про що розповідається в тексті? З'ясуйте тему та основну думку тексту. Придумайте заголовок.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Про яку пору року йдеться в тексті?

А зиму

В осінь

Б весну

Г літо

2. З ким порівнюється опале листя:

А з метеликами

В з бджолами

Б з джмелями

Г з осами

IV. Послухайте текст ще раз і запишіть прикметники з іменниками. Чи узгоджується прикметник з іменником?

● **Вправа 63.** Прочитайте й порівняйте сполучення слів чотирьох колонок. У якій з них подано словосполучення?

протягом осені   зимова осінь   золотий осінь   золота осінь
попід лісом   гречаний ліс   в осінній лісі   в осінньому лісі

У першій колонці є тільки по одному повнозначному слову: *осені, лісом*; а *протягом, попід* тут прийменники, тобто службові слова, отже, це не словосполучення; у другій – слова в словосполучення не поєднуються за своїм значенням; у третій слова не узгоджені граматично; у четвертій – словосполучення, бо тут поєднано **два повнозначні слова за смыслом і граматично** (*осінь – яка? – золота; у лісі – якому? – осінньому*).

Слова ми об'єднуємо в словосполучення за певними правилами.

По-перше, ці слова мають поєднуватися за значенням. Наприклад, можна об'єднати слова *вродлива і дівчина, кричати і голосно, теплий і сонячний*, але не поєднуються між собою слова *вродлива і хустка, кричати і яскраво, теплий і високий*.

По-друге, ці слова повинні граматично узгоджуватися одне з одним. Наприклад, щоб об'єднати прикметник *високий* з іменником *сосна*, необхідно змінити рід прикметника: *висока сосна*.

Отже, **смыслове й граматичне** об'єднання двох чи більше повнозначних слів, які залежать одне від одного, називаємо **словосполученням**.

● **Вправа 64.** Запам'ятайте словосполучення. Перекладіть їх угорською мовою.

Відчиняти двері, заплющувати очі, гарна хустка, вродлива дівчина, отара овець, табун коней, зграя ластівок, турбота про людей.

Від речення словосполучення відрізняється тим, що воно не має інтонації, властивої реченню, і не є одиницею спілкування (тобто само по собі ще не передає ніякої думки). Словосполучення слугує будівельним матеріалом для речення.

Як пов'язуються слова у словосполучення? За змістом і граматично. Змістовий зв'язок устанавлюємо за допомогою запитання: *поле (яке?) зелене, навчався (де?) у школі*. Поєднуються граматично – за допомогою закінчень (*цікав-а книжк-а*) або прийменників і закінчень одночасно (*думаю про друз-ів*).

До словосполучень не належать:

- поєднання службового слова (прийменника, сполучника, частки) з повнозначним (іменником, займенником): *навколо озера, біля мене, якщо не запізнюся, тільки мама*;
- поєднання слів **більш, менш, найбільш, найменш** з прикметниками або прислівниками (*більш розвинений, менш упевнено, найбільш урочисто, найменш успішний*);
- поєднання дієслова **бути** (в особових формах) з неозначеною формою дієслова (інфінітивом): (*буду писати, будеш писати, буде писати, будемо писати, будете писати, будуть писати*);
- поєднання підмета з присудком: *дівчинка читає, хлопчик майструє, дощ іде*
- фразеологізми: *не в тім'я битий, ахіллесова п'ята* та ін.

● **Вправа 65.** Які з поданих сполучень слів є словосполученнями? Свою думку обґрунтуйте. Випишіть словосполучення.

Зразок. *Тихого вечора.*

Тихого вечора. Навколо озера. Найбільш урочисто. Біло-сніжна зима. Відгадати загадку. Рання весна. Бити байдики. Побачити затемнення. Погасили світло. На зеленому лужку. Швидкий заєць. Зустрівся з другом.

● **Вправа 66.** Спишіть, уставляючи пропущені літери. Випишіть із виділеного речення всі можливі словосполучення.

Була т..пла осінь. Осіннє повітря прозоре та тихе. На небі сяяло золоте сонце. Під його скісним промінням золотом виблискувало жовте листя лип та беріз. Ч..рвоні д..рева полум'ям горіли на сонці. З..мля під ними була **вкрита багряним листом**. З..леніли т..мним листом кр..слаті яблуні.

● **Вправа 67.** I. Прочитайте текст мовчки.

ОСІНЬ

Минуло красне літечко. Минулося тепло, а з ним і довгі сонячні дні. З приходом вересня йде дівтора до школи. Осінь за народним календарем починається з двадцятого вересня. Цього дня сонце сходить і заходить о шостій годині. День і ніч рівні. Вони тривають по дванадцять годин. Відлетіли в теплі краї птахи. Жовтіє листя на кленах. По садах досягають яблука, горіхи, груші. Люди копають городину: картоплю, буряки, моркву, обривають стручки квасолі, обламують качани кукурудзи.

Осінь... (За М. Крищуком).

II. Складіть і запишіть план тексту.

III. Усно перекажіть текст за складеним планом, доповнивши його розповіддю про те, чому осінь називають годувальницею.

IV. Випишіть з тексту чотири-п'ять словосполучень. Від головного до залежного слова усно поставте запитання.

Зразок. *Літечко (яке?) красне, з приходом (чого?) вересня, іде (куди?) до школи.*

Картопля, помідор і кукурудза примандрували до нас з просторів Центральної та Південної Америки. А як же з гречкою? Як кажуть у народі: нехай буде гречка, аби не суперечка. Стверджують, що її батьківщина – Центральна Азія. Найменування пов'язують зі словом грек. Тобто це назва рослини, що потрапила до східних слов'ян через греків, інакше кажучи, «грецька» рослина. Гадають, що проникненню її в європейську частину слід завдячувати воїнам князя Святослава під час візантійського походу (За І.Вихованцем).

● **Вправа 68.** I. Прочитайте словосполучення, запишіть їх у зошит, письмово поставте запитання від головного слова до залежного.

Зразок. *Широке поле – поле (яке?) широче.*

Допомогти в роботі; запобігти лихові; завдати клопоту; здобути освіту; ставитися з повагою; колосок пшениці; гроно винограду; головка капусти; житній лан; цукрові буряки; схожий на батька.

II. Складіть три речення, використовуючи будь-які з поданих словосполучень, запишіть їх.

● **Вправа 69.** Перекладіть словосполучення українською мовою. Запишіть їх. Від головного до залежного слова поставте запитання. Користуючись зразком, зробіть усний і письмовий синтаксичний розбір одного словосполучення.

Sárga levél, bebújik a barlangba, felmászik a fára, alussza téli álmát, hamar sötétedik, hideg szél, csendesen susog.

Алгоритм розбору словосполучень

1. Назвіть головне й залежне слова. Поставте запитання від головного слова до залежного.
2. Визначте, якими частинами мови виражені головне й залежне слова.
3. Укажіть, як граматично пов'язане залежне слово з головним: за допомогою тільки закінчення чи за допомогою прийменника й закінчення одночасно.

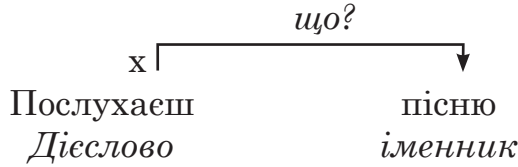
Приклад усного розбору словосполучення

У словосполученні *щира розмова* головне слово – *розмова*, залежне – *щира*. Розмова (*яка?*) щира.

1. Головне слово виражене іменником, залежне – прикметником.

2. Граматично залежне слово пов'язане з головним за допомогою закінчення **-а**.

Алгоритм письмового розбору словосполучення

● **Вправа 70.** Спишіть, уставляючи пропущені літери. Випишіть із речень два-три словосполучення, самостійно зробіть їх розбір (письмово).

1. Уже пізн..ше сонце ясне сход..ть над лісами, уже скоріше воно га..не між туманами (*Марійка Підгірянка*). 2. Виш..ває осінь по **канві** з..леній золоті квітки. Квіти ож..вають, із д..рев спадають жовті нагідки (*Олександр Олесь*). 3. Краси-ва осінь виш..ває клени ч..рвоним, жовтим, срібним, золотим (*Л. Костенко*). 4. Не м..нуло й хвилинки, і ш..рокими пер..валами увіллялося в Карпати **світання** (*Ю. Боршюш-Кум'ятський*).

II. Значення виділених слів з'ясуйте за словником.

III. Розгляньте ілюстрацію. Використовуючи слова з довідки, складіть зв'язний текст на тему «Осінь у моєму місті (селі)».

Довідка: осінній пейзаж, золота осінь, красива осінь, опале листя, жовте листя, золоте листя, погідний день, ясний день, сонячний день, густий ліс, лісова дорога.

● **Вправа 71.** I. Прочитайте текст уголос.

Під вечір прибігає до мене Андрійко, захеканий, схвильований, і вигукує:

– Недалеко від школи... Не обгороджене нічим... Бродять по ньому... Скоро затопчуть...

Я кажу йому:

– Сядь, заспокойся, бо твоїх словосполучень я не розумію. Говори реченнями.

Андрійко сів, віддихався, а тоді розповів, що корови затопчуть джерело, яке витікає з-під гори недалеко від школи. Я попросив у тата чотири кілки, дріт, і ми з Андрійком обгородили джерело (За І. Ющуком).

II. Запишіть повними реченнями те, що хотів сказати схвильований Андрійко.

● **Вправа 72.** Заповніть пропуски, позначені крапками.

1. Синтаксис – це розділ мовознавства, який вивчає ... і ... .
2. Словосполучення утворюють ... і ... слова.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Словосполучення наведено в рядку

А за вікном, бачити сонце, тиха ніч

Б яскрава зірка, крізь двері, очолений братом

В дуже сумлінний, варити чай, далекий Сибір

Г будемо думати, запобігати хворобі, поза сумнівом

2. Головне слово виражене іменником у всіх словосполученнях рядка

А тиха річка, автор повісті, похід у гори

Б бачити землю, під високою березою, ділитися враженнями

В надія на сусіда, вітати переможців, перейти через міст

Г протилежний берег, не звернути уваги, рідне село

Словникова робота ●●●○●

багрянний – bíborvörös
барліг – barlang
бити байдики – nem csinál semmit

городина – zöldség
гроно – fűrt
затемнення – napfogyatkozás

зграя – csapat, falka
зіщулюватися – összezsugorodik
канва – hímezővászon
кілок – karó
ожина – szeder

отара – nyúj
пейзаж – tájkép
повноправний – teljes jogú
полум'я – láng
табун – csorda

§ 12. Речення. Види речень

Вправа 73. I. Послухайте текст.

II. Придумайте заголовок до тексту. Розкажіть про те, що ви знаєте про квіти та їх місце в житті людини.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Від яких хвороб лікували людей дівчата?

- А неврологічних   В простудних
Б серцевих   Г інфекційних

2. Чому сестри не надали допомогу Вітру?

- А він їх не просив про це   В він нічого не зробив доброго людям
Б він на них сварився   Г він занадто багато вимагав

IV. Випишіть по одному реченню, у яких висловлено повідомлення; запитання; пораду, прохання чи наказ.

Речення (mondat) – найменша одиниця людського спілкування. Воно виражає думку не тільки в тексті, а й поза ним.

Речення може складатися з групи слів або й з одного слова. Слова в реченні пов'язані між собою за змістом і граматично.

В усній мові на початок і кінець речення вказують відповідна інтонація і пауза, а на письмі – велика буква і крапка, знак оклику або знак питання.

● **Вправа 74.** Поділіть текст на речення й запишіть їх. Кожне речення починайте з великої букви, у кінці ставте крапку.

Чудові наші гори у кожній вершині своє ім'я, своя біографія, своє обличчя, свій вік, своя краса ось красуня Говерла, розкішна, могутня вросла в синє небо й гордо роздивляється на свої правічні володіння вона вища від усіх струнка, як молода олениця, що підвела голову на звук пострілу хмарам бігти заважає, заступає їм дорогу, закриває вночі ясен місяць, ловить зірки за хмарами мільярди гомінливих смерек обступають її жартують із нею золото-бронзові буки, яскраво-малинові клени, зелено кучеряві дуби і пливе вона в морі бушуючої зелені, грається з юними вітрами вона така, як спів, як душа, як життя (За Ю. Боршошем-Кум'ятським).

Люди звертаються одне до одного з якоюсь певною метою. Їм треба або повідомити про що-небудь, або запитати, або попросити, порадити чи наказати. Відповідно до мети висловлювання розрізняють розповідні, питальні та спонукальні речення.

Речення, у якому про щось повідомляють, називаємо **розповідним** (kijelentő).

Речення, у якому про щось запитують, називаємо **питальним** (kérdő).

Речення, яким когось спонукають до дії (просять, радять, наказують), називаємо **спонукальним** (felszólító).

● **Вправа 75.** Прочитайте речення вголос, дотримуючись відповідної інтонації. Визначте розповідні, питальні і спонукальні речення.

1. Жив раз преславний цар. Він славився багатством і сильною державою, але найбільше – своїми синами. 2. – Няньку, підемо раз на Чорну полонину! – просили сини. – Доки я живу й після моєї смерті не смієте туди йти! 3. – Що ти підстрелив? – запитує старший. – Нич! Хотів потрапити у білку, та втекла. 4. – Браття, спіть спокійно, я буду сторожити, щоб не погас вогонь (З казки «На Чорну полонину»).

Інтонація питального речення має свої особливості. Зокрема, найбільшою силою голосу (логічним наголосом) виділяємо те слово, яке показує, про що саме запитується в реченні.

Зразок. Ти **допоможеш** мені?

Ти **допоможеш** мені?

Ти допоможеш **мені**?

● **Вправа 76.** Складіть питальні речення, які б починалися словами *хто, який, скільки, звідки, доки*. Запишіть їх.

● **Вправа 77.** Використовуючи подані словосполучення, складіть спонукальні речення, у яких би висловлювалася порада. Запишіть їх.

Бути ввічливим не тільки зі старшими, а й із товаришами; не ображати менших і слабкіших; завжди говорити правду; дотримувати слова; поважати працю людей; прибирати за собою.

Розповідні, питальні і спонукальні речення можуть бути емоційно забарвленими, тобто їх ми вимовляємо з сильним почуттям радості, захоплення, здивування, болю, страху тощо. Такі речення називають **окличними** (*felkiáltó*).

На письмі в кінці окличного речення ставимо знак оклику (!): 1. *Слово мама. Великеє, найкращеє слово!* (Т.Шевченко). 2. *Хто з вас може перелічити обов'язки своєї матері?!* (Олесь Гончар). 3. *Треба вчитись і робити так, щоб радувати маму!* (М.Олійник).

● **Вправа 78.** Розіграйте одну з мовленнєвих ситуацій у формі діалогу (полілогу).

Мовленнєві ситуації

1. Вам треба розповісти про головну вулицю села (міста) чи обласного центру.

2. Вам треба розповісти про цікаві місця у вашому селі (місті).

● **Вправа 79.** I. Прочитайте текст мовчки.

Людина ще з самого початку свого існування шукала захисту в природі, намагалася зміцнити своє здоров'я, щоб вижити за складних, несприятливих умов. Вона змушена була надавати собі лікарську допомогу при різних травмах і захворюваннях, засоби для цього шукала в навколишній природі, насамперед – у світі рослин. Так людина пізнавала цілющі властивості рослин та їх вплив на організм. Пізніше, з появою землеробства і тваринництва, знання людей про рослинний і тваринний світи розширилися. Деякі рослини увійшли до групи лікарських на основі спостережень.

На території України налічується близько п'яти тисяч видів рослин. До використання у фармацевтичній галузі дозволено майже триста видів. І не дарма в народі лікарські рослини називають друзями здоров'я людей. Бо 40% лікувальних препаратів виготовляють з лікарських рослин (*За матеріалами інтернету*).

II. З'ясуйте тему та основну думку тексту. Придумайте заголовок. Що відображає заголовок: тему чи основну думку?

III. Дайте відповіді на запитання.

1. Де людина шукала ліки для вирішення проблем зі здоров'ям?
2. Як людина отримувала знання про лікувальні властивості рослин?
3. Які лікувальні рослини відомі вам? Розкажіть про них.

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Скільки видів рослин в Україні мають лікувальні властивості?

А майже триста	В сорок
Б близько тисячі	Г багато тисяч

2. 40% лікувальних препаратів виготовляють

А з хімічних речовин
Б із речовин тваринного походження
В з лікарських рослин
Г з речовин природного походження

V. Складіть до тексту п'ять питальних речень і запишіть. Усно поясніть уживання розділових знаків у кінці цих речень.

● **Вправа 80.** Прочитайте. Спишіть, визначаючи межі речень і розставляючи пропущені розділові знаки.

Повівав холодний вітерець з краю неба насувались білі хмари різно* бігли мишасті коненята на обидва боки від дороги розстигалось поле, вкрите снігом твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами вітер дужчав насувались снігові хмари посипав сніжок (За М. Коцюбинським).

Двісті років тому наші предки вважали цю рослину отруйною. У нас відомі дві її назви – томат і помідор. Давні ацтеки називали помідор томатль, що означає «велика ягода». Другим, поширенішим, найменуванням рослину нарекли італійці. Вони звернули увагу на колір плоду й назвали його «поммі д'оро», що в перекладі – «золоті яблука». Золотим овоч найменували тому, що до Італії потрапили жовті його сорти. Так італійці зробили дві добрі справи: дали овочу ім'я, яке прищепилося в інших країнах, і першими в Європі оцінили рослину по-справжньому (За І.Вихованцем).

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Спонукальним є речення

- А Червоне сонце закотилося в імлу й пірнуло за обрій.
- Б Жваве полум'я жагуче здійнялося вгору й засичало.
- В Снігопади припинилися, і над селом розпогодилося.
- Г Нехай добро завертає у кожен дім і сіє своє золоте зерно.

2. Окличними є всі речення, КРІМ

- А Дай нам весни й літа, осені і зими, світку мій карпатський, світку негасимий!
- Б Нема ніде краще, як в рідній країні!
- В Чи добре ви спали, чи їли сніданок?!
- Г Заспівай цю пісню пташці в нашій гаю, що хоче летіти до чужого краю.

---

* Різно – дружно.

бентежний – zavart
 властивість – tulajdonság
 захоплення – itt: elragadtatás
 землеробство – mezőgazdaság
 імла – köd
 мальва – mályva
 нянько – ara
 півонія – bazsarózsa

пірнути – fejest ugrik
 плодючість – termékenység
 препарат – itt: gyógyszer
 розпатланий – kócos
 тваринництво – állattenyésztés
 травма – trauma
 фармацевтичний – gyógyszerészeti
 цілющий – gyógyító

§ 13. Головні члени речення: підмет і присудок

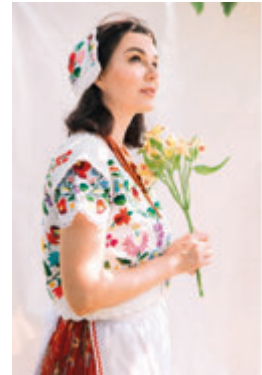

Вправа 81. I. Послухайте текст.

Вишиванка – це не просто одяг, а національна святиня. За орнаментом вишивки можна було визначити не лише статус людини, а й одружена вона чи ні, скільки має дітей та з якого села родом.

Найбільша колекція оригінальних вишиванок Закарпаття зберігається в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту. Тут їх близько трьох тисяч.

Наприклад, для одягу угорців Закарпаття характерним був квітково-рослинний орнамент, виконаний технікою двосторонньої гладі. Основні мотиви – троянди, айстри, фіалки та ромашки. У поєднанні зі стеблами та листочками різної форми вони утворювали цілісні композиції (За матеріалами Х. Біклян).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що можна було визначити за орнаментом вишивки?
2. Про яку кількість вишиванок, збережених на Закарпатті, йдеться у тексті? Де їх можна побачити?
3. Що характерно для угорської вишивки?

III. Продовжіть речення, опираючись на власні спостереження.

У нашій сім'ї до сьогодні збереглися вишиті серветки, ... Зроблені вони руками ... . Кожна річ – це поєднання ... кольорів, ... форм, ... Разом вони утворюють ..., ... орнамент.

Речі, оздоблені вишивкою, мені подобаються (не подобаються), тому що ... .

Я вважаю, що вишивка – це ..., ..., ...

● **Вправа 82.** Спишіть. У кожному реченні підкресліть граматичну основу речення: підмет (відповідає на запитання *хто? що?*, підкреслюємо однією лінією) та присудок (відповідає на запитання *що робить? що зробить?*, підкреслюємо двома лініями).

Зразок. Швидко настає вечір у глухому лісі.

Швидко настає вечір у глухому лісі. Темні тіні лежать під деревами. Непорушно височать старі сосни. Чорніють старі ялини. Сховалося за деревами вечірнє сонце. Ще не сплять у лісі птахи. Ось на дереві вмовстився дятел. Стукіт червоноголового чорного птаха чує весь ліс (За О.Донченком).

Підмет (alany) – це незалежний головний член речення, що називає предмет, про який щось стверджується або заперечується в реченні.

Підмет відповідає на запитання називного відмінка іменника – *хто? що?* Наприклад, у реченні *Ген під скелею із моху б'є цілюще джерело* (Л. Повх) слово *джерело* – підмет, бо відповідає на запитання *що?*

У реченні *Ой у полі жито копитами збито* (Народна творчість) підмета немає, а слово *жито* – додаток, бо відповідає на запитання знахідного відмінка (*збито кого? що?*).

Присудком (állítmány) називаємо головний член речення, який стверджує або заперечує щось у реченні.

Присудок називає дію якогось предмета, явища, його стан або змінну ознаку й відповідає на запитання *що робить предмет? що з ним робиться? який він є? хто* або *що він є?* тощо.

Підмет і присудок – граматична основа речення. Підмет підкреслюємо однією лінією, присудок – двома.

Наприклад:

Уперта праця все переможе (Народна творчість).

У роботі час швидко минає (Народна творчість).

Пахнуть сонцем дині спілі (Б. Олійник).

Головні члени речення (fő mondatrészek)

Підмет (alany)

Присудок (állítmány)

Вказує на дійову особу чи предмет, про які йдеться в реченні.

Запитання:
хто? що?

Означає – що говориться про підмет.

Запитання:
*що робити? що зробити?
який є підмет? хто він
такий? що воно таке?*

● **Вправа 83.** Складіть речення з поданих слів, запишіть їх. З'ясуйте, як слова в реченні пов'язані за змістом і граматично. Підкресліть головні члени речення.

Зразок. *Сонце заховалося за хмари.*

1. Сонце, заховатись, за, хмари. 2. З, дерева, облітати, останній, жовтий, листя. 3. Стати, дуже, холодно, й, незатишно. 4. Незабаром, на, земля, впасти, білий, сніг, і, зігріти, вона.

● **Вправа 84.** I. Прочитайте текст мовчки.

«Зелене жито, зелене. Хороші гості у мене», – говориться в українській пісні.

З давніх-давен українців вважають надзвичайно гостинним народом. Хліб і сіль на столі, прикриті рушником, віддавна в Україні вважалися першою ознакою гостинності. Коли

до хати заходив гість, хай і непроханий, його приймали дуже чемно, запрошували сідати, частували, розмовляли. Народна мудрість із правіків промовляє: «Гість у дім – радість у нім» (За матеріалами інтернету).

II. Розкажіть, як приймали гостей в Україні.

● **Вправа 85.** I. Прочитайте текст уголос.

НАШ РІД

Мама вишиває на білому полотні барвінок, чорнобривці, сині волошки. Навіть маленьку качечку вишила.

– Що це буде, нене? – питає Андрійко.

– Українська святкова сорочечка для тебе.

– Чому українська? – допитується Андрійко.

– Бо вишиваю такі квіти, які ростуть на нашій землі. А земля наша зветься Україною. І ти – маленький українець.

– А ти, мамо?

– І я українка, і татко, й бабуся, й дідусь. Ми українського роду, і любимо нашу землю, нашу мову, наші квіти....

(З підручника)

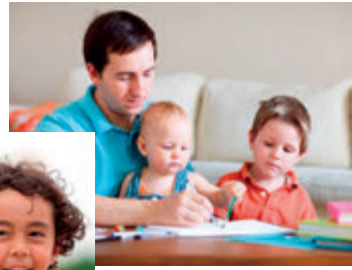
II. Спишіть перші два речення. Підкресліть у них підмет і присудок.

III. Розкажіть, чи захоплюється вишивкою хтось із вашої родини? Якщо так, то які візерунки переважають у її/його роботах?

● **Вправа 86.** Розгляньте ілюстрації. Складіть і запишіть розповідь на тему «Моя родина», вживаючи в реченнях різні форми вираження підметів і присудків. Скористайтеся поданими запитаннями.

1. Якою є ваша родина? 2. Людей яких професій об'єднує родина? 3. Звідки походить ваше прізвище? 4. Чи часто ви збираєтеся разом? 5. Яких традицій ви дотримуетесь? 6. Як ваша сім'я любить відпочивати?

Словникова робота ●●●○●

візерунок – minta
гостинність – vendégszeretet
жито – búza
журитися – bánkódik, búsul
няня – anyu

непроханий – hívatlan
оздоблений – díszített
орнамент – minta
правіки – ősidők
статус – státusz

§ 14. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина

● **Вправа 87.** Робота в групах. Прочитайте діалоги, виправте помилки. Зверніть увагу на форми звертання іменників, розділові знаки в кінці речень.

Перша група

- Мама, тато, як добре сидіти разом біля багаття. Правда?
- Так, син! Але щось сумно...
- О, давайте заспіваємо?
- Чудова ідея!!!
- Мама, яку співаємо?!
- А давайте нашу...

Друга група

- Доня. *Я прихопив наш фотоальбом...* Може, переглянемо?
- Звичайно, тато! Дивися, яка я була маленька, смішна!
- Так... Там тобі два рочки. *Ми були на морі.*
- Ага, добре відпочили, Хочу ще.
- Поїдемо, донечка.

II. Запишіть у зошит виділені речення. Підкресліть у них головні члени. З'ясуйте, які слова ще залишилися в реченнях. Як ви думаєте, для чого вони потрібні?

● **Вправа 88.** Прочитайте речення. З'ясуйте, який із двох виділених у кожному реченні іменників стоїть у називному відмінку (є підметом), а який – у непрямому?

1. *Небо заступали хмари (А.Шиян).* 2. *Небо знову запнулося хмарами (М.Бажан).* 3. *Дівчата підбирали викопані буряки (О.Донченко).* 4. *Дороги веселі пливуть повз оселі (М.Стельмах).* 5. *Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ! (В.Симоненко).*

Додаток (tárgy) у реченні відповідає на запитання не-
прямих відмінків: *кого? чого?; кому? чому?; кого? що?; ким?
чим?; на кому? на чому?*

Додаток звичайно виражається іменником або займен-
ником у непрямому відмінку: *Батьківщино! Ти даєш мені
сонце погоже, і повітря даєш, і снагу* (В.Ткач). Додаток
у реченні підкреслюємо пунктиром (-----).

● **Вправа 89.** Прочитайте речення. Спочатку визначте головні члени речення (підмет і присудок). А потім, ставлячи запитання від присудків, знайдіть додатки. Додатки підкресліть пунктиром (-----).

1. *На крилах хмари несуть мрію.* 2. *Вечірню тишу зрідка порушував чорний дятел.* 3. *На землю від дерев падали тіні.* 4. *Польові квіти підставляли свої пишні личка до сонця і немов хотіли собі взяти більше повітряного золота.* 5. *Надворі сіє осінній густий дощ. Обмиває пожовкле листя старої груші, що простягла гілля до вікна і проситься в хату (З творів І.Чендея).*

● **Вправа 90.** Доповніть речення додатками. Запишіть їх.

Зразок. *Він грав (на чому?) на скрипці.*

1. Він грав (*на чому?*) ... . 2. Хлопчина хотів допомогти (*кому?*) ... . 3. Батько купив (*кому?*) ... (*що?*) ... . 4. У (*кого?*) ... був чудовий настрій. 5. Учні та учениці прикрашали свій клас (*чим?*) ... .

● **Вправа 91.** Слова, що в дужках, поставте в потрібному відмінку й числі. Речення запишіть. На яке запитання відповідають ці слова? Яким членом речення виступають?

1. Вітер з (гай) розмовляє, шепче з (осока). 2. За (сонце) хмаронька пливе, червоні (пола) розстилає. 3. Наш отаман Гамалія, отаман завзятий: забрав (хлопці) та й поїхав по морю гуляти... 4. Садок вишневий коло хати, хрущі над (вишні) гудуть, плугатарі з (плуг) йдуть... 5. Старий мій знову зажурився, ходив довгенько коло (хата), а потім (Бог) помолився, пішов у хату ночувати (*З творів Т.Шевченка*).

● **Вправа 92.** Прочитайте речення. Усно доповніть речення додатками (за казкою Івана Франка «Фарбований Лис»).

1. Лис Микита задумав серед білого дня з торговиці (*кого?* *що?*) ... вкрати. 2. Аж тут назустріч (*кому?*) ... біжать Пси – один, другий. 3. Непереливки стало (*кому?*) ... . 4. Лис Микита сховався в бочці (*з чим?*) ... . 5. Нечувана радість опанувала (*кого?*) ..., коли вони почули, що святий Миколай зліпив їм із небесної (*чого?*) ... (*кого?*) ..., такого неподібного до всіх інших (*кого?*) ... . 6. Лис Микита боявся тільки, щоб фарба не злізла йому (*з чого?*) ... .

● **Вправа 93.** I. Прочитайте речення. Чи однаково точно передають думку подані поряд перше і друге речення у варіантах **A** та **B**? На які запитання відповідають ті слова, що уточнюють думку в другому реченні?

A. 1. Сонце, наше сонце! Світові простори сяйвом ... залива воно. 2. Сонце, наше сонце! Світові простори сяйвом життєдайним залива воно (*М.Бажан*).

B. 1. У повітрі бриніла дзвінка ... пісня. 2. У повітрі бриніла дзвінка жайворонкова пісня (*Панас Мирний*).

II. Чи змінився б зміст речень, якби замість крапок у перших реченнях підставити, скажімо, слова *вогнєдишним*, *дівоча*?

Означення (jelzó) в реченні відповідає на запитання *який? чий? котрій?* у будь-якому відмінку.

Означення найчастіше виражається прикметником, займенником або порядковим числівником, рідше – іменником. 1. Країну **сонячну мою** люблю **високою** любов'ю.

2. *Пропливають зорі України над моїм розчиненим вікном* (З творів В. Сосюри).

Означення в реченні позначаємо підкресленням хвилястою лінією (~~~~~).

● **Вправа 94.** I. Прочитайте текст мовчки.

Улюблене заняття – це можливість відволіктися від **щоденних** обов'язків і приділити час собі. Тому варто підійти до вибору захоплення з особливою увагою. З огляду на здібності й інтереси, ви можете визначитися з варіантом проведення дозвілля.

Створення **унікальних** прикрас, елементів одягу чи деталей інтер'єру користується популярністю серед жінок, а останнім часом – і серед чоловіків. Рукоділля – це процес, у якому можна проявити фантазію і креатив, а в результаті отримати річ, якої не буде в інших. Ви можете освоїти одну з технік виготовлення предметів: вишивка, в'язання, бісероплетіння, ліплення, печворк, декупаж, квілінг та багато інших.

Подорожі – **прекрасна** ідея хобі для любителів пригод. Відкривати нові локації й унікальні місця можна бюджетно. Вивчення культур, побуту, традицій інших країн і народів захоплює. Це хороший спосіб відпочити від повсякденних справ,

змінити обстановку й пізнати світ трохи краще (*За матеріалами інтернету*).

II. Чи є хобі у вас? Розкажіть про нього у класі. Якщо воно пов'язане зі створенням якихось речей, предметів, продемонструйте їх однокласникам та однокласницям.

III. Зверніть увагу на виділені слова, поставте до них запитання. Якою частиною мови вони виражені? До яких слів вони відносяться у тексті? Яким членом речення виступають?

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Відповідно до тексту, яке з хобі не належить до рукоділля?

А печворк   Б в'язання   В подорожі   Г квілінг

2. Що не стосується такого виду хобі, як подорожі (відповідно до тексту)?

А дає змогу відкривати нові місця

Б розвиває фантазію та креативність

В хороший спосіб відпочити від повсякденних справ

Г допомагає більше дізнатися про звичаї й культуру інших народів

Одним з найоригінальніших видів вишиванок вважають борщівську. Її особливість полягає в тому, що вона рясно розшита чорними нитками. Розповідають, що колись турки і татари знищили практично всіх місцевих чоловіків, тому жінки впродовж кількох поколінь вдягали саме такі сорочки. А у борщівському храмі знаходиться унікальна ікона, на якій зображена Марія, одягнута саме в таку вишиванку.

● **Вправа 95.** Прочитайте речення. Спочатку визначте головні члени речення та додатки, а потім, ставлячи запитання від підметів і додатків, знайдіть означення. Означення підкреслюйте хвилястою лінією.

1. Осінні розтеклись думки туманом сивим над полями.
2. Вогкий вуж через стежку повзе лісову.
3. Дикі гуси летять – і прощальний летить їхній крик.
4. Дзвенять сухі сопілки очерету, погойдуються флейти осоки (*З творів Є. Гуцала*).

● **Вправа 96.** Доберіть означення до слів *мама, тато, руки, очі, усмішка, сонце*. Складіть з утвореними словосполученнями речення.

- **Вправа 97.** Доповніть текст означеннями з довідки й запишіть його.

Займався на сході ... ранок. У ... безодні неба танули ... зірочки. А ... обрій усе розгорявся ... вогнем. Раптом звідти бризнула ... іскорка. І ще одна, і ще. А за ними визирнув ... край ... кола. Сходило ... сонечко.

Довідка: далекий, миготливий, погожий, синій, рожевий, червоний, вогняний, яскравий, ясний.

- **Вправа 98.** Спишіть речення. Знайдіть у них підмети, присудки, додатки й означення й підкресліть їх. На які запитання відповідають не підкреслені слова?

1. З-над річки лине пісня голосна (*М.Рильський*). 2. У діброві соловейко голосно співає (*Л.Глібов*). 3. Після дощу гостріше пахнуть квіти (*В.Сосюра*).

Обставини (határozó) в реченні відповідають на запитання *як? де? куди? звідки? коли? відколи? доки? чому? навіщо?* Вони називають спосіб дії, місце, час, причину, мету. Обставини звичайно виражені прислівниками або іменниками в непрямих відмінках: 1. **Прихильно, по-щирому** синіло небо (П.Тичина). 2. **На травах мигтіла самоцвітами** роса (Петро Панч). 3. **Щодня з ранку до ночі по шляху** ідуть та й ідуть люди (А.Головко). 4. **Ліс довкола** дихав глибокою **тишею** (Ф.Потушняк). Обставини у реченні підкреслюємо штрих-пунктиром (.....).

- **Вправа 99.** Прочитайте речення. Усно визначте обставини. З'ясуйте, як ви їх розпізнаєте.

1. Осінні квіти ще цвітуть серед долин, ще ясен під вікном шумить зелений. 2. Віє вітер і в долині, й на горі. Пізня осінь, темна осінь на порі. 3. Змовк давно вже лісового птаства свист, на деревах ледь бринить черлений лист. 4. Дитиною пішов

я звідси в світ. 5. Додому йду, там мати при вікні своїх пісень співатиме мені (*З творів Шандора Петефі*).

● **Вправа 100.** Прочитайте речення вголос. Визначте головні члени речення. Ставлячи запитання від присудків, знайдіть обставини.

1. У час гарячий полудневий виглядаю у віконце. 2. Тиша в морі... ледве-ледве колихає море хвилі. 3. Не колишуться од вітру на човнах вітрила білі. 4. З тихим плескотом на березині хвилечка перлиста. Як би я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти! (*Леся Українка. «Тиша морська»*).

● **Вправа 101.** Доберіть із довідки пропущені обставини й доповніть ними речення. Запишіть речення.

1. Чесному ... честь, хоч і ... . 2. Як ідеш, дивись ..., хоч грошей не знайдеш, так носа не заб'єш. 3. Добре те, що ... закінчується. 4. ... сховавши, ... знайдеш (*Народна творчість*).

Довідка: всюди, під лавкою; під ноги; далеко, ближче; добре.

Речення, які мають один або більше другорядних членів речення, називаємо **поширеними** (bóvített).

Непоширені речення не мають другорядних членів.

● **Вправа 102.** Спишіть, поширюючи речення другорядними членами. Підкресліть члени речення.

Зразок. *Починає накрапати дощ.* – На вулиці починає накрапати теплий дощ.

Сідають птахи. Андрій вирішив написати. Сестра малює. Кімната була прибраною. Сніг лежить. День буде сонячний.

● **Вправа 103.** Спишіть, підкреслюючи усі члени речення.

1. Сонце сховалось у вітах дерев. Славко грізно вимагував шаблюкою (*Н. Бічуя*). 2. Рясний дощ вночі обмив околицю (*І. Чендей*). 3. Веселе сонечко сховалось у веселих хмарах весня-

них (*Т.Шевченко*). 4. Ясне сонце почало підніматись десь за лісом (*Панас Мирний*). 5. Довкола стирчали лише голі скелі (*Т.Білецька*). 6. Щебечуть солов'ї по молодих садках (*О.Довженко*).

Вправа 104. I. Послухайте текст.

II. За матеріалами інтернету чи довідкової літератури підготуйте повідомлення про український танець «Гопак» та угорський «Чардаш». Чи танцюють у вашій родині танці? Якщо так, то які? Якщо ви захоплюєтесь танцями, то розкажіть, яким саме стилем.

● **Вправа 105.** Спишіть текст. Підкресліть головні та другорядні члени речення.

Увечері повернувся батько з поля додому. На порозі хати він раптом зупинився і прислухався. З городу долинули до нього хвилюючі звуки. Хтось грав на скрипці. Батько пішов у той бік. Це його син Лукаш стояв серед городу й грав. Батько ніколи досі не чув такої гри. Але музика була йому давно знайома. Його серце зненацька стислося від хвилювання. Син грав ту пісню, яку так хотілося заспівати батькові на полі (*За О.Донченком*).

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Додаток виділено в реченні

А Весна – *художник* дуже знаменитий.

Б Сонце сипле повними жменями своє *проміння*.

В Час – найліпший *лікар* на всі хвороби, на всі недуги.

Г Він на всі *руки* майстер.

2. Означення виділено в реченні

А *Старий* затримав очі на груші.

Б Ніч була *місячна* і *зоряна*, *зоряна*...

В Усі ми *дужі* дружбою своєю.

Г З поля доносилися *далекі* співи дівчат.

Словникова робота ●●●●●

бюджетно – itt: takarékosan
відволіктися – elvonja a figyelmet
дозвілля – szabadidő

життєдайний – éltető
задушевність – meghittség
зненацька – hirtelen

невичерпний – kimeríthetetlen
оселя – otthon
очерет – nád
пругатар – szántó

рясно – bőségesen
самобутній – eredeti
торговиця – vásár
хрущ – cserebogár

§ 15. Речення з однорідними членами. Кома між однорідними членами

Вправа 106. I. Послухайте, а потім прочитайте текст. З'ясуйте його головну думку. Придумайте заголовок.

Чи замислювалися ви інколи над тим, звідки беруться гроші? «Батьки заробляють!» – скаже дехто. Безперечно, це так. ***Проте батьки не завжди купують вам дорогу іграшку, одяг, взуття чи сучасний гаджет.*** Вони думають і про те, як заощадити гроші. Запам'ятайте, для того, щоб побудувати міцний фінансовий фундамент у родині, необхідно витрати планувати та аналізувати (*З журналу*).

II. Дізнайтеся про те, як формується бюджет родини, яким чином класифікуються витрати.

III. Спишіть виділене речення. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Поставте до виділених слів запитання. На ті самі чи на різні запитання вони відповідають? Від того самого чи від різних слів ви ставили до них запитання? Сформулюйте висновок про те, які члени речення можуть бути однорідними.

IV. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті НЕ розповідається про те, що

А витрати необхідно планувати та аналізувати

Б гроші заробляють батьки

В батьки завжди можуть купити дорогу іграшку, взуття тощо

Г батьки міркують про те, як заощадити гроші

2. Текст належить до стилю

А публіцистичного

В розмовного

Б художнього

Г наукового

На те саме запитання, поставлене від того самого слова, у реченні може відповідати не одне, а кілька слів. Такі члени речення називають **однорідними** (halmozott mondatrészek).

Однорідні члени речення виражаються як окремими словами (**непоширені**), так і словосполученнями (**поширені**). Між ними можуть стояти сполучники, а може їх не бути.

- **Вправа 107.** I. Спишіть прислів'я, підкресліть однорідні члени речення. Запишіть три інші прислів'я або приказки з однорідними членами речення.

Зразок. *Дружба та братство дорожчі за багатство.*

1. Батька і матір шанувати – добру долю мати. 2. При добрій годині всі друзі й побратими. 3. Дружба родиться в біді, а гартується в труді (*Народна творчість*).

II. З'ясуйте, якими частинами мови виражено однорідні члени в кожному з речень.

- **Вправа 108.** Допишіть у кожному реченні однорідні члени, підкресліть їх відповідними лініями.

Зразок. *Безліч квітів росте на бульварах, в алеях, у скверах.*

1. На швейній фабриці шиють пальта, ..., ... 2. Ми працювали охоче, ..., ... 3. Мої друзі добрі, ... , ... 4. У школі діти вчаться, ...

- **Вправа 109.** I. Прочитайте текст мовчки. Визначте тип мовлення і стиль мови.

Пригадуєте ситуацію, коли близькі відмовлялися купити вам іграшку, аргументуючи тим, що в них немає на це грошей? Ви, можливо, запропонували їм піти в банк або до банкомата, щоб отримати гроші там. Спостерігаючи, як вони беруть купюри в банкоматі, ви, напевно, не розуміли, що гроші можуть закінчитися. Дорослі працюють, щоб заробити кошти, а банк – це місце, де вони зберігаються. Ви теж можете мати

місце, де їх зберігати, якщо правильно будете витратити «кишенькові кошти». **На зекономлені гроші можете купити подарунок і мамі, і бабусі, братику чи сестричці, другу чи подрузі.** Ви станете певною мірою фінансово незалежні. Економте гроші, учіться їх раціонально використовувати – це стане основою вашого фінансового благополуччя (З журналу).

II. Спишіть виділене речення. Підкресліть однорідні члени. Зверніть увагу на розстановку розділових знаків між ними. Сформулюйте висновок про те, які розділові знаки треба ставити між однорідними членами.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Яким чином з'являються гроші?

- А ростуть на деревах
- Б заробляються працею батьків та інших членів родини
- В ростуть на квітниках
- Г їх отримують в банкоматі

2. Якої поради НЕ варто дотримуватися?

- А заощаджуйте гроші
- Б цінують працю батьків
- В витрачайте «кишенькові гроші» бездумно
- Г поступово ставайте фінансово незалежні

Між однорідними членами речення звичайно ставимо коми: 1. *Була весна **весела, щедра, мила*** (Леся Українка). 2. *Тягнуться до сонця **і квіти, і трави, віти кучеряві, гори голубі*** (З творів В. Сосюри).

Не ставимо кому між двома однорідними членами речення тільки тоді, коли між ними стоїть **неповторюваний сполучник і, й, та** (у значенні **і**), **або, чи**: 1. *Хай на своїм віку кожен посадить дерево в полі **чи** в садку!* (І. Нехода). 2. *Їй би вчителькою бути **або** актрисою* (І. Цюпа).

Але якщо сполучник повторюваний, то між однорідними членами коми ставимо: 1. *Хай кожен посадить дерево **чи** в полі, **чи** в садку!* 2. *Вона буде **або** вчителькою, **або** актрисою.*

Треба розрізняти сполучник **та** у значенні **і** й сполучник **та** у значенні **але**. Порівняйте: 1. *Рече та стогне Дніпр широкий* (Т. Шевченко). Тут **та** дорівнює **і**: *рече і стогне* – кому не ставимо. 2. *Місяць світить, та не гріє* (Народна творчість). Тут **та** дорівнює **але**: *світить, але не гріє* – кому ставимо.

● **Вправа 110.** Спишіть прислів'я. Розставте пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення.

Зразок. *Багатство не в майні, а в гідності.*

1. Обгороджуй себе не парканом а приятелями. 2. Працьовита бджола має короткий вік але велику шану. 3. Гладь коня вівсом а не батогом. 4. Не визнаю ні любові ні дружби ні приятелювання до перших заморозків. 5. Язик має і коняка та не балака.

● **Вправа 111 (за варіантами).** Спишіть. Визначте однорідні члени речення й поставте між ними, де треба, коми.

I. 1. І село і гай і поле я сходив з кінця в кінець, кривульками й навпростець, роздивлявся скрізь навколо, враз... побачив гаманець! (П.Скунць). 2. І сяють і сміються і квіти й хвили й зорі (В.Сосюра). 3. Учітесь читайте і чужому научайтесь й свого не цурайтесь (Т.Шевченко).

II. 1. З-поміж верб та садів виринають білі хати (І.Нечуй-Левицький). 2. Ніч була хоч зоряна та темна (Панас Мирний). 3. Виростав говіркий співучий розумний. Все хотів знати (Ю.Станинець). 4. Верби вільхи буки і граби простягали гілки кликали вперед (І.Чендей).

III. 1. Під снігами поле спить, білий сніг кругом лежить. Ніжно мило і ліниво сніг над далями кружить (Ф.Потушняк). 2. Вузька стежка щезала часом серед кам'яної пустині або ховалась під виступом скелі (М.Коцюбинський). 3. Темна нічка мовчки зібрала свої речі й непомітно вийшла з гір (Ю.Боршох-Кум'янський).

● **Вправа 112.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись інтонації.

– Тату, ходімо в піцерію! – запропонував недільного ранку Ондраш. – Дуже хочеться скуштувати піцу!

– Краще приготуймо її самі, – відповів тато.

– А що ж нам для цього потрібно? – не вгавав Ондраш.

– Купимо в магазині ковбасу чи помідори, сир чи оливки.

– Якщо куплятимемо й готуватимемо самі, то, напевно, зекономимо кошти! – зрадів хлопець.

– Молодець, синку! Правильно міркуєш. А на зекономлені кошти купиш морозива або солодоці.

– Спасибі, тату, що вчиш мене правильно розподіляти гроші. Це мені в житті знадобиться! *(З підручника).*

II. Знайдіть у тексті всі випадки, коли між двома однорідними членами речення коми не поставлено через те, що там ужито неповторювані сполучники **чи, або, та, і (й)**. Пам'ятайте: **і та й** – це той самий сполучник.

III. Поміркуйте над тим, що ви повинні робити для того, щоб також зекономити кошти у сімейному бюджеті. Складіть діалог з товаришем/товаришкою по парті про те, як ви можете допомогти близьким зекономити гроші.

У різні часи як гроші використовувалися різні предмети, які ставили цінність для людей тієї чи іншої епохи. Це були і плитки чаю, і какао-боби, і сушена риба, і добриво, і камені. Грошима, виготовленими з пластику, сьогодні користуються жителі Австралії та деяких країн Південної півкулі Землі. Найважча золота монета була випущена в Китаї. Її маса становила 5 кілограмів...

● **Вправа 113.** I. Прочитайте текст, дотримуючись інтонації. Який одяг любите носити ви? Як його обираєте? Обговоріть це питання в класі.

«Фантастика!» – захоплено шепотітимуться друзі, побачивши тебе в новій, стильній джинсівці. Кому ж спаде на думку, що ти сама/сам її розмалювала/розмалював? Швидше ходімо дарувати соковиті кольори

однотонному джинсовому одягу. У такому одязі легко підкорити світ...

Популярність джинсового одягу з кожним роком зростає. Зі сцени, телебачення та модних подіумів знаменитості в джинсовому вбранні диктують моду мільйонам дорослих і підлітків. Однак сліпим наслідуванням стилю зірок уже нікого не здивуєш. У тренді все яскраве та унікальне – не таке, як у інших.

Джинсову куртку можна цікаво розмалювати та вразити друзів своєю появою в школі, на вечірці чи дні народження. Для цього тобі знадобляться акрилові фарби для тканини, пензлики різної товщини, крейда, невеличка дошка, щоб фарба не протекла, праска та аркуш паперу. І непримітна джинсівка, яка знайдеться в шафі кожної дівчини чи хлопця, перетвориться на шедевр (*За матеріалами сайту rustunchik.ua*).

II. Запишіть виділений уривок під диктування. Звірте написане з надрукованим. Зверніть увагу на написання виділених слів.

III. У записаному уривку підкресліть однорідні члени речення відповідно до їх синтаксичної ролі.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Укажіть речення з однорідними членами:

А Буря звалить і дуба.

Б Дзюрчить і несеться гірський потік.

В Хмари заплакали рясними сльозами.

Г Природа – чудодійне джерело, яке живить людину.

2. Правильно розставлено розділові знаки у реченні з однорідними членами

А На голих кронах яблунь, груш слив розбризкалось вечірне сонце.

Б Врожай дивився на нас великими, червонобокими, жовтими, зеленими яблуками.

В Нечекано несподівано вдарив грім.

Г Вогонь бадьоро тріщав, гомонів і кидав іскрами від смерекових полін.

аргументувати – érvel
 банкомат – készpénzgép
 благополуччя – jólét
 бюджет – költségvetés
 вирішити – elhatároz; eldönt
 гартуватися – edződik
 заощаджувати – takarékoskodni
 зекономлений – megtakarított

кривульки – görbék
 купюра – bankjegy
 міркувати – gondolkozni
 наслідування – utánzás
 паркан – kerítés
 фінансово – pénzügyileg
 фундамент – alap
 шедевр – mestermű

§ 16. Двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами

Вправа 114. I. Послухайте текст. Придумайте заголовок. Що відображає заголовок: тему чи основну думку?

Іграшки, книжки, одяг – усе це ви отримуєте в подарунок від батьків, родичів, близьких. А чи доводилося отримувати в подарунок гроші? Так? Тож як ви їх витратили? Не пригадуєте? Значить, витратили даремно, не обміркувавши це. Запам'ятайте: не витрачайте гроші відразу ж, як тільки одержали! Для того щоб отримати задоволення від покупки, потрібно навчитися стримувати бажання купити що-небудь просто зараз (*З журналу*).

II. Спишіть виділене речення. Підкресліть однорідні члени. Зверніть увагу на тире після однорідних членів. Поміркуйте над тим, чому в реченні перед словом **усе** поставлено тире.

III. Виконайте тестове завдання.

Питальним є речення (*розділові знаки у кінці речень пропущено*)

A Іграшки, книжки, одяг – усе це ви отримуєте в подарунок від батьків, родичів, близьких

Б А чи доводилося отримувати в подарунок гроші

В Запам'ятайте: не витрачайте гроші відразу ж, як тільки одержали

Г Для того щоб отримати задоволення від покупки, потрібно навчитися стримувати бажання купити що-небудь просто зараз

● **Вправа 115.** I. Порівняйте речення за змістом і за будовою (знайдіть у них підмети, присудки й додатки).

1. Бачить поет у широкім роздоллі і небо, і море, красу світову.

2. Все бачить поет у широкім роздоллі.

3. Все бачить поет у широкім роздоллі: і небо, і море, красу світову (*Леся Українка*).

II. З'ясуйте, чим різняться перше і друге речення. А за змістом вони однакові чи різні?

III. Чим третє речення подібне до першого, а чим – до другого?

При однорідних членах речення може бути **узагальнювальне слово** (általánosító szó). Своїм значенням воно охоплює всі перелічувані однорідні члени й виступає тим самим членом речення, що й вони. Наприклад, для ряду слів *трактор, комбайн, самоскид* узагальнювальним буде слово *машини*; для слів *яблука, груші, вишні, сливи, абрикоси* – слово *фрукти*; для слів *на вулицях, у скверах, парках* – слово *скрізь* і т.д.

У ролі узагальнювальних слів найчастіше виступають займенники **все, всі, ніхто, ніщо** та прислівники **всюди, скрізь, завжди**: *Ніхто не запізнився: ні дорослі, ні діти. І в парках, і в садах – скрізь повно птахів*. В усному мовленні узагальнювальне слово вимовляємо з підвищеною інтонацією.

● **Вправа 116.** Порівняйте речення. У кожному з них виділено однорідні члени речення та узагальнювальне слово при них. Зробіть висновок, де в реченні з узагальнювальним словом треба ставити двокрапку, а де – тире.

1. *Усе в неї сміється: карі очі, чорні брови.*

2. *Уся родина засвітилася молодістю вдруге: дід, бабуся, тато, мама.*

1. *Карі очі, чорні брови – у неї все сміється.*

2. *Дід, бабуся, тато, мама – уся родина засвітилася молодістю вдруге.*

● **Вправа 117.** Визначте в реченнях однорідні члени та узагальнювальні слова при них. Поясніть уживання розділових знаків. Чому в першому й другому реченнях немає тире, у третьому реченні немає двокрапки, а в четвертому є і те, і те?

1. Увечері до хати походила сільська родина: батько, мати, два старших брати, сестра (*С.Васильченко*). 2. На фотокартці було знято троє людей: молода жінка, чорнявий чоловік, хлопчик (*І.Сенченко*). 3. Луки, гори, пишні сади – все зелене і принашле (*Олесь Гончар*). 4. Усе навколо: дерева, птахи, люди – сповнене весняної, пружної, нестримної сили (*В.Собко*).

Якщо в реченні є узагальнювальне слово, то перед однорідними членами ставимо двокрапку (kettőspont), а після однорідних – тире (kötőjel).

● **Вправа 118.** Прочитайте речення й спишіть їх. Усно поясніть уживання розділових знаків. Розберіть речення за членами.

1. Ніхто тут допомогти не може: ні старий пан, ні він (*Ф.Потушняк*). 2. На будинках, на деревах, парканах – усюди червоний відблиск (*Марко Вовчок*). 3. Зацвіли усі діброви, і долини, і луки (*М.Стельмах*). 4. Рядом, жовтоцвітом, ромашкою все завітчала весна (*Авторське*).

● **Вправа 119.** 1. Спишіть, розставте пропущені розділові знаки. Однорідні члени речення підкресліть, узагальнювальні слова виділіть рамкою, визначте, якими членами речення вони виступають.

Зразок. *Удвір із картузиками в руках поспішають хлопчики: Сергійко, Іванко й Петрусь (*М.Стельмах*) – підмети.*

1. За новим столом сидять діти Оленка, Світланка, Василько (*В.Полянецький*) 2. Діти кинулись один перед одним рвати чудові квіти рожеві гвоздички лілові дзвіночки (*Н.Кобринська*). 3. Жито пшениця й овес усе разом поспіло й присохло (*І.Нечуй-Левицький*). 4. Усміхнися всім навколо небу сонцю квітам людям (*А.Костецький*).

II. Прочитайте речення вголос, дотримуючись правильної інтонації.

новий
навколо
копійка

айстра
чорнобрівці
вірій

● **Вправа 120.** Переробіть речення так, щоб у них були узагальнювальні слова. Запишіть їх. Усно поясніть уживання розділових знаків.

1. У річці можна вудкою зловити і щуку, і карася, і линка, і коропа. 2. Боровики, масляки, опеньки, сиріожки ростуть у нашому лісі. 3. На клумбах ще цвітуть айстри, безсмертники, чорнобрівці. 4. На столі стояли миски, тарілки, блюдечка, чашки.

● **Вправа 121.** Доповніть речення однорідними членами й запишіть їх, розставляючи потрібні розділові знаки.

1. У вірій відлетіло багато птахів: ластівки ... . 2. Гарні по-своєму всі пори року: і весна ... . 3. У шкільній майстерні є різні інструменти: свердла ... . 4. І плащі ... – усе це можна купити в магазині одягу.

● **Вправа 122. I.** Прочитайте текст уголос, дотримуючись правил інтонації.

Живопис на асфальті, або стрітарт, зародився ще в XIV столітті в Італії. Художники переїжджали від міста до міста, демонструючи всім релігійні зображення, виконувані на великих площах.

У сучасному світі в напрямі стрітарт найвідомішими є такі художники: Едгар Мюллер, Едуардо Ролер, Джуліан Бівер, Манфред Стадер, Курт Веннер.

Роботи 44-річного Едгара Мюллера з Німеччини часом сягають 400 метрів квадратних, що дорівнює площі баскетбольного майданчика. На створення одного 3D-шедевра йому потрібно в середньому п'ять днів.

Найвідоміший вуличний 3D-художник – британець Джуліан Бівер. Уже двадцять років він працює в жанрі стріт-арту. Його працями милуються на вулицях різних країн: США, Великої Британії, Франції, Бразилії та Росії (*За матеріалами сайту rustunchik.ua*).

II. Знайдіть у тексті речення з узагальнювальним словом при однорідних членах. Поясніть уживання розділових знаків.

III. Переробіть речення так, щоб узагальнювальне слово стояло після однорідних членів. Запишіть його.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Тире при узагальнювальному слові потрібно вжити в реченні

А Саме верба слугувала для виготовлення домашнього начиння ложок, кошків і навіть човнів.

Б Ось-ось прокинуться жоржини від сну, розплющать повіки й заграють різними барвами свого цвітіння синьою, рожевою, фіалковою.

В Багато чого бачили мисливці на своєму віку і звірів усіляких, і птахів, і різні пригоди.

Г Жито, пшениця, овес усе разом поспіло.

2. Розділові знаки поставлено правильно в реченні

А І будинки, і дороги, і ліси: все видно навкруги.

Б У місто прийшла ніч, і все стихло – вулиці, парки і сквери.

В Перед самою хатою росли різнокольорові маки – червоні, рожеві, білі.

Г У лісі не було нічого: ані грибів, ані ягід, ані горіхів.

безсмертник – vasvirág
 витрати – költségek
 даремно – hiába
 жоржина – dália
 короп – ponty
 лин – compó

овес – zab
 порада – tanács
 прибуток – jövedelem
 принишклий – elcsendesült
 роздолля – itt: táj
 стримувати – visszatart

§ 17. Розвиток мовлення. Усний переказ тексту розповідного характеру

● **Вправа 123.** I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. До якого типу мовлення належить текст, якщо в ньому розповідається про події, що послідовно розвивались, а потім закінчувались? Чи можна стверджувати, що текст відповідає на запитання *хто? що? де? коли? як?*

ЗГАРИЩЕ

Над околицею лісу підіймався в небо густий дим. «Пожежа!» – майнула думка. Кинулась у той бік. Та мене випередив лісник. Виявляється, він уже затримав винуватців – двох хлопців років десяти. Вони розгублено виправдовувались.

– Ми хотіли як краще – спалити торішню траву, щоб молода швидше виросла... Яка від цього лісові шкода? – сказали вони.

– Яка шкода, питаєте? Оце загасимо полум'я – самі побачите...

Ми кинулися затоптувати вогонь, який швидко поширювався по сухому падолисту. Нарешті загасили. Потім, витираючи піт з чола, лісник оглянув почорнілу галявину.

– Тепер це надовго мертва земля, – зітхнув він...

– Трава тут не ростиме принаймні рік – вогонь випалив і коріння, і насіння трав. Та що там трава – гляньте на дерева. – Лісник провів рукою по стовбуру молоденької липи. Біля

самого кореня він був обпалений, кора від вогню порепалася, крізь щілинки виступав сік...

Отже, усе, що виросло тут протягом кількох років, тепер перетворилося на чорне згарище – лише за кілька хвилин хлопчачої витівки (*За В.Явором*).

II. Розгляньте схему побудови розповідного тексту. Чи відповідає будова аналізованого тексту цій схемі? У якому стилі ви будуватимете свою відповідь?

Схема побудови розповідного тексту

1. Повідомлення про місце й час дії (події).
2. Дії (події), їх особливості й порядок.
3. Вказівка на завершення дії (події).

III. Підготуйте усну розповідь про випадки, коли вогонь робив шкоду, а коли, навпаки, допомагав людям.

Словникова робота ●●●○●

випередити – megelőz; elhagy
виправдовуватись – magyarázkodik
затримати – feltartóztat
згарище – tűzvész színhelye
лісник – erdész
околиця – itt: az erdő széle
отже – tehát, akkor
падолист – lehullott levél

піт – izzadság; verejték
пожежа – tűz(vész)
полум'я – láng
поширюватися – terjed
принаймі – legalább
спалити – eléget, leéget, kiéget
торішній – tavalyi
шкода – kár

§ 18. Звертання. Вставні слова та словосполучення. Розділові знаки при звертаннях і вставних конструкціях

Вправа 124. I. Послухайте текст. Доберіть заголовок. Визначте основну думку тексту. Як ви вважаєте: дівчинка вчинила правильно?

– *Мамо, мамо, дивись, киця замерзла!* – маленька дівчинка розстібає куртку й намагається захвати маленьке кошеня до себе на груди. Мама допомагає дитині, підтримуючи тваринку.

Мала знімає рукавички й відчуває, як ледь помітно б'ється під хутром маленьке серце.

– *Мамо, а можна ми заберемо її до себе? Будь ласочка! Вона тут до ранку не доживе, вона замерзне! – дівчинка благально дивиться на маму. – Я буду найслухнянішою донечкою, будь ласка, мамо, сьогодні ж Новий рік!*

Мама міцно обіймає донечку й тихо промовляє:

– *Звісно, доню. Не можемо ж ми залишити її тут святкувати одну Новий рік! (За І. Ярошенко).*

II. Спишіть виділені речення. Зверніть увагу на слова, які називають того, до кого звернена мова. Як ми їх називаємо? Які розділові знаки вжито в цих реченнях?

III. Придумайте продовження цієї історії й розкажіть у класі. А якщо вам цікаво, як насправді закінчилася історія з кошеням, то треба прочитати книгу Ірини Ярошенко «Вусате щастя».

● **Вправа 125.** Прочитайте. Визначте головні члени речення. У яких особах вжито в них дієслова? З'ясуйте, чи є різниця в значенні між реченнями лівої і правої колонок. Як розставлено в них коми?

1. Жив, живе і буде жити мій народ!

2. Світить нам день безсмертними вогнями.

3. Як я люблю мій рідний край!

1. Жив, живеш і будеш жити, мій народе!
(*М.Рильський*).

2. Світи нам, день, безсмертними вогнями!
(*В.Сосюра*).

3. Як я люблю тебе, мій рідний краю!
(*І.Франко*).

Слово або словосполучення в реченні, яке називає того, до кого звернена мова, називаємо **звертанням** (megszólítás).

Звертання бувають **непоширені** (при них немає означень) і **поширені** (при них є означення). Для звертань використовуємо кличний відмінок.

Звертання до членів речення не належать.

Звертання виділяємо комами: *Який ти, світе, теплий і широкий!* (А. Малишко).

На початку речення після звертання замість коми можна ставити знак оклику. Тоді наступне слово пишеться з великої букви: **Україно!** *Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (В.Симоненко).

● **Вправа 126.** I. Прочитайте текст мовчки. Визначте речення, у яких є звертання. Поясніть розділові знаки.

Наша сім'я часто збирається за обіднім столом й обговорює плани на майбутнє. Одного разу батько звернувся до брата зі словами: «Іштване, ти любиш робити покупки на замовлення. Порівнюючи вартість певного товару в різних інтернет-магазинах, зможеш заощадити». **«Ой тату, та це ж так довго та нудно!»** – не погоджується брат. «Зверни увагу, любий сину, що ми з мамою також таким чином робимо покупки. Унаслідок цього на зекономлені гроші маємо можливість придбати тобі та сестрі подарунки!» – не перестає переконувати Іштвана батько. «Гаразд, я дослухаюся до твоїх слів, тату!» – погодився брат. Згодом Іштван на зекономлені гроші придбав річ, про яку давно мріяв. «Дякую, дорогий тату, за хорошу пораду! – сказав він за обіднім столом. – Я завжди буду радитися з тобою щодо майбутніх покупок» (*З журналу*).

II. Придумайте влучний заголовок. З'ясуйте тип мовлення та стиль мови.

III. Спишіть виділене речення. Дослідіть, чому після частки **ой** немає коми.

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Скільки в тексті поширених звертань?

А одне   Б два   В три   Г чотири

2. Скільки в тексті непоширених звертань?

А одне   Б два   В три   Г чотири

Якщо перед звертанням стоять підсилювальні частки **о, ой**, то кому після них не ставимо: **Ой голубко сива, сива, позич мені крила...** (В.Гренджа-Донський). Якщо ж ці слова – вигуки, то їх відділяємо комою: **Ой, мамо, болить!**

● **Вправа 127.** Прочитайте речення. Випишіть звертання у дві колонки за способом вираження: до першої віднесіть поширені, а до другої – непоширені.

Зразок.

Поширені звертання	Непоширені звертання
люба любко	мамо

1. Мамо, люба любко, мамочко, голубко, пісню, що мені співала, мову, що мене навчала, я ніколи не забуду, поки жити буду (В.Гренджа-Донський). 2. О Тисонько, Тисо, яка ж ти бурхлива... (Миколая Божук). 3. Моя ти Верховино рідна, найкраща квітко ти моя, я вірю, будеш ти свобідна і будем разом – ти і я (В.Гренджа-Донський). 4. Гори рідні, високії, любі мої гори, по вершинах я гуляю, блукаю по борах (Маруся Тисянська). 5. Сива Тисо, сива ти бабуся!.. (В.Гренджа-Донський).

● **Вправа 128.** Доведіть, що в реченні *Любіть свою Вітчизну, діти!* (М. Рильський) слово *діти* не підмет, а звертання. Переробіть це речення так, щоб слово *діти* стало підметом.

За історію грошових відносин на території України існувало чимало грошових одиниць, які мали різні назви та номінали. Слово «гроші» запозичене в українську мову з польської в часи середньовіччя для називання дрібної розмінної монети. Велику срібну монету дрібнили на шматочки, які ставали маленькими монетками – грошами. Сума гроша мізерна, дорівнювала півкопійки. Значення виразу «гріш ціна» («ціна – мідний гріш») – нічого не вартий, нікуди не годиться, не має жодної цінності (За В.Забіякою).

● **Вправа 129.** I. Прочитайте речення. Уставте пропущені слова. Речення запишіть, звертання в них виділіть комами.

1. Дзвени ... в вітрах світової весни (*В. Сосюра*). 2. Який же ти ... теплий і широкий! (*А.Малишко*). 3. Неси ж мене ... по чистому полю (*І.Франко*). 4. Цвіти, цвіти ... з весни до зими (*Народна творчість*). 5. ... зійди над горою (*Т.Шевченко*). 6. ... простилає останні смуги на хисткій воді (*М.Рильський*). 7. Я серцем і душею твій ...! (*Ш.Петефі*).

Довідка: барвіночку; коню; світе; зоре моя вечірняя; моя пісне крилата; мій рідний краю; зоря моя вечірня.

II. З'ясуйте, чому в шостому реченні не треба ставити кому.

● **Вправа 130.** I. Прочитайте звертання й скажіть, коли треба вживати кожне з них.

Вельмишановні пані й панове! Високоповажний пане! Шановне товариство! Панове товариство! Добродійки й добродії! Добродійко! Добродію! Пане добродію! Дорогі друзі! Любі мої! Друже! Кохана матусю! Любий таточку! Дорогий дідусю! Мила бабусенько!

II. Складіть п'ять речень, які б починалися наведеними звертаннями, і запишіть їх.

● **Вправа 131.** I. Прочитайте речення. З'ясуйте, що в них спільне і чим вони відрізняються. Зверніть увагу на вживання розділових знаків.

1. Надворі яскраво світить сонце. 2. По-моєму, надворі яскраво світить сонце. 3. На думку тата, надворі яскраво світить сонце. 4. Надворі, напевно, яскраво світить сонце. 5. Надворі яскраво світить сонце, можливо.

II. Свої висновки звірте з поданим після вправи правилом.

Вставними (közbevetett) називаємо слова чи сполучення слів, що виражають ставлення мовця до висловлювання. Вони граматично не пов'язані з членами речення й виражають ставлення мовця до інформації, його оцінку, характеризують спосіб оформлення думки тощо. Вставні слова

не додають нічого нового до змісту, а лише певним чином оцінюють, уточнюють основне повідомлення. Наприклад: **На думку вчителя, це завдання є цікавим.** Вставне словосполучення **на думку вчителя** виражає вказівку на те, що такою є думка саме вчителя, інші учасники розмови можуть думати інакше.

На письмі вставні слова чи словосполучення виділяємо комами.

● **Вправа 132. I.** Розгляньте таблицю.

Групи вставних слів	
Значення	Приклади
Виражають упевненість, невпевненість, сумнів	<i>безумовно, безперечно, певна річ, правда, здається, мабуть, може, очевидно, либонь, правду кажучи, щоправда, сподіваюся, напевно</i>
Виражають задоволення, незадоволення, радість, жаль, здивування	<i>на щастя, на диво, слава Богу, на жаль, як на зло, на сором, чого доброго, як навмисне, як на біду, дивна річ</i>
Указують на джерело повідомлення	<i>по-моєму, по-твоєму, кажуть, як кажуть, мовляв, на мою думку, бачу, по-вашому, як відомо, на думку..., за словами...</i>
Указують на зв'язок думок, послідовність викладу	<i>по-перше, по-друге, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, наприклад, інакше кажучи, однак, проте</i>
Привертають увагу співрозмовника	<i>чуєте, бачиш, уяви собі, зверніть увагу, між нами кажучи, даруйте</i>
Слова ввічливості	<i>пробачте, будь ласка, дозвольте, вибачте</i>

II. Доповніть кожне з поданих речень почергово різними вставними словами або словосполученнями (двома-трьома) за зразком попередньої вправи й запишіть у зошит, правильно вживаючи розділові знаки.

1. До зупинки під'їхав автобус.
2. У лісі ростуть гриби.
3. Учні уважно слухають пояснення вчителя.

● **Вправа 133. I.** Прочитайте текст уголос. Чи звикли ви користуватися лайфхаками? Якими саме? Поділіться власним досвідом.

ЛАЙФХАК

Де ж узялося це слово, що тепер стало таким модним серед молоді? Вигадали його у 1980-х роках програмісти. Англійське слово *hack*, що дослівно перекладається як «рубати», у середовищі комп'ютерників означає «знайти ефективне вирішення проблеми». А коли додамо до нього слово *life* («життя»), отримаємо *lifehack*.

Отже, лайфхаки – це корисні поради та хитрі прийоми, що допомагають упоратися з повсякденними завданнями. Можливо, ти знаєш, як зробити щось просто, швидко та ефективно?

Як прибрати у шафі так, щоб у ній більше ніколи не губилася твоя улюблена кофтина? Як виступити перед величезним залом, не показавши свого хвилювання? Як швидко вивести з білої тканини пляму від соку? Ефективні та нестандартні відповіді на подібні запитання – це і є лайфхаки. *Ось, наприклад, відповідь на насущне запитання – що зробити, аби навушники не заплутувались? (За матеріалами сайту rustunchik.ua).*

II. Спишіть виділені речення, знайдіть і підкресліть у них вставні слова чи словосполучення. Усно поясніть уживання розділових знаків при них.

● **Вправа 134.** Прочитайте текст. Знайдіть і випишіть з нього речення зі вставними словами чи словосполученнями, підкресліть їх.

На поручні нашого балкона сіли два голуби. Чомусь я відразу зрозуміла, що вони пара.

Можете не вірити, але голуби про щось розмовляли. Це було настільки чітко видно, що мені здалося: от-от почну розуміти, про що саме. Він щось туркоче, вона уважно слухає, схиливши голову. Вислухає – відповідає, і тепер уже його черга дослухатися до слів красуні. Поговоривши, голуби торкнулися дзьобиками один одного. Я здивувалась. Обережно, щоб не налякати птахів, пішла за мамою.

Уже за мить ми разом стояли біля вікна. На жаль, балкон уже був порожнім. Від пари закоханих не лишилося й пір'їнки.

Напевно, вони вирішили, що й так забагато розповіли мені. Однак тепер я точно знаю: птахи вміють розповідати історії! Треба тільки навчитися їх слухати... (За Л.Щегловою).

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Правильно поставлено розділові знаки в реченні

- А По-перше потрібно підготувати матеріал.
- Б У саду, на думку бабусі, вже дозріли яблука.
- В Хліб напевно був свіжим.
- Г У школі сьогодні уяви собі відбудеться конкурс краси.

2. Звертання є в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Слово серця добрі люди я приніс до вас на суд (В.Вовчок).
- Б Оленка з веселим задоволенням та неспокійним виглядом вибігла з хати (В.Вовчок).
- В О наша добра і ніжна наша велика і свята в чистоті і безмежній доброті своїй мама (І.Чендей).
- Г Спасибі прожитому року за все (В.Густі).

Словникова робота ●●●○●

вельмишановний – igen tisztelt,
mélyen tisztelt
високоповажний – mélyen tisztelt
добродій – jóakaró
благально – könyörögve

замовлення – rendelés
бурхливий – itt: gyors sodrású
повсякденний – mindennapi
нестандартний – nem szabványos
насушний – itt: fontos

§ 19. Складне речення. Розділові знаки у складному реченні

Вправа 135. I. Послухайте текст. Визначте його тип мовлення і стиль мови.

Що буде, якщо зникне електроенергія? Сучасна українська письменниця Ольга Войтенко у книзі «На порозі ночі» (перша частина фентезійної трилогії «У світлі світляків») спробує дати відповідь на це запитання. Хоча книга розрахована на дитячу аудиторію, проте ця

історія сподобається й дорослим. На початку читач знайомиться з Євою-Лізою, яка не ходить до школи, бо, на думку її батьків, нічого нового їй там не зможуть навчити. Натомість дівчинка не випускає з рук планшет, а всі необхідні знання отримує з інтернету. Одного дня в місті зникає електроенергія, а майже всі люди впадають у стан безпробудного сну. Тож Єві-Лізі доводиться зрештою покинути зону власного комфорту та вийти з дому. На вулиці вона зустрічає Тіма. Цей хлопець покаже героїні, що у світі є значно цікавіші речі, ніж інтернет, а багато корисної інформації містять книжки. А ще знайомить Єву-Лізу з фентезійним світом, у якому живуть дракони зі світляками та інші міфічні істоти. Унаслідок цього світогляд дівчинки докорінно змінюється. Дещо пізніше в цій історії з'являється ще один герой – Макс, який прокинувся, але майже нічого не пам'ятає про своє минуле. Разом герої мають побороти темряву, яка поглинула їхній світ (За Г.Харлан).

II. Доповніть текст власними міркуваннями про те, що може статися з вами, якщо не стане електроенергії.

III. Спишіть виділені речення. Підкресліть у них граматичні основи. Зверніть увагу на вживання розділових знаків. Скільки граматичних основ у цих реченнях?

Речення, яке має дві або більше граматичних основ, називаємо **складним** (összetett).

Частини речення в складному можуть об'єднуватися:

- 1) сполучниками **і, та, а, але, щоб, якби, бо** та ін.;
- 2) сполучними словами **хто, що, який, де, коли, як** та ін.;
- 3) без сполучників.

У складному реченні між частинами, що мають свої граматичні основи, звичайно ставимо **коми**. Коми ставимо й тоді, коли ці частини з'єднані сполучниками: **Я іду** у парку золотому, **і** прощально **листя шелестить** (В.Сосюра).

Прості	Складні
<p><u>Родина</u> <u>посідає</u> особливе місце в житті людини.</p> <p><u>Вони</u> й зараз <u>допомагають</u> вам, <u>турбуються</u> про вас і <u>сумують</u> через ваші невдачі.</p>	<p><u>Тато</u> й <u>мама</u> <u>дали</u> вам життя, <u>вони</u> <u>доглядали</u> за вами.</p> <p>Коли <u>ви</u> <u>були</u> ще зовсім <u>ма-</u> <u>ленькими</u>, <u>вони</u> <u>співали</u> вам колискову.</p> <p>Ваші <u>батьки</u> <u>виховують</u> вас, <u>вони</u> <u>привчають</u> вас до праці.</p>

● **Вправа 136.** Прочитайте. Порівняйте інтонацію подібних за змістом речень у першій і другій частинах. Чим подібні і чим різняться речення в обох частинах? Спишіть складні речення. Визначте головні члени речення.

I. 1. Сміється сонце з небозводу. Кудись хмарки на конях мчать. 2. Той ліс гуде й шумить на кам'янім узгір'ї. Його я дитиною садив.

II. 1. Сміється сонце з небозводу, кудись хмарки на конях мчать (*П.Тичина*). 2. Той ліс, що я дитиною садив, гуде й шумить на кам'янім узгір'ї (*Д.Павличко*).

● **Вправа 137.** Прочитайте речення. Усно доведіть, що перше речення – просте, а друге – складне. Визначте в них головні члени.

1. В небі жайворонки в'ються, заливаються, сміються, грають, дзвонять цілий день, і щебечуть, і співають, і з весною світ вітають дзвоном радісних пісень (*Олександр Олесь*). 2. Цвіте й гуде земля, і серце повне вщерт (*М.Рильський*).

● **Вправа 138.** Перекладіть текст українською мовою. У перекладених реченнях визначте головні члени речення, прості речення позначте однією зірочкою, а складні – двома.

Gézának tegnap volt a születésnapja. Az édesanyjától s az édesapjától számítógépet kapott, a nagyszülei Adidas cipővel, a nagynénje szabadidő ruhával lepte meg. Géza meghívta barátait születésnapra uzsonnájára. Péter érkezett először, aki egy tollat ajándékozott neki, majd látva a fiú ajándékait, eldicsekedett,

hogy ő is egy számítógépet kap a születésnapjára. Jancsitól egy Lego játékot kapott Géza, amelynek nagyon örült. A vendégeket süteménnyel, narancslével és Coca-Colával kínálták (*З підручника*).

● **Вправа 139.** Перебудуйте складні речення на прості. Запишіть їх. Усно з'ясуйте, чи відрізняються вони за змістом.

● **Вправа 140.** Спишіть речення. Підкресліть підмети і присудки. Визначте, де сполучник *і* з'єднує дві частини складного речення, а де – два однорідні члени речення. Поставте, де треба, коми.

1. Полум'я дає тепло і світло не для себе (*О.Духнович*). 2. Вагон раптом загуркотів і до вікон блиснула Тиса (*Ю.Станинець*). 3. Вже сонце котилось до темного бору і в теплім промінні купало і ярі лани і веселую гору (*Леся Українка*). 4. Чути цвіркуна у квітах плачуть в сумі лози і падають у криниченьку із листочків сльози (*Маруся Тисянська*). 5. І село і гай і поле я сходив з кінця в кінець (*П.Скунць*).

● **Вправа 141.** I. Прочитайте текст мовчки.

Якщо ти хочеш відчутися себе гонщиком, без велосипеда не обійтися. По-перше, педалі допоможуть розвивати швидкість. По-друге, навіть якщо ти не вмієш тримати рівновагу, можна придбати триколісного друга.

Але ти вже давно не дворічний малюк, вмієш кататися і мрієш вирушити в подорож у сусідній двір, на дачу або до бабусі? Тоді варто купити дорослу модель. Ти з легкістю подолаєш перешкоди у вигляді ям і каміння. Якщо в тебе поганий настрій, велопрогулянка з другом або подругою допоможе розвіяти негатив. Щоб зробити поїздки безпечними, виконуй кілька правил:

- говори близьким, де і з ким ти катаєшся;
- регулярно роби зупинки, щоб уникнути болю в ногах;

– носи шолом, наколінники й рукавички, щоб уникнути травми при падінні.

Пам'ятай наші поради і нехай у тебе з'явиться справжній залізний кінь. Нехай катання приносить тільки задоволення *(За матеріалами сайту rustunchik.ua)*.

II. Чи подобається вам кататись на велосипеді? Розкажіть, які види активного відпочинку цікаві для вас.

III. Випишіть з тексту три-чотири складні речення. Підкресліть головні члени. Як поєднуються частини складного речення? Усно поясніть уживання розділових знаків.

● **Вправа 142.** Із кожної пари простих речень утворіть складні. Підкресліть головні члени речення. Розставте розділові знаки.

Зразок. *Над містом стояла літня ніч, а високо серед неба світив ясний місяць.*

1. Над містом стояла літня ніч. Високо серед неба світив ясний місяць. 2. Була чудова золота пора. Її називають київською осінню. 3. Усе більше темніло. Вітер усе дужчав. 4. Випав гарний рясний дощ. Небо тепер ясне. 5. Пахло м'ятою, чебрецем, материнкою. Я в царстві трав, річок, озер.

● **Вправа 143.** За опорними словами утворіть складні речення. З'ясуйте: сполучниковим чи безсполучниковим зв'язком з'єднані частини складного речення. Правильно розставте розділові знаки.

Зразок. *Якщо в сім'ї здорова дитина, то буде щаслива родина* (сполучниковий зв'язок **якщо ... то**)

Дитина – родина; батько – мати; здоров'я – щастя; злагода – повага.

Між частинами складного речення в усному мовленні робимо невелику паузу. Наприкінці речення голос трохи підвищуємо, указуючи на кінець повідомлення.

- **Вправа 144.** I. Прочитайте текст уголос, передаючи інтонацією знаки пунктуації.

Людина потребує щоденного нічного сну. Навіть одноразове ігнорування цієї потреби негативно впливає на її самопочуття та працездатність.

Це особливо стосується підлітків. Вони багато працюють: щодня ходять до школи, виконують домашні завдання, відвідують гуртки і спортивні секції, мають певні домашні обов'язки. Також потрібен час, щоб розважитись і погуляти з друзями.

Тому вони нерідко лягають спати останніми в родині, «заощаджуючи» на сні. Цього робити не варто, адже їхня потреба у відпочинку навіть більша, ніж у батьків. Дорослим цілком достатньо восьми годин сну. Підліткам – стільки, як дворічному малюкові (дев'ять-десять годин). Той факт, що дворічній дитині треба спати вдень, ні в кого не викликає сумніву, адже вона росте. А підлітки, які ростуть так само інтенсивно, украй рідко відпочивають удень і недосипають уночі.

Щоб сон був міцним і здоровим, бажано щодня у світлу пору доби бувати надворі й щовечора лягати спати в той самий час. Це важливо для налаштування біологічного годинника. Перед сном доцільно виділити десять–п'ятнадцять хвилин, щоб розслабитися. Можна погортати журнал або послухати спокійну музику (З підручника).

II. Запишіть виділений текст під диктовку. Звірте написане з надрукованим. У записаному тексті знайдіть складні речення, підкресліть у них граматичні основи.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Чим складне речення відрізняється від простого?
2. Як правильно визначити кількість простих речень у складному?
3. Назвіть способи зв'язку між частинами складного речення.

4. За допомогою яких сполучників можуть поєднуватися прості речення у складне? Назвіть їх.

Словникова робота ●●●●●

вщерть – teli
доглядати – gondoskodik
ігнорування – figyelmen kívül
hagy, hanyagolás
материнка – szurokfű
наколінники – térd védők
небозвід – mennybolt, égbolt
працездатність – munkaképesség

регулярно – rendszeresen
розслабитися – pihenni
самопочуття – közérzet
світляк – szentjánosbogár
світогляд – világnézet
узгір'я – domb, hegyoldal
чебрець – kakukkfű
шолом – sisak

§ 20. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові

Вправа 145. I. Послухайте текст. Які речення виражають думки автора тексту? Які речення передають думки того, про кого розповідає автор?

У його погребі стояла дерев'яна скриня, повна яблук, перекладених ялиноювою стружкою. Бо він ще й столярював. Увечері, після денних трудів і доріг, дідо Андрій брав яблуко, витирав об рукав вовняного светра, любовно розглядав його, наче вдивлявся у глянець дзеркала, і казав: «Файне. І смаковите. І дуже цінне». «Чим цінне?» – здивовано запитав я. «Бо це – мій день, що вже відійшов, – відповів дід. – Він уже ніколи не вернеться в скриню життя...» (За М.Дочинцем).

II. Випишіть спочатку речення з прямою мовою, що стоять після слів автора, а потім речення, у якому пряма мова стоїть перед словами автора.

III. Виконайте тестове завдання.

Із чим дід Андрій порівнює прожиті дні?

А із грушами

В з яблуками

Б зі скринєю

Г з коштовностями

● **Вправа 146.** Порівняйте два речення. Чи та сама думка висловлена в обох випадках? Чи однаково вона передана?

1. Давньогрецький письменник Лукіан якось сказав: «Для мене немає нічого милішого за батьківщину».

2. Давньогрецький письменник Лукіан якось сказав, що для нього немає нічого милішого за батьківщину.

Слова, передані від імені того, кому вони належать, називають **прямою мовою** (egyenes beszéd).

Слова, що вказують, кому належить пряма мова, називають **словами автора** (a szerző szavai).

● **Вправа 147.** Прочитайте текст. Порівняйте, як поставлено розділові знаки при прямій мові, коли слова автора стоять перед нею й коли – після неї. Чи однаково?

Поет Василь Симоненко слушно застерігає: «Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину».

«Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину», – слушно застерігає поет Василь Симоненко.

Пряму мову беремо в лапки і починаємо з великої літери. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставимо двокрапку.

Якщо слова автора стоять після прямої мови, то перед ними ставимо кому й тире. Але якщо в прямій мові є знак питання чи знак оклику, то кому не ставимо. Слова автора починаємо з малої букви.

Схематично це можна зобразити так (А, а – слова автора; П – пряма мова): 1) А: «П». 2) А: «П?» 3) «П», – а. 4) «П?» – а.

● **Вправа 148.** Прочитайте речення вголос. Пряму мову промовляйте трохи повільніше й вищим тоном, ніж слова автора. Між словами автора і прямою мовою робіть паузу.

1. Раз мені казала мати: «Можеш мов багато знати, кожену мову шанувати, та одну із мов усіх щоб у серці ти зберіг»

(*М.Хоросницька*). 2. «Ой, яка чудова українська мова!» – захоплено писав поет Олександр Підсуха. 3. «Той лиш пошани достойн, хто мову шанує свою», – підкреслював Володимир Сосюра (*З журналу*).

● **Вправа 149.** Перебудуйте складні речення на речення з прямою мовою і словами автора. Слова автора ставте то перед прямою мовою, то після неї. Запишіть, правильно вживаючи розділові знаки.

1. Учителька щоразу нагадує нам, щоб ми читали якомога більше книг. 2. Класний керівник попередив нас, щоб ми були уважні, коли переходимо дорогу. 3. Я запитала товариша, чи він піде на річку ловити рибу.

● **Вправа 150.** I. Прочитайте текст мовчки. Перекажіть прочитане. З'ясуйте тему та головну думку тексту.

У батька було два сини. Коли вони вирости й могли вже тримати в руках заступ, батько сказав їм: «Беріть заступи, підемо копати поле».

Копають вони й копають, і видалася праця братам важкою й незрозумілою. «Для чого ми копаємо? І взагалі, для чого ми живемо на світі?» – питають вони.

Батько й каже синам: «Бачите цю велику гору?» І показав рукою на величезну гору, вершина якої вкрилася хмарами.

«Бачимо», – відповіли сини. «У цій горі – Золоте Зернятко Істини. Можливо, десь у глибині, можливо, на поверхні – ніхто не знає. Кажуть люди: хто знайде це Зернятко, той зрозуміє, для чого людина живе на світі, для чого працює, для чого копає землю і сіє хліб, споруджує будинки й думає про зірки. Ідіть, сини, шукайте Золоте Зернятко Істини», – сказав батько (*Народна творчість*).

II. Знайдіть речення з прямою мовою. Зверніть увагу на їх будову. Випишіть з легенди чотири речення з прямою мовою й словами автора. Усно поясніть уживання розділових знаків.

III. До поданих схем доберіть речення, які їм відповідають.

1) А: «П». 2) А: «П?». 3) «П?» – а. 4) «П», – а.

IV. Виконайте тестове завдання.

У тексті НЕ розповідається про те, що

- А батько наказав синам копати поле
- Б праця для братів була важкою та незрозумілою
- В батько пошкодував синів та відпустив їх додому
- Г батько відіслав синів шукати Золоте Зернятко Істини

● Вправа 151. Складіть і запишіть схеми до поданих речень.

Зразок. *Недаремно каже прислів'я: «Мала крапля лунає скелю». А: «П».*

1. Я запитав: «Батьку, що таке людська байдужість?» 2. Тарас заплескав у долоні: «А он наша хата!» 3. Вероніка сказала другові: «Ходімо сьогодні до краєзнавчого музею».

● Вправа 152. Складіть речення про роль книжки в житті людини, користуючись запропонованими схемами. Якщо можливо, утворіть з цих речень текст.

Зразок. *«Найважливіше призначення книги, – говорила вчителька на уроках української літератури, – зберігати знання».*

1. А: «П?» 2. А: «П». 3. «П», – а. 4. «П?» – а. 5. «П, – а, – П». 6. «П? – а. – П».

Тестове завдання для самоперевірки

Укажіть речення (окремі розділові знаки пропущено) із прямою мовою:

А Робота і ще раз робота над собою.

Б Вчений Томас Едісон стверджував, що брак сну ніколи не шкодить.

В Бабуся покликала онуків, щоб вони допомогли їй з полуницею.

Г Ньютон говорив: Уся моя геніальність у тому, що я можу більше за інших висидіти за роботою.

Словникова робота ●●●○●

байдужість – közömbösség
вовняний – gyapjú
глянець – csillogás
достойн – méltó

застерігати – figyelmeztett
заступ – ásó
звідкіля – honnan
зичити – kíván

істина – igazság
маля – baba, kisgyermek
небувалий – rendkívüli

пошана – tisztelet; megbecsülés
скаржитися – panaszkodik
стружка – forgács

§ 21. Діалог. Тире при діалозі

Вправа 153. І. Послухайте, а потім прочитайте текст. Визначте основну думку. Знайдіть і зачитайте речення, в якому цю думку висловлено.

Якось Христина побачила, що Карл старанно копірсається паличкою в землі. Поблизу батьківських грядок він намагався створити свій маленький городчик. Карл акуратно «садив» у землю зілля, галузки і квіти, що вже пообсипалися зі своїх пишних суцвіть.

– Карле, що це ти робиш? – здивувалася мати.

– Хочу робити квіти, як тато!

Вона засміялася, почувши оте «робити квіти». І погукала Нільса.

– Тату! Подивися! У мене теж росте садок! – пишався своєю роботою Карл.

– Бачу, бачу! – серйозно мовив Нільс. – Але тобі бракує доброго реманенту. Паличкою багато не скопаєш!

Нільс зробив синові маленького заступа, граблі, розповів, коли поливати різні рослини, коли слід сіяти насіння, як готувати ґрунт і квіти до зими. Відтепер більшу частину вільного часу малюк займався «Карловим садком», як назвали цей клаптик землі Христина і Нільс.

– Дивний наш син, – зітхала мати. – Чи не краще було б йому гасати із хлопчачами, бути таким, як усі?

– Бути таким, як усі – просто. А нехай-но спробує бути інакшим, – замислено відповів Нільс. – Стати звичайним він ще встигне. А от чи вистачить йому сили знайти свій шлях?

– Ти гадаєш? – з надією в голосі запитала Христина. Вона глибоко в душі хотіла, щоб Карл був кращим, не таким, як звичайні бешкетники-хлопчаки. І водночас чомусь боялася

цього (З твору Олеся Ільченка про дитинство Карла Ліннея, який змінив уявлення про світ рослин, «Король Карл»).

II. Доведіть, що перед вами – діалог. З'ясуйте, які розділові знаки вживають для оформлення діалогів.

III. Спишіть виділені речення. Зверніть увагу на розділові знаки. Поясніть, як ви розумієте ці слова.

Мовлення має монологічну або діалогічну форми.

Діалог – це висловлювання однієї особи.
Діалог (párbeszéd) – розмова двох або кількох осіб. Кожен зі співрозмовників по чергово то говорить, то слухає.

діалог
монолог

висловлювання
репліка

● **Вправа 154.** Виразно прочитайте текст. Хто бере участь у розмові? Прокоментуйте розділові знаки.

– Навіщо вчитися треба? – питає в матері син.
– Щоб розум не спав!
– Як це? Розум може спати? – не вгавала дитина.
– У того, хто не вчиться, розум спить. Люди його не шанують.
– А той, хто вчиться, має славу поміж людей?
– Той, хто вчиться, сіє добро і житиме вічно! Запам'ятай, дитино, того, що навчишся, – воді не розлити, не взяти розбоєм, вогнем не спалити! (З розмови).

II. Поясніть, як ви розумієте останню репліку. Спишіть її та запам'ятайте.

● **Вправа 155.** I. Прочитайте текст мовчки. Визначте репліки та слова автора.

– Ану, почитай нам щось, – Олена Іванівна взяла зі столу книжку, погортала її й подала мені. – Читай ось на цій сторінці.

Я чесонув цю сторінку, не спотикаючись на крапках і комах, щоб учительці зразу стало видно мої знання. Учителька здивувалась, а потім, сміючись, запитала:

– А ще швидше ти можеш?

– Можу і швидше, ось дайте, – відповів я, відчуваючи, що все йде гаразд.

– А повільніше теж можеш?

– І повільніше можу, – здивувався я.

– Ну, то прочитай, зважаючи, що в книжці ще є розділові знаки.

Далі я читав, зважаючи на знаки, і бачив, як учителька милувалася моїм читанням (*За М.Стельмахом*).

II. Поясніть, яку роль у житті кожної людини відіграють книги. Спишіть репліки, у яких передана розмова між Оленою Іванівною та учнем.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Поданий текст за типом мовлення є

А розповіддю

В описом

Б роздумом

Г розповіддю з елементами роздуму

2. У тексті НЕ розповідається про

А те, що вчителька дала книжку хлопчикові

Б те, що хлопчик не вмів читати

В те, що хлопчик читав дуже швидко

Г те, що хлопчик читав, зважаючи на знаки.

● **Вправа 156.** До поданих етикетних формул усно доберіть із довідки синонімічні. Складіть і розіграйте попарно діалог «На занятті гуртка». Використайте утворені синонімічні ряди.

Спасибі, будь ласка, вибачте, прощавайте.

Довідка: дякую (дуже вдячний); прошу; бувайте (до побачення, до зустрічі, на все добре); перепрошую (прошу вибачити, даруйте).

Спостереження психологів показують, що під час особистого контакту співрозмовники не здатні дивитися одне на одного постійно, а тільки не більше 60% загального часу. Однак час зорового контакту може виходити за ці межі у двох випадках: у закоханих і в агресивно налаштованих людей. Тому, якщо малознайома людина довго й пильно дивиться на вас, найчастіше це свідчить про приховану агресію.

● **Вправа 157.** Складіть і напишіть невелику казку (до однієї сторінки) «Якби книги кудись зникли». Уведіть до тексту діалог. Прочитайте казку своїм батькам, однокласникам та однокласницям.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Прямою мовою називають

А чуже мовлення, передане недослівно, із збереженням лише основного змісту, але не форми та інтонації

Б чуже мовлення, передане дослівно, без змін, із збереженням змісту, форми та інтонації

В слова, які супроводжують чуже мовлення, передане без змін

Г слова, які називають того, хто передає чуже мовлення

2. Діалог – це

А дослівний уривок із чийогось висловлювання, що наводиться для підтвердження чи пояснення власних думок

Б пряма мова, що передає розмову двох або кількох осіб

В чуже мовлення, що передається не дослівно, а зі збереженням основного змісту висловлювання

Г слово або сполучення слів, яке називає, до кого звертаються

Словникова робота ●●●○●

високо – magasán; magasra
копирсатися – kápirgál
мовити – mond

реманент – felszerelés
чесати, чесонути – itt: gyorsan
átfut, elvégzi

§ 22. Розвиток мовлення. Правила спілкування. Складання діалогів

● **Вправа 158.** Виразно прочитайте усмішку за особами, правильно інтонуючи репліки. Визначте звертання, поясніть розділові знаки при звертаннях.

– Ой, дідусю, чом це в тебе
біла борода?
– То зі мною, люба внучко,
трапилась біда.

Я в обід якогось дня
за столом крутився,
перекинув там горня
й молоком облився.

В.Ладигець

Для виникнення мовленнєвого спілкування потрібні такі умови:

- щоб було хоча б двоє людей: той, хто говорить (його називають *мовець*), і той, кому адресують мовлення (*адресат*);
- щоб постала потреба у спілкуванні;
- щоб мовець і адресат говорили однією мовою.

● **Вправа 159. I.** Ознайомтеся з основними правилами спілкування. Поясніть, чому їх потрібно дотримуватися.

Правила спілкування

1. Доброзичливо, шанобливо ставтеся до співрозмовника/співрозмовниці.
2. Говоріть увічливо, звертайтеся до старших на Ви.
3. У розмові торкайтеся теми, яка цікавить співрозмовника/співрозмовницю.
4. Чітко ставте запитання, зрозуміло висловлюйтеся, будьте небагатослівними.
5. Учїться уважно слухати співрозмовника чи співрозмовницю. Не перебивайте його чи її, поки він/вона не закінчить свою розповідь. Дослухайте до кінця, що він чи вона хотів/хотіла сказати, а вже потім заперечуйте, якщо не згодні. Що уважніше слухатимете, то приємніше буде людям з вами розмовляти.

6. Не намагайтеся говорити голосніше від співрозмовника чи співрозмовниці. Це не вигідно вам же самим: хто говорить, не підвищуючи голосу, до того прислухаються уважніше, ніж до крикуна або крикухи.

7. Розмовляючи, дивіться на співрозмовника чи співрозмовницю, але не хапайте його/її за руку, не смикайте за гудзики, не плескайте по плечу. Намагайтеся привернути увагу словами, а не руками.

8. Не починайте розмову без потреби.

смікати
плéскати
увічливо (ввічливо)

попéреду
перéлік

II. Об'єднайтеся у пари й обговоріть правила спілкування. Які ще правила ви могли б запропонувати? Висловіть свою думку стосовно того, чи мають розрізнятися правила спілкування в дитячому та дорослому товариствах. Чому?

● **Вправа 160.** Прочитайте прислів'я. Про порушення яких правил спілкування йдеться в кожному з них? Поясніть.

1. Впік мене тим словом, не треба й вогню. 2. Багато казав, та нічого слухати. 3. Слово сильніше від списа ранить. 4. Його не переслухаєш. 5. Дурний язик попереду розуму біжить.

● **Вправа 161.** Складіть і розіграйте діалог, який міг би відбутися між двома однокласниками чи однокласницями під час шкільної перерви. Використайте в репліках подані слова, словосполучення й речення. Розіграйте діалог за особами.

Доброго ранку! (або Добрий ранок!) Як справи? Радий/рада тебе бачити. Розклад уроків. Нові вчителі. Допоможи, будь ласка. Якщо тобі не важко. Бібліотека. Час роботи. Перелік підручників. Потрібні для роботи словники. Не все встигли придбати. Щиро вдячний/вдячна. Прошу. Дякую. Завжди радий/рада допомогти.

● **Вправа 162.** Відтворіть розмову з батьками в такій ситуації: ви хочете мати вдома й доглядати якусь тваринку (пташку), а батьки вам не дозволяють. Як ви будете їх переконувати?

● **Вправа 163.** Запишіть українською мовою свій невеликий діалог з дідусем, який відбувся, коли ви прийшли зі школи, або з мамою, що повернулася з роботи, або з іншими членами родини упродовж дня. Поміркуйте над тим, яке місце посідає діалогічне мовлення у вашому повсякденному житті.

Словникова робота ●●●●●

видавати себе – *tetteti magát*
горня – *csésze*

переконати – *meggyőzni*
спис – *lándzsa*

ЛЕКСИКА

§ 23. Лексичне значення слова. Однозначні та багатозначні слова

Вправа 164. I. Послухайте текст. Доберіть до нього заголовки. Що відображає заголовок: тему чи основну думку?

II. Як ви розумієте словосполучення «значення слова»? Спробуйте пояснити однокласникам та однокласницям, що означають слова **серце**, **троянда**, **відповідальність**. Зверте своє розуміння із тлумаченням у словнику.

Кожне слово в мові щось означає. Закладений у слові зміст і є його **лексичним значенням** (a szó jelentése).

Про лексичне значення того чи іншого слова можна також довідатися з **тлумачного словника** (értelmező szótár). У ньому, крім цього, наведені приклади вживання слова. Наприклад:

Патріотизм. Любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги.

Ми поважаємо патріотизм у всякій нації... Бо ми самі патріоти (Олесь Гончар).

● **Вправа 165 (з ключем).** За поданими лексичними значеннями назвіть слова.

1. Лісове білокоре дерево. 2. Поверхня, на яку проєктують-ся фільми чи інші зображення. 3. Найхолодніша пора року. 4. Скошена й висušена трава, яка йде на корм худобі. 5. Здатний легко гнутися, розтягуватися й повертатися до попередньої форми. 6. Гострим предметом щось розділяти на частини чи подрібнювати. 7. Інструмент з двома ніжками для креслення кіл. 8. Невеликий соковитий плід трав'яних або деревних рослин.

Ключ: якщо ви дали правильні відповіді, то з перших букв складете закінчення вислову Григорія Сковороди: «Без ядра горіх ніщо, так само як і людина...». Запишіть цей вислів повністю.

Слово, що має одне значення, називають **однозначним** (egyjelentésű) (*яблуня*).

Слово, що має кілька значень, називають **багатозначним** (többjelentésű) (*груша*).

Кожне значення багатозначного слова виявляється в словосполученнях і реченнях. У тлумачному словнику різні значення слова подані під окремими номерами. Наприклад:

Вишня. 1. Плодове дерево (іноді кущ) зазвичай з довгими тонкими гіллячками, на яких визрівають ягоди. *Під вишнею розлогою струмочок гомонить* (М.Терещенко).

2. Соковита темно-червона (рідше ясно-червона) ягода з кісточкою, плід цього дерева (куща). *Вишні були аж чорні, перестиглі, надзвичайно солодкі* (В.Собко).

● **Вправа 166.** Прочитайте речення. Поясніть значення слова *земля* в кожному реченні (планета, суша, країна, ґрунт, земляна поверхня, речовина).

1. Мов пущене ядро з гармати, земля круг сонця творить цикл (*П.Тичина*). 2. Кругом хвилі як ті гори – ні землі, ні неба (*Т.Шевченко*). 3. Сонце простелило на землю ранкові тіні (*І.Чендей*). 4. Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вливаються моє (*В.Симоненко*).

● **Вправа 167.** Прочитайте словосполучення. Чи однакове значення мають виділені слова у словосполученнях, наведених парами? Свою думку обґрунтуйте.

1. Лящить у *вухах*; *вуха* шапки. 2. Довгий *ніс*; *ніс* корабля. 3. Кутні *зуби*; *зуби* пилки. 4. Добре *серце*; залізне *серце* дзвона. 5. Забив *коліно*; на *коліні* річки. 6. Човгання *підшов*; біля *підшови* гори.

● **Вправа 168.** Складіть і запишіть речення, у яких би подані слова виступали у вказаних значеннях.

1. *Хвилюватися*: а) покриватися хвилями; б) бути занепокоєним, збудженим. 2. *Захоплений*: а) узятий, схоплений; б) схвилюваний, сповнений радості. 3. *Родина*: а) батьки, діти та інші близькі родичі; б) група людей, народів, об'єднаних спільними інтересами.

Вправа 169. Дослідіть, які значення можуть мати слова *ніс*, *хвіст*, *крило*, *корінь*. Складіть з ними й запишіть словосполучення або й речення, у яких би проявлялися різні значення цих слів.

● **Вправа 170.** Прочитайте, доберіть до пояснень слова з довідки. Про які слова – однозначні чи багатозначні – йдеться? Свою думку доведіть. З двома словами (на вибір) складіть речення.

1. Надійний захист, твердиня; укріплений пункт з постійним гарнізоном, озброєнням. 2. Загальний вигляд якоїсь міс-

цевості, краєвид; картина або малюнок із зображенням краєвиду. 3. Загальноосвітній заклад, напрям у галузі; виучка.

Довідка: фортеця, пейзаж, школа.

● **Вправа 171.** Прочитайте текст уголос. Поясніть, чого ще не розуміє малий братик Наталки. Пригадайте, може, ви були свідком подібних непорозумінь.

У Наталки є братик. Він ще маленький, і тому часом з ним важко розмовляти.

Каже йому дівчина:

– Не сідай на землю, вона сира, застудишся.

А він питає:

– То чому її не зварять?

Бабуся каже:

– Дідусь щойно позамітав подвір'я, не сміти, поважай чужу працю.

А він:

– Таж дідусь не чужий, а наш (*З розмови*).

Слова можуть уживатися в прямому (a szó egyenes értelme) й переносному значеннях (a szó átvitt értelme).

Пряме значення слова – це його основне і, найчастіше, первинне значення. Наприклад: *гніздо* (птаха).

Переносне значення слова виникає на основі прямого, воно є вторинним, наприклад: *сімейне гніздо* (у значенні *батьківський будинок*).

У тлумачних словниках переносне значення слова подано з позначкою *перен.*

Порівняйте!

Пряме значення	Переносне значення
<i>холодне повітря</i>	<i>холодний погляд</i>
<i>крила орла</i>	<i>крила пісні</i>
<i>біжить хлопчик</i>	<i>біжить час</i>

● **Вправа 172. I.** Зіставте вислови, подані парами. У яких із них виділені слова вжито у прямому значенні, а в яких – у переносному? На що вказують слова, ужиті в переносному значенні?

1. *Крила* птаха; на *крилах* думки. 2. *Світло* сонця; *світло* науки. 3. Середня *школа*; *школа* життя. 4. *Золота* сережка; *золоті* руки. 5. *Теплий* день; *тепле* слово. 6. *Летять* журавлі; *летять* години.

II. Оберіть одну пару висловів і складіть з ними речення.

● **Вправа 173.** Прочитайте. Випишіть з кожної групи одне сполучення слів, у якому багатозначне слово вжито в переносному значенні. Складіть речення з двома з виписаних словосполучень.

Прямий шлях – життєвий шлях. Високе дерево – висока посада. Легка сумка – легка вдача. Солодка цукерка – солодкий голос. Йде перехожий – йде весна. Дереву сумують – сумує дівчина.

● **Вправа 174. I.** Прочитайте перелік якостей, притаманних людині. Які з них стосуються вас? Чому?

Товариський/-а, мовчазний/-а, веселий/-а, поступливий/-а, чуйний/-а, відвертий/-а, спокійний/-а, самокритичний/-а, довірливий/-а, рішучий/-а, терпеливий/-а, упевнений/-а, балакучий/-а, грубий/-а, неухажливий/-а, цілеспрямований/-а, дбайливий/-а, гордий/-а, вимогливий/-а, безкомплексний/-а, сором'язливий/-а.

II. Пограйте в гру! Використовуючи наведені слова, охарактеризуйте свого однокласника чи свою однокласницю, однак не називайте його/її імені. Інші учні та учениці мають вгадати, про кого йдеться.

● **Вправа 175.** Про яку людину говорять, що вона має золоту голову? Складіть твір-мініатюру на тему «Золота голова». Запишіть шість-сім словосполучень, якими можна схарактеризувати якості людини. Використайте слова в переносному значенні. Які риси характеру ви хочете виховати в собі?

Довідка: погляд, розум, голос, характер, думка.

білокорий – fehércérgű
вдача – természet
відповідальність – felelősség
гармата – ágyú
згода – megértés
лящати – csattog

переважно – többnyire
посада – beosztás
представник – képviselő
сирий – nyers
щойно – most, éppen
ядро – golyó

§ 24. Тлумачний і перекладний словники

● **Вправа 176. I.** Прочитайте текст. Перекажіть його. Як ви зрозуміли роль тлумачного словника у вивченні мови?

Чи хтось із вас замислювався, скільки слів у сучасній українській мові? Не намагайтесь порахувати. Це вам не під силу. На це запитання ніхто не може дати точної відповіді. Адже словниковий склад української мови перебуває в безперервному русі: одні слова народжуються, інші вмирають. Ученим удалося встановити приблизну кількість слів української мови. Тільки в 11-томному тлумачному словнику української мови їх зібрано близько 136 тисяч. Однотомний тлумачний «Словник української мови» (2016 року) вміщує 165 тисяч слів, а «Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.» (2017) містить близько 300 тисяч слів.

Словник називають тлумачним, бо він пояснює, тлумачить лексичне значення і вживання слів. Тлумачний словник має стати вашим добрим другом і порадиником у мандрівці по «Лексикології» (З посібника).

II. Виконайте тестові завдання.

1. У скількох томах укладений тлумачний словник?

А 9   Б 10   В 11   Г 12

2. Який словник пояснює лексичне значення та вживання слів?

А орфографічний   В словник синонімів
Б перекладний   Г тлумачний

У тлумачному словнику усі слова мови подані з поясненням значення, граматичних і стилістичних особливостей уживання слів.

У тлумачних словниках іноді подають також менш обов'язкові відомості про вимову, правопис словоформ, наводять синоніми та антоніми, іншомовні відповідники тощо.

Одинадцятитомний «Словник української мови» (або СУМ-11), виданий у 1970–1980 роках, став першим в історії тлумачним словником української мови. На ньому базуються чи не всі сучасні українські тлумачні словники, зокрема «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (ВТССУМ) та оновлений «Словник української мови у 20 томах», публікацію якого розпочала Академія наук України у 2010 році. Словник укладено великим колективом науковців за українськомовною літературою від часів Івана Котляревського до 1980 року. Після більшості тлумачень у словнику наведено справжні випадки вживання слова, що ілюструють його значення.

- **Вправа 177.** Відвідайте шкільну бібліотеку. Ознайомтеся з тлумачними та перекладними словниками, які є в її фондах. Кілька назв словників запишіть.
- **Вправа 178. І.** Прочитайте текст мовчки. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте лексичне значення незрозумілих слів.

Не так давно на прилавках музичних і книжкових магазинів з'явилися диски з назвами відомих літературних творів і загадковим словом «аудіокнига».

Аудіокнига – це дуже цікава й оригінальна річ, а найголовніше – зручна. Причому для всіх, починаючи від школярів і закінчуючи зайнятими бізнесменами.

Аудіокниги – це голосові записи тексту книги, яку ви слухаєте, а не читаєте. Аудіокниги можуть бути точними або скороченими версіями книг. Ви можете слухати їх на будь-якому смартфоні, планшеті, комп'ютері, домашній акустичній сис-

темі. Комфортність аудіокниги в тому, що її можна слухати в будь-якому місці.

Аудіокниги – ідеальний варіант для людей з порушеннями зору, які не мають можливості читати книги, але хочуть знову поринути в чарівний світ літератури, продовжити свою освіту. Причому вибір творів, які існують у форматі аудіокниги, настільки широкий, що просто очі розбігаються.

Одним словом, приходь, купи і насолоджуйся! (*За матеріалами інтернету*).

II. Продовжіть висловлену думку власними міркуваннями.

III. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті НЕ розповідається про те, що

А аудіокнига – це цікава й оригінальна річ

Б аудіокниги допомагають продовжити свою освіту

В аудіокнига вчить розмовляти

Г аудіокнигу можна слухати в будь-якому місці

2. Тип мовлення цього тексту

А розповідь

Б опис

В роздум

Г розповідь з елементами роздуму

● **Вправа 179.** I. Ознайомтесь із фрагментом словникової статті «Словника української мови» в 11 томах. Колективно розберіть усі деталі, скорочення розшифруйте.

МРІЯ, ї, жін.

1. Те, що створене уявою, фантазією; витвір уяви. – Ті часи були для мене щасливі..., вони встають в моїй уяві, неначе пишні мрії фантазії (*Н.-Лев., V, 1966, 165*); // **заст.** 2. Привид, примара. Не встигли Улас та Юрко добре роздивитися на ту мрію, вона щезла (*Н.-Лев., III, 1956, 291*)...

Словник української мови : в 11 томах. Т. 4 (Київ : Наукова думка, 1973. С. 817).

II. Об'єднайтеся в чотири групи. З поданих слів кожна група обирає одне, визначає його лексичне значення самостійно, потім звіряє свої міркування з тлумачним словником. Скільки значень має кожне зі слів? Як ви про це дізналися? Результати дослідження обговоріть у класі.

Затока, кмітливий, серце, чепурний.

● **Вправа 180.** Користуючись словником, запишіть до кожного іншомовного слова його тлумачення. З одним із слів складіть речення.

Зразок. *Екстерн* (лат.) – особа, що складає екзамени в навчальному закладі, не навчаючись у ньому.

Епітет, ерудит, вундеркінд, екземпляр, імпульс, престиж.

● **Вправа 181. I.** Перекладіть текст українською мовою. Під час перекладу використовуйте угорсько-український словник. Чи завжди думки, висловлені однією мовою, можна слово в слово висловити іншою мовою, чи треба добирати інші відповідники? Свою відповідь обґрунтуйте.

Az erdő közepén állott egy hatalmas tölgyfa. Ő volt az erdő legtisztéletreméltóbb lakója. Sokat tudott a vidám madarak életéről. Egyik nap az okos bagoly kiszámította, mikor lesz a tölgyfa születésnapja. Összehívta a hangos madársereget, hogy szép ajándékot készítsenek az öreg tölgyfának *(З підручника)*.

II. На вашу думку, який подарунок підготували птахи на день народження дуба? Розкажіть про це однокласникам та однокласницям.

Перекладні словники

У багатомовних (перекладних) словниках подають не пояснення (тлумачення) значень слів, а переклад, тобто слово-відповідник з іншої мови. Найчастіше це двомовні словники. Їх створюють для перекладу й активно використовують при вивченні іноземної мови. Значно рідше укладають словники, які охоплюють три і більше мов.

Словникова робота ●●●●●

безперервний – folyamatos
епітет – jelző
ерудит – tudós
етимологія – etimológia

затока – öböl
захоплюючий – izgalmas
оригінальний – eredeti
примара – szellem

§ 25. Групи слів за значенням: омоніми, синоніми, антоніми

● **Вправа 182.** I. Прочитайте текст. Як вважаєте, чому сталося непорозуміння між Ілонкою та Юрком? Опишіть, який вигляд мають квіти півники.

Недавно Юрко каже Ілоні:

– У нас такі гарні блакитні півники ростуть. Я їх доглядаю.

– Ой, – каже Ілона, – я ще не бачила блакитних півників. Вони ж, мабуть, такі, як папуги.

– Якщо хочеш, я дам тобі, будеш їх у себе вирощувати.

– А ти їх чим годуєш – пшоном чи пшеницею? – питає Ілона.

Юрко спочатку подивився на дівчину здивовано, а потім як зайдеться сміхом.

– Та це ж, – каже, – не кури, а квіти.

II. Доведіть, що поданий текст – діалог. Поясніть уживання розділових знаків.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Які злаки згадуються в тексті?

А пшениця   Б овес   В ячмінь   Г жито

2. Стиль мови цього тексту –

А розмовний   В художній
Б науковий   Г публіцистичний

● **Вправа 183.** Прочитайте. Однаковими, близькими чи зовсім різними за лексичним значенням є виділені слова? А як ми їх вимовляємо: по-різному чи однаково?

1. Дивлячись під ноги, щоб не наступити на *міну*, бійці підходили до траншеї. 2. Розважаючи товаришів, бульдозерист скорчив таку *міну* перед об'єктивом, що мимоволі всміхнешся (З творів Олесь Гончара).

Слова, однакові за звучанням, але зовсім різні за лексичним значенням, називають **омонімами** (hasonló hangzású szavak).

Омоніми не треба плутати з багатозначними словами. Омоніми *міна* (вид боеприпасів) і *міна* (вираз обличчя) – це зовсім різні слова, а, наприклад, багатозначне слово *голова* (голова людини, голова зборів, голова колони) – це завжди слово, яке у всіх випадках означає щось, що керує, перебуває попереду.

Речення, у яких є омоніми, потрібно будувати так, щоб уникнути двозначності.

Існують спеціальні словники омонімів, які тлумачать значення однакових слів.

● **Вправа 184.** Спишіть речення. Знайдіть у них омоніми й поясніть, як ви розрізнили їх значення.

1. Вплива на сині ріки ясен місяць іздаля (*М.Рильський*).
2. Сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів (*Т.Шевченко*).
3. Далеко в лісі кує зозуля (*А.Шиян*).
4. Він кує і зварює турбіни (*В.Кучер*).
5. Поза Косовом – сінокоси, і гуцули з гострими косами, і дівчата з довгими косами, копиці пропахли грозами (*С.Пушкін*).

● **Вправа 185.** Зі словами-омонімами *моторний* (оснащений мотором) і *моторний* (спритний), *займатися* (починати горіти) і *займатися* (робити щось) складіть речення так, щоб було однозначно зрозуміло, про що саме йдеться.

● **Вправа 186.** Спишіть речення. Підкресліть омоніми. З'ясуйте, якою частиною мови вони виражені. Поясніть їх значення. За потреби, зверніться до словника омонімів чи тлумачного словника.

1. На уроках ми вивчали байки Леоніда Глібова. 2. Мама пошила братикові сорочку з байки. 3. Ой підю я в чисте поле, там дівчина просо поле (*Народна творчість*). 4. Багато хлоп-

чиків і дівчаток люблять бокс. 5. Юлю в лікарні поклали в окремий бокс. 6. У перукарні Юрка підстригли під бокс.

● **Вправа 187.** Користуючись словником, наведіть приклади трьох слів-омонімів. Випишіть у зошит словникові статті. Уведіть ці слова у речення.

● **Вправа 188.** Прочитайте. Скажіть, чи суттєво відрізняються одне від одного своїм лексичним значенням виділені в кожному реченні слова.

1. *Гармидер, галас, гам* у гаї (*Т.Шевченко*). 2. Багрець вечірньої зорі *палав, мигтів, палахкотів* (*М.Бажан*). 3. *Спіють* яблука, і *зріє* виноград, *стигнуть* сливи золотисті (*М.Терещенко*).

Слова, різні за звучанням, але дуже близькі за лексичним значенням, називають **синонімами** (rokon értelmű szavak).

Два або кілька синонімів утворюють **синонімічний ряд**.

Для зручності пошуку синонімів до того чи іншого слова видані спеціальні словники синонімів. Тепер вони існують також у електронному варіанті.

● **Вправа 189.** Найрозвиненішою є синоніміка прикметникова та дієслівна. Скільки синонімів може мати таке багатозначне слово, як *йти*? Порівняно з однозначними словами – безліч, море! Слово “*йти*” має 30 значень! Прочитайте речення. Випишіть синоніми до слів *йти*. За допомогою тлумачного словника з’ясуйте, чи є різниця у значеннях синонімів одного ряду.

1. Іде Катря, шкандибає (*Т.Шевченко*). 2. Він не зупинявся, а швидко прямував до села (*С.Скляренко*). 3. Плавно дибає каліка на милицях, а за калікою дріботить босими ніжками дитина (*О.Довженко*). 4. Іде по воду молодиця, за нею тюпає хлоп’я (*М.Рильський*). 5. Назустріч нам по дорозі неквапливо бреде пастух (*Ю.Збанацький*). 6. Воли помалу плентались дорогою (*І.Нечуй-Левицький*). 7. Путівцем чвалала руда

конячка (О.Довженко). 8. Так проवेशтались у місті до вечора (М.Коцюбинський).

● **Вправа 190.** З поданих слів доберіть і запишіть синоніми до слів *хоробрий, працьовитий, ввічливий, щирий*. Усно складіть чотири речення, використовуючи по одному прикметнику з кожного синонімічного ряду.

Привітний, відважний, відвертий, роботящий, чемний, сміливий, безстрашний, нелукавий, працелюбний, правдивий, гречний, делікатний, мужній, прямодушний.

● **Вправа 191.** Спишіть, розкриваючи дужки. У кожному випадку із синонімічного ряду залишайте тільки одне слово, яке найбільше підходить до змісту речення.

1. Польова (путь, доріжка) стелилася між (високими, довгими) хлібами (Олесь Гончар). 2. Хвилі достиглого жита важко (летіли, мчали, бігли, чухрали) повз них (Є.Гуцало). 3. Буйна зелень і ранні квіти вкривали (пологі, похилі) схили (А. Шиян). 4. Вербовий (ліс, гай, бір) на тім боці повивсь у темряву (М.Коцюбинський).

Користуючись синонімами, треба зважати на відтінки в їх лексичному і стилістичному значенні. Наприклад, кажемо: *гарна, вродлива дівчина*, але тільки *гарна хустка*. У розмовному і, особливо, у художньому стилях можемо казати: *дихає легіт, повіває вітерець, зірвалася буря, лютує буревій*, а в науковому тільки: *дме слабкий вітер, дме сильний вітер*.

● **Вправа 192.** Уважно прочитайте слова й словосполучення в таблиці. Доберіть до кожного слова відповідне описове словосполучення й запишіть їх.

1) поліція	а) чорне золото
2) Місяць	б) небесне світило
3) Британія	в) другий хліб

4) службовці	г) туманний Альбїон
5) нафта	д) стражі порядку
6) картопля	е) білі комірці

● **Вправа 193.** Доберіть до поданих слів описові сполучення. З двома словами (на вибір) складіть речення.

Київ, лев, Львів, Синевир, газ, Ужгород, Іван Франко.

● **Вправа 194.** Прочитайте текст уголос. Яке слово повторюється в тексті? Щоб уникнути набридливого повторення того самого слова, замініть його синонімами з довідки, але так, щоб вони якнайкраще підходили до змісту. Змінений текст запишіть.

Стежкою біжить маленька дівчинка. Маленькі кіски смішно пострибують у неї на плечах. А квіти вклоняються їй своїми маленькими голівками. Вона простягає до них маленькі рученята, струшує з маленьких пелюсток маленькі крапельки роси.

Довідка: куций, невеличкий, крихітний, тендітний, мініатюрний, дрібненький.

● **Вправа 195.** Поєднайте синоніми з відповідними словами. Запишіть словосполучення.

Піднесений, святковий (одяг, настрій); гаряче, жарке (серце, повітря); задушевний, сердечний (розмова, друг); говіркий, гомінливий (струмочок, бабуся); яскравий, сліпучий (сяйво, відповідь); міцний, могутній (кулак, дуб); гарний, вродливий (квітка, дівчина).

● **Вправа 196.** Прочитайте. Яке значення мають подані парами слова – однакове, різне чи протилежне? До останнього слова самі доберіть пару.

Щастя – лихо; радість – горе; мир – війна; добрий – поганий; рідний – чужий; радіти – сумувати; плакати – ...

Слова з протилежним значенням називають **антонімами** (ellentétes jelentésű szavak).

Антоніми виступають парами: *початок – кінець; довгий – короткий; підійматися – падати.*

Багатозначне слово може мати кілька антонімів залежно від того, у якому значенні воно виступає: *чисті (руки) – брудні; чисте (небо) – хмарне; чиста (вода) – каламутна.*

Антонімами виступають ті самі частини мови.

● **Вправа 197.** Прочитайте прислів'я. Назвіть у них антоніми.

1. Краще гірка правда, ніж солодка брехня. 2. Порожня бочка гучить, а повна мовчить. 3. З великої хмари малий дощ буває. 4. Де багато слів, там мало діла (*Народна творчість*).

● **Вправа 198.** До прикметників, поданих у словосполученнях, доберіть антоніми зі слів, що в дужках. Запишіть їх разом з іменниками.

1. Старий зошит, старий дуб (молодий, новий). 2. Тиха погода, тиха вулиця (шумлива, вітряна). 3. Черства людина, черства булка (свіжа, чуйна). 4. Глибока річка, глибока думка (поверхова, мілка).

● **Вправа 199.** Уважно розгляньте таблицю. У ній заховані пари антонімів: *добре – погано, сьогодні – завтра, день – ніч, вечір – ранок, солодко – гірко, холодно – тепло, білий – чорний.* Відшукайте їх. Слова можуть розташовуватись у будь-якому напрямку: зліва направо і справа наліво, зверху вниз і знизу вверх.

Д	О	Б	Р	Е	Ю	Д	Ч	О	Р	Н	И	Й
К	П	А	А	Т	Й	Ж	Є	Г	С	Ї	Т	Я
У	З	Р	Н	А	В	У	С	Т	Ь	Н	Е	Д
Н	Ц	П	О	Г	А	Н	О	Д	О	І	Ф	Й

Л	Т	О	К	Р	І	Г	Л	Х	Г	Ч	А	И
Х	Щ	Г	К	О	Н	Д	О	Л	О	Х	О	Л
З	А	В	Т	Р	А	Е	Д	У	Д	Я	Ц	І
Ф	П	Р	О	Е	Л	Ь	К	П	Н	О	Р	Б
Т	Е	П	Л	О	М	Я	О	Р	І	Ч	Е	В

● **Вправа 200.** Доберіть до поданих слів антоніми. Утворені антонімічні пари запишіть. Складіть і запишіть речення із двома антонімічними парами.

Зразок. День – ніч. *День сьогодні видався чудовий. – Ніч така зоряна, місячна, ясна...*

День, добро, життя, любов, радість, сміх, щастя, будень, сумний, забути, рідко.

● **Вправа 201.** Випишіть окремо пари словосполучень, у яких ужито: 1) омоніми; 2) синоніми; 3) антоніми.

1. Ясний день, безхмарний день. 2. Глибока балка, сталева балка. 3. Стара сосна, молода сосна. 4. Гостра коса, дівоча коса. 5. Безмежний степ, неозорий степ. 6. Добрий початок, добрий кінець. 7. Тихий голос, гучний голос. 8. Щирий друг, щирий приятель. 9. Моторний хлопець, моторний човен.

● **Вправа 202.** Прочитайте текст уголос. З'ясуйте, чи є в ньому багатозначні слова, слова, ужиті в переносному значенні, синоніми й антоніми. Під час виконання завдання користуйтеся словниками: паперовими чи цифровими.

Є така мудра притча: «Якщо людині дати одну рибину, вона буде сита один день, якщо дати дві рибини, вона буде сита два дні. Якщо навчити людину ловити рибу, то вона буде ситою все життя». Так і в навчанні: головне завдання вчителя чи вчительки – підготувати вас не до окремого уроку, «на завтра», а до самостійного життя. Цього мають хотіти й учні та учениці. Щоб добре вчитися, потрібно мати певні вміння і навички (*З підручника*).

● **Вправа 203.** Прочитайте слова, що характеризують вдачу, характер людини. Виберіть із наведених прикметників п'ять пар антонімів і запишіть їх. Поясніть лексичне значення слів-антонімів.

Бадьорий, балакучий, безпорадний, беручкий, боязкий, ввічливий, вдумливий, верткий, веселий, відвертий, впертий, гордий, грубий, заздрісний, злий, лагідний, мовчазний, ніжний, обережний, потайний, працьовитий, сміливий, спокійний, хитрий, щирий.

● **Вправа 204.** Утворіть можливі пари словосполучень з антонімами, поєднуючи прикметники з потрібними іменниками, поданими в дужках за зразком.

Зразок. *Ніжний, різкий, грубий* (голос, тканина, запах) – ніжний голос – грубий голос; ніжна тканина – груба тканина; ніжний запах – різкий запах.

Великий, малий, незначний (*місто, дружба, урожай*); гострий, тупий, обережний (*ніж, критика, язик*); свіжий, черствий, старий (*вітер, хліб, новини*); старий, новий, молодий (*чоловік, листя, взуття, календар*).

Антоніми виявляють цікаву особливість. Є слова, які позначають крайні точки протиставлення. Наприклад, людина молода і стара, вода холодна і гаряча, зимовий холод і літня спека. Протиставлення може не сягати крайньої точки, а стосуватися перехідних стадій: вода холодна і тепла (не гаряча), зимовий холод і весняне тепло (не спека) (*За І.Вихованцем*).

● **Вправа 205.** Складіть і розіграйте з однокласником чи однокласницею діалог, у якому ви сформулюєте поради, як краще організувати процес навчання, виробити в собі наполегливість, допитливість, силу волі тощо. У репліках діалогу використовуйте подані антонімічні пари.

Швидкий – повільний; енергійний – вайлуватий; ініціативний – байдужий; сильний – слабкий; запальний – урівноважений; чемний – грубий; майстер – невмійко; везунчик – невдаха.

байка – mese vagy filcszerű szöveg
 гідний – méltó
 ґречний – jónevelt
 дибати – sammog
 допитливість – kíváncsiság
 дотеп – vicc
 зневага – megvetés, lenézés

міна – akna vagy vicces arckifejezés
 наполегливість – kitartás
 пологий – lejtős
 просо – köles
 пшоно – köles
 ситий – jólakott
 ячмінь – árpa

§ 26. Фразеологізми. Фразеологічний словник

Вправа 206. I. Послушайте текст.

Тимко бив байдики. Цілими днями тинявся по дворах, шукав розваг, а зустрівши знайомих хлопців, починав точити баяндраси.

У розповідях найчастіше фігурував він сам. Був при цьому, як правило, сміливим, гострим на язик, супротивників завжди клав на лопатки. Усім було ясно, що Тимко робить з мухи

Вставляти палиці в колеса

Як кіт
наплавав

слона, історії його прикрашені, а то й узагалі виссані з пальця. Та хлопці, іронічно посміхаючись, до часу мовчали. Проте одного разу не витримали. Тільки закінчив Тимко розповідь, засипали його глумливими запитаннями, а потім відверто взяли на клини. Це зачепило хлопця за живе. З того часу він став серйознішим і стриманішим (З журналу).

II. Дайте відповіді на запитання: 1. Як би ви назвали хлопця, подібного до Тимка? 2. Чи гарно бути хвальком? 3. Чи поважають таких людей? 4. Якого висновку можна дійти на підставі цього тексту?

III. Запишіть під диктування словосполучення: бив байдики, точив баян-драси, був гострим на язик, клав на лопатки, робив із мухи слона, були виссані із пальця, взяли на кпини, зачепило за живе.

IV. З допомогою вчителя чи вчительки з'ясуйте значення записаних словосполучень. Усно відтворіть текст за опорними словосполученнями.

В українській мові багато своєрідних усталених зворотів, які становлять собою неподільні одиниці, але за будовою є складними утвореннями, подібними до синтаксичних одиниць – словосполучень або речень. Наприклад: *байдики бити, ведмежа послуга, глек розбити, за ніс водити, кирпу гнути, лясцi точити, моя хата скраю, вийти сухим із води* та ін.

Ці стійкі сполучення слів, які сприймаються як єдине ціле, називають **фразеологізмами** (frazeológiai egység). Їх використовують в усіх стилях мови, але найбільше – в художньому, розмовно-побутовому, публіцистичному, надаючи висловлюванням влучності й дотепності.

Фразеологія (frazeológia) – це розділ науки про мову, який вивчає фразеологізми, їх значення і вживання.

● **Вправа 207.** Доберіть до фразеологізмів усно угорські відповідники.

1. Задирати носа. 2. Рука руку мие. 3. Крутити носом. 4. Водити за носа. 5. Не показувати носа. 6. Вискакувати з голови. 7. Відбитися від рук. 8. Тримати себе в руках.

● **Вправа 208.** Прочитайте фразеологізми. Запишіть, якими словами можна їх замінити. За потреби користуйтеся словниками та допоміжною літературою.

Дати гарбуза, піймати облизня, тримати язик за зубами, грати на нервах, на сьомому небі, обливати брудом, обвести навколо пальця.

Довідка: відмовити, програти, мовчати, дратувати, задоволений (щасливий), обмовляти, перехитрити.

● **Вправа 209.** Запам'ятайте фразеологізми іншомовного походження. З двома з них складіть речення.

Авгієві стайні (щось занедбане); ахіллесова п'ята (вразливе місце); дамоклів меч (постійна небезпека); езопівська мова (мова натяками); піррова перемога (надто дорога перемога).

● **Вправа 210.** Випишіть фразеологізми, у яких названа якась частина людського тіла. З'ясуйте їх значення за допомогою фразеологічного словника (паперового чи електронного). Один із фразеологізмів уведіть у речення.

Пекти раки, молоти язиком, бити байдики, вітер у голові, як кіт наплакав, дати ногам знати, дати драла, п'ятами наживати, комарика придушити, має липкі руки, твердий горіх, дати волю рукам, як муха в окропі, набити руку, брати за душу, сушити зуби, розбити глек, мати на когось зуб, за царя гороха, зуб на зуб не попадає, мало каші з'їв, повісити зуби на клинок, хоч греблю гати, на грудях носити, сім чудес світу, позичати очей у Сірка, біла ворона, як води в рот набрати, кров з молоком, мати голову на плечах.

● **Вправа 211.** Порівняйте речення правої та лівої колонок. У якій колонці є фразеологізми? З'ясуйте, яким членом речення виступає ціле стійке словосполучення.

1. Оленка поклала книжку на полицю.

2. Діти працювали в саду до самого вечора.

3. Сергій вийшов з класу.

4. Він наговорив усякі нісенітниці.

1. Не лінуйся влітку, щоб узимку не довелось класти зуби на полицю.

2. Вероніка працює аби день до вечора.

3. Оля вже вийшла з дитячого віку.

4. Він наговорив сім мішків гречаної вовни.

5. Наталка виступає в команді під одинадцятим номером.

5. Довелося діставатися до села одинадцятим номером.

Фразеологізми в реченні сприймаються як один член речення. Наприклад, у реченні: *Мельхиседек сердито глянув на свою жінку; вона догадалася, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни, й прикусила язика* (І.Нечуй-Левицький) – фразеологізм *сім мішків гречаної вовни* виступає в ролі додатка (*дурниць*), а фразеологізм *прикусила язика* – у ролі присудка (*замовкла*).

● **Вправа 212.** Прочитайте речення, знайдіть у них і випишіть фразеологізми, розкрийте значення кожного. Які з них характеризують людину: її характер, поведінку, зовнішній вигляд, переживання, вчинки?

1. Євгенія почувається ні в сих ні в тих. 2. Ні, все гаразд, – підбадьорився Михайло. 3. Ти сьогодні як мокра курка. 4. Усе, що треба, вже сказав. 5. Невже він став комусь поперек горла. 6. Бо вона й вас підведе під монастир (*За М.Колосниковим*).

● **Вправа 213.** Попрацюйте зі словниковими статтями «Фразеологічного словника української мови», 1991. Т. 1 (За М.Паламарчук), посібника А.Коваль «Крилаті слова в українській літературній мові» (2013). Підготуйте лінгвістичне повідомлення про значення та походження одного фразеологізму на вибір (усно).

Фразеологічний словник української мови

ВОЛОДІТИ: володіти (оволодівати) оволодіти собою. Триматися врівноважено та спокійно; уміти стримуватися. *І якщо слова його звучали немовби байдуже, то погляд цей показав їм, що він зовсім не спокійний, що він лише добре володіє собою* (Ю.Шовкопляс); *Джен ледве помітно здригається, але зразу ж оволодіває собою* (В.Собко); – *Куди ведеш полоненого? – намагаючись оволодіти собою, але все ще блідий, промовив офіцер* (Ю.Бедзик). Синоніми: **брати себе в руки** (в 2 знач.); **опанувати себе**.

Володіти перо́м. Мати здібності майстерно викладати на письмі свої думки. *Добре володіти пером – це великий дар.*

Крилаті слова в українській літературній мові (словник)

Ахіллесова п'ята. За старогрецьким міфом, мати героя Ахіллеса (Ахілла) морська богиня Фетіда скупала його у водах священної річки Стікс, щоб зробити невразливим для ворожих стріл. Але при цьому вона тримала Ахіллеса за п'яту, якої не торкнулися води Стіксу. Стріла Паріса, спрямована Аполлоном, влучила в п'яту, і герой загинув.

У переносному значенні «ахіллесова п'ята» – слабе, вразливе місце. *І це його (підполковника) велике, як у батька, і поступливе, як у матері, серце залишалось його ахіллесовою п'ятою* (Ю.Бедзик).

Любити ближнього, як себе самого. Вислів походить із Євангелія. Ісус Христос, протиставляючи Старий і Новий Заповіти, сказав: «Чули ви, що сказано було: люби ближнього твого й ненавидь ворога твого. Я ж вам кажу: любіть ворогів ваших...» (Матв., 5 43–44).

Райт: О, я вірю, що ти щиро любиш всіх людей без ніякої різниці й обмеження і вчиш інших любити всякого ближнього, як самого себе (В.Винниченко).

- **Вправа 214.** Пригадайте й запишіть фразеологізми, у яких згадано тварин (наприклад, *як муха в окропі*). Поясніть значення цих фразеологізмів. За потреби зверніться до фразеологічного словника.

Бачити смаленого ... . Брати ... за роги. Пекти ... . Як ... на сіні. ... пісня. Як з ... вода. Бути на ... .

Довідка: вовка, бика, раків, лебедина, собака, гуски, коні.

- **Вправа 215.** Прочитайте вірш Дмитра Білоуса вголос. Розкрийте значення вжитого в ньому фразеологізму. Як пояснено походження цього фразеологізму? Уведіть його до самостійно складеного речення.

Грицько катався на льоду,
не спитавши мами,
та й потрапив у біду:
шурхнув з ковзанами.
Мамин гнів хлоп'я мале
пам'ятає й досі:
«Бить не битиму, але
зарубай на носі!»
Дивно це було сприймать
хлопцеві малому:
«Як? На носі зарубать?
Ще й собі самому?»
Може, нині й смішно вам
в теплім дружнім колі.
Гриць тепер сміється й сам, –
Гриць давно вже в школі.

У гурток він став ходити
і знайшов розгадку:
ніс походить від **носить**
в даному випадку!
Бо носили в правіки
за собою всюди
палички і дощечки
неписьменні люди.
І як ми в записники
все заносим з вами,
так вони – на дощечки,
звані в них носами.
Отже, вираз виник там,
а зберігся й досі.
Це, читачу, й ти затям,
зарубай на носі!

Словникова робота ●●●●●

бити байдики – lustálkodni
вводити в оману – félrevezet
виссати з пальця – kiszopta az
újjából
витрачати – költ, veszteget
володіти – bír, birtokol, ural
вразливий – sebezhető
вродливий – szép, csinos
глумливий – gúnyos

даремно – hiába
затишно – kellemesen
лінуватися – lustálkodik
набути – szerez
ненавидіти – gyűlöl
обмовляти – rágalmaz
смажений – megperzselődött
стримувати – tartózkodni

§ 27. Розвиток мовлення. Докладний переказ тексту-опису предмета

● **Вправа 216.** I. Прочитайте уривки. З'ясуйте, чи до одного стилю мови належать тексти. Простежте, чим відрізняються тексти: змістом чи формою викладу. Які думки й почуття викликають у вас прочитані тексти?

1. Пролісок – квітка ніжна, але смілива й нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже крізь весняну ніздрювату сніго-льодову скоринку пнеться цупкий паросток. Сьогодні це біло-жовтуватий хвостик, завтра це біло-зелена гостриця, післязавтра це вже довгий зелений листок з тоненькою стрілкою всередині. Ще за день брунька на кінці стрілочки розквітає враз твердою білою кашкою. І квітів визоріє так густо, що земля знову стає білою від рясного холодного цвіту (Ю.Смолич).

2. Кульбаба – це багаторічна трав'яниста рослина. Стебло в неї безлисте, світле, усередині порожнє. На верхівці стебла красується одна велика жовта квітка, схожа на кошик. Увечері її пелюстки згортаються, а вранці розкриваються. Листочки цієї рослини видовжені, зубчасті. Ростуть вони від самого кореня. Кульбаба належить до лікарських рослин і є дуже корисною (З енциклопедії).

II. Користуючись відомостями з підручника, визначте особливості побудови тексту кожного з типів мовлення.

У процесі спілкування ми ділимося враженнями про навколишній світ, описуємо **властивості** та **ознаки** предметів живої й неживої природи. Нам цікаво знати, **що** з ними відбувається **і з якої причини**. Усе це становить **зміст** наших висловлювань. Залежно від змісту висловлювання наше мовлення поділяється на такі типи: **розповідь, опис, роздум**.

Розповідь (elbeszélés) – це висловлювання про події, що відбулися (відбуваються чи відбуватимуться) у певній

послідовності. До тексту-розповіді можна поставити загальне запитання *що сталося (відбулося)?*

РОЗПОВІДЬ

початок дії

розвиток дії

кінець дії

Опис (leírás) – це висловлювання про певні ознаки, властивості предмета, особи чи явища. До тексту-опису можна поставити загальне запитання *який?*

ОПИС

назва предмета

головні ознаки

власне враження

Роздум (міркування) (esszé) – це висловлювання, у якому доводиться правильність чи неправильність певного твердження шляхом міркування та за допомогою аргументів (доказів). До тексту-роздуму можна поставити загальне запитання *чому?* У будь-якому роздумі є дві частини. У першій міститься теза (твердження, яке треба довести), а в другій – докази (аргументи) висловленого твердження.

РОЗДУМ

основне твердження
(теза)

докази
(аргументи)

висновок

Часто в одному тексті можуть поєднуватися два або три типи мовлення. Наприклад, розповідь з елементами опису, розповідь з елементами роздуму та ін.

У **першому** тексті йдеться про кілька етапів процесу росту квітки. Дії виконуються одна за одною, послідовно. До тексту можна поставити запитання *що відбувається?* Отже, це висловлювання є розповіддю.

Другий текст є описом. Тут названо предмет, а потім наведено його головні ознаки: будову, колір, розмір стебла і листків. У останньому реченні – власне враження.

- **Вправа 217.** Порівняйте тексти. Визначте тип мовлення кожного з них. Дослідіть, що спільне у цих текстах.

I. У нас на клумбі несподівано зійшов соняшник. Я вирішила не виривати його, нехай росте. Ще й землю кругом розпушила, підливала в суху погоду. Він швидко піднявся вище всіх квітів. А коли розцвів, звеселив увесь квітник. Стоїть собі, мов цар, і пишається короною, увесь час повертаючи її до сонця (*З учнівського твору*).

II. Соняшник – окраса наших городів. Уже сама назва його нагадує про небесне світило. Жовтогарячі пелюстки оточують круглий кошик, у якому, старанно вкриті, визрівають смачні зернятка. Високе зелене стебло струнке й міцне, мов стовбур деревця. А на ньому один проти одного розміщені великі шершаві листки (*З підручника*).

III. Соняшник – надзвичайно корисна сільськогосподарська культура. Він дає багато соковитого корму для худоби. А ще цінніший продукт видобувають з насіння. Це чудова олія, без якої важко уявити поживне, смачне й здорове харчування. Не обійтись без неї при консервуванні, у хлібопекарській справі, та й не тільки. З олії виготовляють чудові фарби, олифу і ще багато корисних речей.

Недарма в Україні здавна вирощують соняшник (*З журналу*).

● **Вправа 218.** Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Пригадайте, які особливості опису вам відомі. Доведіть, що цей текст є описом предмета. Визначте, до якого стилю мови належить цей опис.

Ялина – хвойне вічнозелене дерево з короткою глицею, довгастими шишками й конусоподібною кроною.

Хвоя чотиригранна або плоска, зберігається на дереві п'ять–дев'ять років, розміщується на гілках спіралью.

Насіння визріває восени. Ялини – тіньовитривалі дерева, можуть витримува-

ти значну вологість ґрунту й повітря, незначне заболочування; більшість видів погано витримують задимлення та пил (*Із енциклопедії*).

● **Вправа 219. I.** Прочитайте уривок з твору. Скажіть, чим відрізняється опис ялинки тут від опису в попередній вправі.

Під деревами, на білому, як цукор, снігу, сіткою лягла тінь. Аж ось здалеку зеленою глицею замаячила ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки. Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям... (*М. Коцюбинський*).

II. Випишіть слова та словосполучення, якими характеризується ялинка в художньому описі.

Художній опис допомагає створити яскраве й образне уявлення про предмет, особу, явище, дає змогу визначити ставлення автора до них. Для художнього опису характерне вживання епітетів, порівнянь тощо.

● **Вправа 220. I.** Розгляньте малюнок. Що ви знаєте про вербу?

II. Прочитайте текст. З'ясуйте, до якого стилю належить цей опис.

Ще довкола сніги біліють, але вже сонце на весну повернуло і трохи потепліло, а на верболозах біля річок, ставків і на узліссях з'являються ніжні пухнасті котики. Це верба цвіте, нагадуючи, що весна вже не за горами.

Верба – дерево або кущ із гнучким гіллям, вузенькими листочками. Крони широкі, шатроподібні. Квіти зібрані в сережки. Зацвітають до розпускання листків.

Пухнасті вербові котики – вражаючий символ краси. «Зацвіла верба – прийшла весна», – кажуть у народі.

Верба – одне з найпоширеніших дерев в Україні, одне з найулюбленіших у народі. Здавна супроводжує вона людські поселення і двори. Нею обсаджували ставки, береги річок, дороги. І в цьому наші предки бачили господарську доцільність. Верби укріплюють береги.

Народна мудрість давно зауважила: де ростуть верби, там чисті джерела. З давніх-давен криниці переважно копали під вербою. Верби над ставом – традиційна прикмета українського села (*З журналу*).

III. З'ясуйте за тлумачним словником значення слів *гнучкий, вербові котики, шатроподібні, сережки, поселення*.

IV. Визначте тему та мікротеми тексту. Складіть і запишіть його план.

V. За планом напишіть докладний переказ тексту.

Словникова робота ●●●○●

брунька – rügy
вологість – páratartalom,
nedvesség
гнучкий – rugalmas, hajlékony
доцільність – célszerűség
заболочування – elmocsarasodás
задимлення – füstösség
зауважити – megjegyez
ніздрюватий – szivacsos
оліфа – olajkence
пелюстка – szírom

поживний – tápláló
поселення – település
пролісок – hóvirág
світило – égítész
сережки – barka(virágzat)
супроводжувати – kísérni
хвойний – tűlevelű
цупкий – kemény
шатроподібні – sátor alakú
шишка – toboz

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

§ 28. Звуки мови і звуки мовлення. Голосні і приголосні звуки

● **Вправа 221.** I. Виразно прочитайте уголос вірш Максима Рильського. Визначте основну думку поезії, скориставшись словами з вірша.

Як **парость** виноградної лози,
плекайте мову. Пильно й **ненастанно**
політь **бур'ян**. Чистіша від сльози
вона хай буде. Вірно і слухняно
нехай вона **щоразу** служить вам,
хоч і живе своїм живим **життям**.

II. Вимовте у виділених словах кожен звук. Що ви помітили? Чи однаково передають букви кількість звуків?

Свої думки ми виражаємо за допомогою слів, пов'язаних у речення: *У товаристві лад – усяк тому радіє* (Л.Глібов). А слова будують із звуків. Наприклад, слово *лад* складається із звуків [л], [а], [д], а слово *радіє* – зі звуків [р], [а], [д'], [і], [й], [є].

Звуки мови, узяті окремо, ще нічого не означають. Тільки в поєднанні вони творять слова з певним лексичним значенням.

Звук (hang) – найменша неподільна одиниця мови та мовлення.

Як і будь-які звуки, звуки людського мовлення є результатом коливання повітря, що сприймається слухом.

Звуки мови творяться органами мовлення. Видихуване повітря з легенів потрапляє в гортань. У гортані є голосові зв'язки, які можуть то натягуватися, як струни, то ослаблюватися. Залежно від того вони або дрижать, або вільно пропускають повітря. З гортані струмінь повітря йде в ротову порожнину. Там уже, відповідно до того, яке положення займають губи та язик, формуються різні звуки мови.

Голосні (magánhangzók) – це звуки мови, що утворюються при вільному проходженні видихуваного повітря через ротову порожнину: [а], [о], [у], [є], [и], [і].

Приголосні (mássalhangzók) – це звуки мови, основою яких є шуми, які виникають внаслідок проходження видихуваного струменя повітря через перепону, що утворюється

в певному місці мовного апарату: [п], [б], [т], [д], [ш], [ж], [р] тощо.

Коли ми говоримо, то з'являється велика кількість видозмін голосних і приголосних звуків. Наприклад, у слові *весло* звук [е] звучить з наближенням до [и], а в слові *гілка* звук [г] дещо пом'якшується. Отже, звуків мовлення більше, ніж звуків мови.

Вправа 222. I. Послухайте слова. Якими звуками різняться слова кожної пари? Чи вплинула заміна звуку на значення слова?

Сад – суд; сон – син; луг – лук; качан – казан.

II. Від поданих слів утворіть якомога більше нових, змінюючи лише один звук.

Немає для людини кращого звуку, ніж її вимовлене ім'я. Перше, що треба запам'ятовувати при знайомстві, – ім'я. Не посаду, не професію, а ім'я. Це основне правило налагодження добрих відносин (*За матеріалами інтернету*).

До речі, серед наших імен є багато слів-мандрівників. Наприклад, усім знане ймення Іван. Воно з'явилося у стародавній Іудеї. Звучало як Йоханаан і означало «Божа благодать, дар богів». За багато-багато літ воно зайшло майже в кожную країну й так видозмінилося, що іноді важко його впізнати: порівняйте польське, чеське і словацьке Ян, білоруське Янка, угорське Янош, італійське Джованні, французьке Жан, англійське Джон, німецьке Йоганн, грузинське Вано, вірменське Ованес, естонське Юхан та ін. (*За І. Вихованцем*).

● **Вправа 223 (з ключем).** Прочитайте слова та букви, знайдіть серед них зайві й випишіть.

Собака, коза, олень, кіт, корова.

Хлібина, батон, торт, кекс, сир.

Іграшка, гайка, молоток, рубанок.

Лопата, сапа, ніж, граблі.

А, о, у, и, ь.

Ключ: за першими літерами прочитайте слово й порахуйте, скільки в ньому звуків.

В українській мові є шість голосних звуків: [a], [o], [y], [e], [и], [і].

Їх різне звучання залежить від того, яку частину язика напружує мовець: передню чи задню, і як високо підноситься ця частина: найвище ([і], [y]), посередині ([и], [o]) чи найнижче ([e], [a]).

На письмі їх позначають десятима буквами: а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї.

Вправа 224. I. Послухайте текст. Доберіть до нього заголовки. До якого стилю мови належить цей текст? Перекажіть його.

У садку росте стара вишня. Маленький хлопчик Олесь побачив вишеньку та й питає дідуся:

- Де взялася ця маленька вишенька?
- З кісточки виросла, – відповів дідусь.
- То це донька старшої вишні?
- Так, донька.
- А внучка у старій вишні буде?
- Буде, Олесю, – відповів дідусь, –

якщо ти викохаєш оцю маленьку вишеньку, діждешся з неї ягідок, посадиш кісточку – то з кісточки її виросте внучка старій вишні.

Олесь задумався.

– Я вирощу внучку старій вишні, – сказав Олесь (*В. Сухомлинський*).

II. Назвіть слова, у яких є тільки по два голосні звуки.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Маленька вишенька росте з

- А окремого пагінця, посадженого в землю
- Б кісточки старої вишні
- В кореня старої вишні
- Г пагінця або кореня

2. Слово «викохати» в тексті означає

- А виростити, старанно доглядаючи
- Б часто поливати
- В не ламати гілок
- Г спостерігати, як росте

В українській мові 32 приголосні звуки. Вони складаються з голосу й шуму або тільки з шуму.

- **Вправа 225.** Назвіть поняття, користуючись словами з довідки, які б мали такі значення при читанні.

Зліва направо	Справа наліво
Листяне дерево	Геометрична фігура
Гул голосів	Чарівник
Злак	Молочний продукт
Розряд речей за якістю	Канат
Площа для сільськогосподарських робіт	Домашня тварина

Довідка: тік – кіт, рис – сир, бук – куб, гам – маг, сорт – трос.

- **Вправа 226. I.** Прочитайте текст уголос, сформулюйте кілька запитань за змістом прочитаного.

Хочеш дізнатися, на чому, окрім паперу та полотна, пишуть власні шедеври відомі сучасні художники та художниці? Тоді вперед!

Талановита художниця Джулія Томпсон із Аляски освоїла цікаву техніку –

малювання на пір'ї птахів. Зі звичайного пташиного пір'я вона створює неймовірні художні витвори. На її «полотнах» ростуть дерева, метушаться тварини, пишаються квіти, співають птахи та літають метелики.

На створення однієї «картини» зазвичай потрібно 8–16 годин. Для своїх робіт Джулія використовує пір'я індиків і павичів. Такою незвичайною справою художниця займається ще з 1990 року. З кожним роком роботи Джулії стають дедалі досконалішими. Прості сюжети поступово змінюються складними, детальними.

Усе дитинство Джулія провела на Алясці. Тому більшість робіт художниці – відображення рідних їй пейзажів, дикої природи, хоча іноді Джулія малює й людей. На створення живих емоційних картин майстриню надихають мальовниче узбережжя Канади і природа рідного для неї краю (*За матеріалами сайту rustunchik.ua*).

II. Знайдіть у тексті приклади слів, які складаються з трьох і чотирьох звуків.

III. Випишіть з другого абзацу окремо слова, які розпочинаються на голосні та приголосні звуки. Яких слів виявилось більше?

IV. Виконайте тестові завдання.

1. **Неправильною щодо змісту тексту є думка**

А Дитинство Джулія провела на Алясці.

Б Малювати дівчинку навчила мама.

В Джулія найчастіше малює природу, хоча іноді зображує людей.

Г Для своїх робіт Джулія використовує пір'я індиків і павичів.

2. **З якого часу Джулія займається малюванням на пір'ї?**

А з 1986 року   Б із 2000 року   В з 1996 року   Г з 1990 року

За участю голосу й шуму приголосні звуки поділяються на:

а) **сонорні** – у них голос переважає над шумом, наприклад: [н], [л], [р];

б) **дзвінкі** – у них шум переважає над голосом, наприклад: [д], [з], [ж];

в) **глухі** – утворені тільки з шуму, наприклад: [т], [с], [ч]. Дзвінки і глухі, крім звука [ф], утворюють пари, наприклад: [д] – [т], [з] – [с], [г] – [к]. Звуки в парах різняться тільки тим, що в дзвінких до шуму додається ще й голос.

Таблиця парних дзвінких і глухих приголосних звуків

Дзвінки	[б]	[г]	[г']	[д]	[д']	[з]	[з']	[ж]	[дж]	[дз]	[дз']
Глухі	[п]	[х]	[к]	[т]	[т']	[с]	[с']	[ш]	[ч]	[ц]	[ц']

Решта приголосних звуків не утворює пар

Сонорні	[в]	[л]	[л']	[м]	[н]	[н']	[й]	[р]	[р']	–
Глухий										[ф]

● **Вправа 227.** У кожному з поданих слів визначте й назвіть сонорні, дзвінки та глухі приголосні.

Мати, небо, спів, дід, край, прибирати, дощ, Різдво, бджілка.

● **Вправа 228.** Замініть глухий приголосний парним дзвінким. Запишіть слова, що утворилися.

Зразок. Коса – коза.

Коса – ..., пліт – ..., кіска – ..., гас – ..., грип – ..., групка – ..., вести – ..., шити – ..., пити – ...

● **Вправа 229 (з ключем).** У першу колонку запишіть слова, які починаються сонорними приголосними, у другу – дзвінками, у третю – глухими.

Голос, мотив, гриб, пейзаж, ласощі, засув, двері, вокзал, гніт, Карпати, щит, ніздрі, сіль, жолуді, розум.

Ключ: з останніх букв прочитайте закінчення вислову Шандо-ра Петефі: «Важка наука – ...».

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Звук [д] є в кожному слові рядка

А родина, погода, депутат, молодість

Б здоровий, джаз, одержати, думка

В сад, дискусія, надписати, адреса

Г далина, відійти, домисел, надріз

2. Букви на позначення лише голосних звуків записано в рядку

А і, о, н

В и, у, й

Б е, і, л

Г а, о, у

● **Вправа 230.** Виразно прочитайте подані парами слова. Якими звуками вони різняться? Як ми ці звуки вимовляємо?

Син – синь [син']; рис – рись [рис']; перелаз – перелазь [перелаз']; булка – булька [бул'ка]; лак – ляк [л'ак]; крук – крюк [кр'ук]; сад – сядь [с'ад']; суди – сюди [с'уди].

● **Вправа 231.** Розгляньте таблицю. Сформулюйте висновок про тверді й м'які приголосні звуки української мови. Своє міркування звірте з правилами, вміщеними після таблиці.

Тверді приголосні	М'які приголосні
[д], [дз], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [р]	[д'], [дз'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [р']
–	[й]
Губні: [б], [п], [в], [м], [ф]	–
Шиплячі: [ж], [ш], [ч], [дж]	–
[г], [к], [х], [г]	–

Приголосні звуки бувають тверді і м'які.

1. Звук [й] завжди м'який: *мрія* [мр'ійа], *юний* [йу́ний].

2. Зубні приголосні («де ти з'їси ці лини» та [дз']) можуть бути твердими і м'якими: *п'ядь* [пйад'], *мазь* [маз'], *тінь* [т'ін'], *цяцька* [ц'ац'ка], *низько* [ніз'ко].

3. М'який [р'] буває тільки перед голосними: *ряд* [р'ад], *чотирьох* [чотир'о́х].

4. Інші приголосні м'якими не бувають. Вони лише трохи пом'якшуються перед голосними – завжди перед [і] і зрідка перед іншими: *бік* [б'ік], *кіт* [к'іт], *збіжжя* [зб'іж':а], *пюнітр* [п'уп'ітр], *бюро* [б'уро].

Примітка. Пом'якшення приголосних у звуковому записі позначаємо комою зверху біля букви.

- **Вправа 232.** I. Випишіть підряд слова у дві колонки: 1) тільки з м'якими приголосними; 2) з пом'якшеними. Букви, що позначають м'які та пом'якшені приголосні, підкресліть.

Дім, залюбки, об'єм, батьки, бюджет, місто, зір, вітер, по-маленьку, льонар, бюро, боротьба, екіпаж, гірко, ряст, вогонь, гравюра.

II. У якій колонці вживається буква ь?

М'якість приголосних перед голосними [а], [у], [е], [і] позначаємо відповідно буквами **я, ю, е, і**.

М'якість приголосних у кінці слова, перед приголосними і перед голосним [о] позначаємо буквою **ь**.

Вправа 233. Послухайте загадки, відгадайте їх (скористайтесь довідкою). Відгадки запишіть. З'ясуйте, як саме вимовляються слова: яка літера позначає один звук, а яка – два? Де дві літери позначають один звук, а де літера не позначає жодного звука?

1. Котиться клубок зовсім без ниток. Замість ниточок триста колючок. 2. Висить сито не руками звито. 3. Коли нема – чекають, а коли прийду – тікають. А відгадайте-но, що я таке? 4. В неї гарні, пишні віти, і колючок не злічити ... (*Народна творчість*) 5. Усі хочуть, як народиться дитина, щоб я було красиве і дзвінке, бо носить все життя мене людина (*Д. Білоус*). 6. Він із казки, він із пісні, в нього зубки, як залізні. Капустину він гризе. Зветься звір на букву «зе» (*Т. Коломієць*).

Довідка: павутиння, їжак, ялинка, дощ, заєць, ім'я.

В українській мові є два різні звуки, які позначаються подібними буквами – Г і Ґ.

Звук [Г] – глотковий щілинний, уживається як в українських словах (*гаразд, перемога, гривня, гай, педагог, географія*), так і в словах іншомовного походження (на місці **h, g**) (*багаж, газета, горизонт, грамота, кілограм, магазин*).

Звук [Ґ] – задньоязиковий зімкнений (*грунт, гуля, агрус, ганок, дзиґа, транчастий*). Слів зі звуком [Ґ] в українській мові небагато.

У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: *Гуллівер* або *Ґуллівер*; *Георг* або *Ґеорг*; *Гете* або *Ґете*.

У деяких словах від правильної вимови звука залежить розуміння їх значення.

Ґрати (дієслово) – виконувати що-небудь на музичному інструменті.

Ґрати (іменник) – переплетення металевих прутів, що використовуються для загорожі.

Ґніт – 1) важкий предмет, що кладеться на що-небудь для постійного тиснення; 2) те, що морально пригнічує, мучить; тягар; 3) насильний вплив на кого-небудь, утиск, пригноблення.

Ґніт – 1) спеціальна стрічка або шнур, що використовується для горіння в деяких освітлювальних і нагрівальних

приладах (газових лампах, свічках); 2) горючий шнур для запалювання чого-небудь, проведення вибухів, а також для передачі вогню на відстань.

- **Вправа 234.** Прочитайте слова, правильно вимовляючи звуки. З'ясуйте значення слів, два з них уведіть у речення.

Кава – гава; куля – гуля; гречаний – гречний.

- **Вправа 235.** Опрацюйте словник слів з літерою **ґ**. Оберіть чотири слова і складіть з ними речення.

аґрус – рослина, ягоди

гава – ворона

газда, газдиня – господар, господиня

ґанок – прибудова біля входу в будинок

ґатунок – сорт, розряд виробу за якістю

ґвалт, ґвалтувати – сильний крик, галас; волення про допомогу, змушувати силою

ґудзик – застібка в одязі

гуля – наріст на тілі

ґринджоли – санки

ґрунт – верхній шар земної кори

дзиґа – дитяча іграшка

дзиґарі – годинник

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Букву **Ґ** треба писати в усіх словах рядка

А ..аньбити, ..аразд, ..оробець, ..урток;

Б ..рати, ..арний, ..аз, ..уртожиток;

В ..валт, ..рунт, ..аздиня, ..ава;

Г ..удзик, ..арбуз, ..уркіт, ..уцульський.

2. Букву **Г** треба писати в усіх словах рядка

А хорео..рафія, не..рамотний, ..андж, ..валт;

Б ба..ряний, дзи..а, ..омін, , ..азда;

В ..ордий, ..аньбити, ..імназія, о..рядний;

Г ...речний, ..азета, ..улькнув, ..едзь

аґрус – köszméte
газ – kerozin
голосові зв'язки – hangszálak
гортань – gége
ґава – varjú
ґазда – gazda
ґаздувати – gazdálkodik

ґніт – kanóc
ґрунт – föld; talaj
ґудзик – gomb
засув – zár
коливання – ingadozás
ненастанно – szüntelenül
парость – sarj, hajtás

§ 29. Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт. Співвідношення звуків і букв

● **Вправа 236.** Прочитайте мовчки вірш Миколи Сома про азбуку і скажіть, чи могли б ми обходитися без неї, без письма.

Тридцять три букви в одному ряду,
тридцять три букви у кривнім роду,
тридцять три букви – багата сім'я,
тридцять три букви – то пісня моя.
Азбуко рідна! Яка ж ти проста!
Крони зеленої зав'язь густа!..
Буква до букви – і склад мій, і лад,
слів найдорожчих людський зорепад.
В мові-розмові є всякі слова,
букви ж поганої – ні! – не бува.

Звуки мови на письмі позначаємо буквами.
Звуки ми вимовляємо й чуємо, букви пишемо й бачимо.
Букви бувають великі й малі і мають свої назви. Усього в українській мові є **33 букви**.

Усі букви, розташовані в строго визначеному порядку, становлять **алфавіт** (або **азбуку**, або **абетку**).

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа (а)	Бб (бе)	Вв (ве)	Гг (ге)	Ґґ (ґ)	Дд (де)	Ее (е)	Єе (є)	Жж (же)	Зз (зе)
Ии (и)	Іі (і)	Її (ї)	Йй (йот)	Кк (ка)	Лл (ел)	Мм (ем)	Нн (ен)	Оо (о)	Пп (пе)
Рр (ер)	Сс (ес)	Тт (те)	Уу (у)	Фф (еф)	Хх (ха)	Цц (це)	Чч (че)	Шш (ша)	Щщ (ща)
Ь (м'який знак)	Юю (ю)	Яя (я)							

Крім букв в українській мові вживають ще два знаки: **апостроф (')** і **дефіс (-)**.

Записуючи слова за алфавітом, ураховують не тільки їх перші, а й усі наступні букви. Наприклад, треба три прізвища *Фозекош*, *Фелдгазі* і *Форкош* поставити за алфавітом. У всіх цих словах збігається перша буква: *Ф*. Друга буква у другому прізвищі *е*, у двох інших – *о*. Буква *о* йде після букви *е*, отже, прізвище *Фелдгазі* повинно стояти першим. Що ж до інших двох прізвищ, то в них порівнюємо треті букви: *з* і *р*. Буква *з* йде раніше, ніж *р*. Отже, першим треба поставити прізвище *Фелдгазі*, за ним – *Фозекош* і *Форкош*.

Апостроф і дефіс при розміщенні слів за алфавітом не враховуємо.

Знання алфавіту допомагає швидко й упевнено знаходити потрібні слова в словниках, прізвища в списках, назви книжок у каталогах тощо.

● **Вправа 237.** Розмістіть в алфавітному порядку імена давньоруських князів.

Олег, Аскольд, Святослав, Ігор, Всеволод, Володимир, Ольга, Святополк, Данило, Ярослав.

● **Вправа 238 (з ключем).** Запишіть слова за алфавітом. Підкресліть останню літеру.

Гак, вузол, в'язання, дружність, доповідач, діамант, доповіді, вступ, вінок, галявина, гомін, гам, вітер, ворона, горобець, дріт, діло, гантелі.

Ключ: якщо ви правильно записали слова, то з їх останніх букв прочитаєте прислів'я.

Найбільш уживаною буквою в українському алфавіті є буква **п**. Також на цю букву починається найбільша кількість слів. Тоді ж як найрідше вживаною буквою українського алфавіту є **ф**. В українській мові слова, які починаються з цієї букви, у більшості випадків запозичені з інших мов.

● **Вправа 239.** Прочитайте вірш Ліни Костенко уголос. Правильно вимовляйте звуки, позначені буквами **дж, дз, щ, г, ф**. Спишіть, підкресліть ці букви.

ПОЛЬОВІ ДЗВІНОЧКИ

Піднімає джміль фіранку.
Каже: – Доброго вам ранку!
Як вам, бджілко, ночувалось?
Чи дощу не почувалось?
Виглядає бджілка з хатки:
– У дзвіночку добре спатки.
Цей дзвіночок – як намет.
Тільки дощ – як кулемет.

Буква (betü) – це графічне зображення звука. Не можна плутати назви звуків і букв. Наприклад, слово *край* складається зі звуків [к], [р], [а], [й], які ми позначаємо буквами **к** (*ка*), **р** (*ер*), **а**, **й** (*йот*).

● **Вправа 240.** Прочитайте вголос. Порівняйте вимову й написання поданих парами слів. Які букви в різних словах мають різне значення?

[й'амка] ямка – [л'амка] лямка

[в'йук] в'юк – [л'ук] люк

[в'ійе] в'іє – [сін'е] сине

[ден'] день – [с'омий] сьомий

В українській мові більшість букв відповідають окремим звукам: **а, о, у, д, т, з** та ін. Але букви **я, ю, є, ї, дж, дз, щ, г** та **ь** мають свої особливості в позначенні звуків.

1. Буква **ь** вказує на м'якість попереднього приголосного: [б'ат'ко] *батько*, [л'отчик] *льотчик*. Сама по собі вона ніякого звука не позначає.

2. Буквосполучення **дж, дз**:

а) звичайно позначають один звук [дж], [дз]:
[дже^ре^ило] *джерело*, [рад^жу] *раджу*, [дз'об] *дзьоб*,
[кукуруд^за] *кукурудза*;

б) два звуки [д]+[ж], [д]+[з] позначають лише тоді, коли префікс закінчується на [д] (*від-, під-, над-, перед-*), а корінь починається на [ж] або [з]: *віджити, підживити, відзнака, надзвичайний*.

● **Вправа 241. I.** Прочитайте текст уголос, визначте його тип і стиль мовлення, тему.

Сопілка виграла чарівні мелодії, звільняючи дитячу віру в казку, у дива та позбавляючи дітей їхніх страхів. У тих звуках народжувались ранкові тумани, розквітали перші весняні квіти, дріботів веселий літній дощ, витанцьовували барвисті метелики, зникало за обрієм сонечко, розсипалися грайливо сріблясті сніжинки – усе це залишало в дитячих душах джерельно чисту радість (*З твору Ани Пест «Пан Омелько», добροї розповіді про домовика та його друзів*).

II. Випишіть з тексту по три слова, які мають: а) однакову кількість звуків і букв; б) більше букв, ніж звуків.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. В алфавітному порядку записано всі слова рядка

- А ранок, ракурс, радість, розум
- Б обличчя, облік, опера, округ
- В мереживо, місяць, морква, молодь
- Г палітра, праска, проба, програма

2. Слова зі звуком [дж] вжито в рядку

- А джем, дзвін, джип
- Б джаз, бджола, Різдво
- В підживити, джин, раджу
- Г джерело, джунглі, джинси

Словникова робота ●●●●●

в'юк – nyeregtáska
зорепад – csillaghullás ideje
кулемет – géppuska

намет – sátor
обрій – látóhatár
фіранка – függöny

§ 30. Звукове значення букв я, ю, є, ї, щ. Позначення на письмі звуків [дж], [дз], [дз']

Розгляньте опорну схему. Зробіть висновок, у яких випадках букви **я**, **ю**, **є** передають два звуки, у яких – один. Звірте міркування з поданими далі відомостями.

Я → [a] – земля, пляма, ряд
→ [йа] – яма, пам'ять, лілія

Ю → [у] – полюс, ключ, конюшина
→ [йу] – юнак, в'юн, свою

Є → [е] – ранне, сине, лле
→ [йе] – єдність, приємно, від'ємник

Букви **я**, **ю**, **є** безпосередньо після приголосних позначають м'якість цих приголосних (як **ь**) і голосні [a], [y], [e]:
[т'агті] *тягти*, [т'ук] *тук*, [да́вн'е] *давне*.

У всіх інших позиціях букви **я**, **ю**, **є** передають два звуки [йа], [йу], [йе]:

- 1) на початку слова: *яблуко, ювілей, єдність*;
- 2) після букв, які позначають голосні: *пояс, союз, поєдинок*;
- 3) після апострофа і м'якого знака: *м'ята, в'юн, браконьєр*;
- 4) в окремих словах після й: *майя, фойє*.

● **Вправа 242.** Прочитайте текст. Поділіться на групи й виконайте завдання: 1) випишіть слова, у яких букви **я, ю, є** позначають два звуки; 2) випишіть слова, у яких є букви, що завжди позначають два звуки.

Кожен народ ті звуки, що їх видають тварини, чує по-різному. Наприклад, крик качки українці чують як «кря-кря», англійці – як «квак-квак», французи – як «кан-кан», данійці – як «рап-рап». А собаче дзявкотіння англійці сприймають як «ба-у-вау», французи – як «ау-ау», німці – як «вау-вау», шведи – «вув-вув», японці – «ван-ван», а українці – як «гав-гав».

Кішки мають у своєму «лексиконі» майже 100 різноманітних звуків (*За матеріалами інтернету*).

● **Вправа 243 (з ключем).** Випишіть слова у дві колонки: 1) ті, у яких букви **я, ю, є** позначають два звуки; 2) ті, у яких букви **я, ю, є** позначають голосний і м'якість попереднього приголосного.

Здоров'я, взуття, калюжа, поєдинок, обчислювач, яблуко, будяк, одяг, браконьєр, воювати, льняний.

Ключ: з других букв виписаних слів мають скластися два слова, пропущені у вислові О. Підсухи: «Зроби ... людині і ...».

● **Вправа 244. І.** Прочитайте текст уголос, визначте його тему й основну думку.

Мистецтво планувати свій день за кордоном називають модним зараз словом «таймменеджмент» (у перекладі – «управління часом»). Цю складну науку намагаються опанувати і діти, і дорослі. Адже упродовж дня треба

встигнути так багато зробити: школа, улюблені заняття, відпочинок з друзями, допомога вдома...

Що потрібно зробити насамперед, а що можна відкласти на потім?

У житті кожного з нас постійно трапляються труднощі, які доводиться долати, і складні завдання, які необхідно вирішувати. Шлях до успіху – нелегкий.

Що ж потрібно для того, аби все встигати?

II. Висловте свої міркування з приводу прочитаного. Скористайтеся поданими запитаннями й побудуйте розповідь за змістом прочитаного.

1. Чи умієш ти планувати свій день?
2. Чи допомагають тобі батьки планувати твій робочий день?
3. Найважливіші завдання відкладаєш на потім чи виконуєш їх першими?
4. Чи записуєш ти корисні справи, які потрібно зробити?
5. Чи завжди виходить налаштуватися на виконання необхідного завдання? Як собі допомагаєш, якщо щось не хочеться робити?
6. Як використовуєш вільний час? Чи є він винагородою за пророблену роботу?
7. Чи допомагає планування раціонально та ефективно використовувати час і все встигати?

● **Вправа 245.** Спишіть текст. У виділених словах визначте кількість букв і звуків. Запишіть за зразком.

Зразок. *Танцюєш* – 7 букв, 8 звуків

Коли відчуваєш зблиск першого променя на світанні, коли проймає спів соловейка поміж міських висоток, ти **відчуваєш таємницю** своєї країни. Рідна країна – це не лише найвідоміші архітектурні ансамблі, це не лише знані люди. **Країна** – це простір сили, простір казки й **глибини!** Це простір, у якому все живе й дихає до найменшої дрібнички. Щоб відчути країну, не треба їхати на край світу. Усе для **щастя** є поряд! Треба тільки відкритися та довіритися йому! (*За Б. Гдалем*).

● **Вправа 246.** Складіть повідомлення-мініатюру «Свята й будні в моїй родині». З'ясуйте, чи використовували ви слова, у яких букви **я**, **ю**, **є** позначають один або два звуки.

● **Вправа 247. Позмагайтеся!** Запишіть за три хвилини якнайбільше слів, щоб кожне наступне починалося тим самим звуком, яким закінчується попереднє. Чий ланцюжок буде довший і без помилок? Перше слово ланцюжка оберіть разом.

Зразок. Земля – алюміній – яблуко – обрій – юність...

● **Вправа 248.** Прочитайте чітко слова, у яких буквосполучення **дж**, **дз** вимовляйте як один звук [дж], [дз].

Ходжу, джерело, бджоли, піджак, джаз, дзвоник, продзвеніти, дзенькати, дзеркало, дзеркальний, дзвінкий, гудзик.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Букв більше, ніж звуків у всіх словах рядка

- А день, коваль, пень, льон
- Б полум'я, бур'ян, подвір'я, пам'ять
- В молитва, свято, Київ, лікар
- Г мрія, сім'я, юрба, щастя

2. Літери **я**, **ю**, **є** позначають два звуки в усіх словах рядка

- А поезія, яблуко, Європа, Юпітер
- Б людина, сузір'я, радістю, єдність
- В олія, полювання, м'ясо, росою
- Г церемонія, ящик, яйце, любисток

Словникова робота ●●●○○●

архітектурний ансамбль –
építészeti együttes
браконьєр – orvvadász
в'юн – csíkhál

висотка – magas ház
джміль – dongó
конюшина – lóhere
щадити – megkönyörül; kímél

§ 31. Розвиток мовлення. Переказ художнього тексту з елементами опису предмета

● **Вправа 249. І.** Прочитайте текст. Визначте, до якого типу мовлення він належить. Придумайте йому назву.

Я завмер. Що таке?! Хто це там співає?! Я обережно навшипиньках підійшов до рогу й зазирнув у коридор підвалу, де були комірчини. Двері комірчини тринадцятої квартири були

відчинені – там горіло яскраве світло. Я підійшов ближче й зазирнув у комірчину. Там, на старому кріслі з обдертою на бильцях шкірою, сидів... Дід Мороз. У білій ватяній шапці з червоним верхом, у білій марлевій шубі, прикрашеній знову ж таки ватою, з наклеєними вусами й бородою, з нафарбованим носом і щоками – звичайний собі Дід Мороз, які ото ходять у школи та дитсадки на новорічні ялинки. Одне тільки було незвичайно – Дід Мороз був в окулярах! Я ще ніколи не бачив Дідів Морозів в окулярах. У кутку комірчини стояло велике тріснуте дзеркало в порепаній дерев'яній рамі. А на піддзеркальнику – маленька ялинка, на гілках якої горіли різноколірні свічки. Але дивно – не лише свічки, а й вогники свічок були різноколірні: сині, зелені, червоні, голубі... Я ніколи раніше не бачив свічок з різноколірними вогнями. Лампочки бувають кольоровими, але це ж були не лампочки, а вогники... А в іншому кутку комірчини стояв великий старовинний годинник з довгим золотим маятником, що неквапливо гойдався з боку в бік, хрипло цокаючи... Дід Мороз раптом побачив мене і привітно усміхнувся:

– О! Здоров, Васю!

– А... а звідки ви знаєте, як мене звать? – здивувався я.

– Ображаєш! Як це я можу не знати такого знаменитого сусіду?..

– Чим же я знаменитий?

– Сам знаєш! – підморгнув мені Дід Мороз.

– А-а... бо рудий.

– Не тільки!..

– А... а ви хто? Артист?

– Знову ображаєш!.. Не артист! Дід Мороз я! Не бачиш хіба?

– Ну, ви ж не справжній. І шапка з вати, і шуба марлева. І вуса й борода наклеєні. І ніс, щоки нафарбовані. І – в окулярах!.. Справжніх Дідів Морозів в окулярах не буває.

– А ти справжніх Дідів Морозів бачив коли-небудь?
– Н-ну... не бачив, – змушений був признатися я.
– А як не бачив, то чого мене ображаєш?.. А окуляри в мене незвичайні!..

– Ча... чарівні?!

Я завмер. Невже знову не Ромці, а мені попалися чарівні окуляри?.. Як же він мене тепер визволить?!

– А що ви робите тут, у нашому підвалі, як ви справжній Дід Мороз? – спитав я.

– От бачиш – у кутку стоїть годинник. Він у мене теж чарівний, незвичайний. У ньому працюють Ковалі Щастя – брати-близнюки Майстер Тік і Майстер Так – кують людям щасливий час, хвилинки-щастинки-золотинки... Дивись! – Дід Мороз змахнув рукою – і над циферблатом старовинного годинника враз розчинилися дверцята, і я побачив двох маленьких ковалів у червоних фартушках, що у такт маятнику цокали золотими молоточками по золотому ковадлу.

– Ой! Як здорово! – вигукнув я (*За В.Нестайком*).

II. Знайдіть у тексті описи. Визначте, що саме описує автор.

III. Складіть письмово у зошиті план. Усно перекажіть текст за планом, найбільш детально перекажіть частину, у якій описуються предмети.

Словникова робота ●●●○●

бильця – karfa
комірчина – kamra

маятник – inga
цокати – ketyeg

§ 32. Склад. Основні правила переносу. Наголос

● **Вправа 250.** I. Виразно прочитайте вірш Лідії Повх уголос. Які емоції викликає ця поезія?

Розфарбуємо паркани.
Намалюємо **тюльпани**,
ще й на кожному листку
намалюєм по жуку.

Сніг ітима-йтима-йтима...
А паркан собі цвістима!
Ще й на **кожному** листку
буде лазить по жуку.

II. Прочитайте виділені у вірші слова, запишіть їх і поділіть на склади. Визначте кількість складів у кожному слові. З'ясуйте, від чого залежить кількість складів у слові.

Зразок. *Роз-фар-бу-є-мо* (5 складів).

● **Вправа 251.** Визначте спочатку кількість голосних у слові, а потім якомога повільніше, із зупинками, вимовте його. Скільки голосних має кожне слово та на скільки найменших частин ділиться воно при вимові?

Оселя, подвір'я, паркан, куц, укорінюватися, розростатися.

Слово при вимові ділиться на склади. **Склад** (szótag) – це відрізок звукового потоку, що утворюється одним поштовхом видихуваного повітря. У кожному складі один звук (голосний) становить вершину звучності. Він може виступати самостійно або поєднуватися з приголосними: одним чи кількома. У слові стільки складів, скільки голосних звуків: *мо-ре, гар-ний, рік.*

● **Вправа 252.** Запишіть слова, поділіть на склади.

Зразок. *Сні-жин-ка.*

Осінь, поле, ялинка, деревце, дорога, коровай, черговий.

● **Вправа 253.** Прочитайте прислів'я. Спишіть їх, визначте, у якому із прислів'їв складів найбільше, у якому – найменше.

1. Хто спішить, той двічі робить. 2. Білі руки роботи бояться. 3. Хто діло робить, а хто ґави ловить.

● **Вправа 254.** Перекладіть слова українською мовою, поділіть їх на склади.

Зразок. *Reggeli – сніданок: сні-да-нок.*

Vacsora, ünnep, Karácsony, ajándékok, fenyőfa, díszek, sütemény, dió, meglepetés.

Знання кількох мов корисне для мозку! Не важливо, в якому віці людина оволоділа іншими мовами – їх знання дає значні переваги. Це довели найновіші наукові дослідження.

● **Вправа 255.** Назвіть і запишіть якнайбільше слів, які мають у своєму складі назви нот: *до, ре, мі, фа, соль, ля, сі*.

Зразок. *По-мі-до-ри.*

● **Вправа 256.** Прочитайте текст мовчки. Випишіть по два одно-, дво-, три- і багатоскладових слова. Поставте наголоси.

Важко повірити, що квітка може спричинити сміх. Але це так. На Аравійському півострові є рослина, яку називають «квітка сміху». Її насіння здатне викликати в людини сміх протягом 30–35 хвилин. Місцеве населення використовує «зерна сміху» для угамування зубного болю (*Г.Скарлато*).

Слова з рядка в рядок переносимо, зберігаючи їх поділ на склади: *пар-та*, а не «па-рта»; *книж-ка*, а не «кни-жка»; *роз-казати*, а не «ро-казати»; *на-крила*, а не «нак-рила»; *міль-йон* (а не «міл-ьйон» і не «мільй-он»).

Не можна:

1) одну букву залишати або переносити: *яс-ний* (не «я-сний»), *спі-ває* (не «співа-є»);

2) розривати **дж, дз**, що позначають один звук: *заго-ро-джую* (а не «загород-жую»), *гу-дзик* (а не гуд-зик»); але: *під-земний*, *від-жив* (два звуки);

3) розривати сполучення букв **йо,ьо**: *па-йок* (а не «пай-ок»);

4) залишати в кінці рядка початкову частину другої основи складного слова, якщо вона не становить складу: *дво-складовий* (а не «двос-кладовий»), *славно-звісний* (а не «славнo-вісний»);

5) відокремлювати апостроф, м'який знак від попередньої літери: *бур'ян, кіль-це*;

6) відривати скорочення від слів, яких вони стосуються: *Т.Шев-ченко* (а не «Т./Шевченко»), *47 млн* (а не «47//млн»);

7) розривати звукові та буквені аббревіатури: *ЧАЕС* (а не «ЧА-ЕС»), *НАТО* (а не «НА-ТО»).

● **Вправа 257.** Усно поділіть слова на склади. Назвіть, які з цих слів не можна перенести з рядка в рядок. Запишіть їх.

Ожеледиця, виходити, легкий, вірність, каштан, сільський, тінь, ботаніка, арія, віхола, гордість, гетьманський, день, вітер, високо, мрія, мобільний, тонкий, простий, олія.

● **Вправа 258. I.** Прочитайте слова вголос. Поясніть, чому в них допустимий лише один перенос.

1. Яч-мінь, юш-ка, їс-ти, їж-джу, ек-ран, опо-ра. 2. Ран-ній, сон-ний, тон-на, ван-на, від-даль. 3. Роз-квіт, за-в'язь, за-спів, ви-ступ, при-йшов, на-двір, над-мір, об-вал.

II. Наведіть приклади багатоскладових слів, у яких неможливий перенос.

● **Вправа 259.** Спишіть слова й позначте рискою всі можливі переноси. Які є застереження до основного правила переносу частин слова?

Ходжу, юнацький, Альохін, відзначений, виробництво, сходження, підземний, брутто, авіація, розірваний, навчений, щохвилини, навстіж, Т.Шевченко, Леся Українка, Іван Франко.

● **Вправа 260 (з ключем).** Випишіть слова у три колонки: 1) ті, які не можна розривати для переносу; 2) ті, при переносі яких у першому рядку можна залишити перші дві букви; 3) ті, при переносі яких у першому рядку можна залишити три перші букви.

Армія, орел, умію, одуд, гудзик, приступ, іти, село, обмию, оазис, крісло, згин, яма, раджусь, ящик, об'єм, збуджене, око, саджанці, околот, вздовж, отвір, ясно, дзвін, оса, зумію.

Ключ: з останніх букв виписаних слів має скластися вислів Максима Рильського.

● **Вправа 261.** Запишіть словосполучення й речення одним словом, користуючись словами з довідки. Записані слова поділіть для переносу.

1. Те, що сталося, трапилося. 2. Сто кілограмів. 3. Шматки дерева для опалення. 4. Смужка паперу, яка закладається в книгу. 5. Рисочка між словами. 6. Водій автомашини. 7. Чітко, розбірливо, зрозуміло читати. 8. Учень, який чергує. 9. Розмова двох осіб. 10. Вигадане прізвище. 11. Десять плюс чотири.

Довідка: чотирнадцять, випадок, псевдонім, діалог, дрова, закладка, дефіс, шофер, виразно, черговий, центнер.

Наголос (hangsúly) в українській мові **вільний**, бо не закріплений за якимось одним складом, на відміну від угорської, де він завжди падає на перший склад.

У межах окремого слова наголос може бути **постійним** (наро́д – наро́ди, Дніпро́ – Дніпра́) або **змінним** (сти́л – столи́, верба́ – ве́рби).

Наголос не падає на прийменники, сполучники, частки: над хма́рами. Деякі слова мають подвійний наголос: за́вжди́, по́мілка.

● **Вправа 262.** Чи доводилося вам замислюватись над тим, як правильно наголосити те чи інше слово? В українській мові наголос вільний, рухомий, тож не дивно, що його використання викликає чималі труднощі. Деякі слова варто просто запам'ятати.

Запам'ятайте наголос у таких словах:

вида́ння	літо́пис	і́м'я	роблю́	чергові́й	вісі́мдеся́т
вимо́ва	живо́пис	середи́на	була́	котри́й	добу́ток
вимо́га	помилкі́	до́шка	вира́зний	котра́	вісо́ко
вірші́	прия́тель	спі́на	урочи́стий	всереди́ні	доси́та
завда́ння	дефі́с	до́нька	парте́р	товсти́й	оди́надцять
запита́ння	предме́т	нена́висть	нена́видіти	стари́й	чоти́рнадцять
писа́ння	випа́док	дочка́	ста́туя	легкі́й	за́вжди́
поня́ття	руко́пис	оби́цянка	захворі́ти	нови́й	сі́мдеся́т
чита́ння	озна́ка	по́друга	о́лень	кори́сний	тому́ що

В українській мові місце наголосу іноді розрізняє значення слів: *за́мок* (фортеця) – *замо́к* (прилад), *а́тлас* (збірка мап) і *атла́с* (тканина).

Правильність наголосу потрібно перевіряти за **орфоепічним словником** або **словником наголосів**.

● **Вправа 263.** Спишіть речення. Доведіть, що в українській мові значення слова може змінюватися залежно від місця наголосу.

1. Ми відпочивали на *березі* моря. На *березі* розпустилися листочки. 2. Широка *дорога* пролягла через степ. Це дуже *дорога* каблучка. 3. *Людина* підкорила космос. *Людина* мама – лікар. 4. На дверях висів масивний *замок*. На горі височів старовинний *замок*.

● **Вправа 264. I.** Прочитайте вголос слова, правильно наголошуючи їх. Наголос запам'ятайте.

Боро́давка, верба́, воро́та, докуме́нт, дро́ва, за́чіска, здійс-
ніти, ім'я́, інструме́нт, кварта́л, кидати, кіломе́тр, ко́лесо, кро-
пива́, навча́ння, нена́висть, новий, осока́, по-старо́му, пред-
ме́т, прия́телька, ра́зом, ре́шето, ста́туя, сто́ляр, угорський,
украї́нський.

II. Складіть із кількома словами на вибір словосполучення й речення. Запишіть.

● **Вправа 265. I.** За допомогою наголосу змініть значення слів.

сім'я	приклад	змія	атлас
замок	лінійка	обід	зв'язки
орган	ворона	Федора	кульки

II. За допомогою наголосу змініть частину мови. По два слова введіть у речення так, щоб вони належали до різних частин мови.

Іменник	Прикметник	Іменник	Дієслово
дорога	берегові	склади	росту
гірка	зелені	потяг	цвіту

дядьків	мармурові	плакати	перекладу
кленові	родові	переговори	перебіг
шовкові	погані	води	дзвони
ранкові	цвілі	сушу	повтори

Орфоепічний словник – словник, що містить у собі інформацію щодо правильної вимови слів та їх граматичних форм. Наприклад: га́зда

[га́зда і газда́] -зди^е/зди́, д. і м. -з'д'і/-з'д'і.

Про норми наголошування слова можна довідатися також зі словника наголосів.

Орфоепічна помилка – це неправильна вимова голосних і приголосних звуків або неправильне наголошування слів.

- **Вправа 266.** Прочитайте, правильно вимовляючи слова.

Щедрість, вугілля, хом'як, кав'ярня, календар, озвучення.

запита́ти – запита́ння
пізна́ти – пізна́ння
поєдна́ти – поєдна́ння

навча́ти – навча́ння
візна́ти – визна́ння
зобов'яза́ти – зобов'яза́ння

- **Вправа 267.** Прочитайте пари дієслів. Яке значення має кожне дієслово в парі? Складіть і запишіть речення з поданими дієсловами за зразком.

Зразок. *Засіяти – засіяти. Галя засіяла клумбу чорнобривцями. На небі засіяла вечірня зірка.*

Надихати – надихати; об'їздити – об'їздити; обходити – обходити; заїздити – заїздити.

- **Вправа 268. I.** Прочитайте текст спочатку мовчки. У виділених словах поставте наголос. Зверте свої міркування зі словником.

II. Визначте усно місця пауз і правильний логічний наголос, оберіть необхідний темп мовлення. Прочитайте текст уголос із правильною інтонацією.

ОБРАЗЛИВЕ СЛОВО

Одного разу син **розсердився** і згорячу сказав матері **образливе**, грубе слово. Заплакала мати. Схаменувся син, жаль стало йому матері. Ночей не спить – мучить його совість: адже він образив матір.

Минали **роки**. Син-школяр став дорослою людиною. Настав час їхати йому в далекий край. Поклонився син матері низько до землі й говорить:

– Простіть мені, мамо, за образливе слово.

– Прощаю, – сказала мати й зітхнула.

– Забудьте, мамо, що я сказав вам образливе слово.

Задумалась мати, геть посмутніла. На її очах з'явилися сльози. Каже вона синові:

– Хочу забути, сину, а не можу. Рана від **колючки** загоїться й сліду не залишиться. А рана від слова заживає, проте слід **глибокий** зостається (*В. Сухомлинський*).

III. Дайте усно відповіді на запитання: 1. Хто головний герой оповідання? 2. Що накоїв хлопчик? 3. Чи зрозумів син свою провину? 4. Чому мати не може забути образу сина? 5. Якими рядками передано головну думку оповідання? Зачитайте.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. На перший склад падає наголос у слові

А вітчим

В нести

Б засуха

Г подруга

2. На другий склад падає наголос у слові

А діалог

В начинка

Б дрова

Г новий

3. На третій склад падає наголос у слові

А чорнослив

В урочисто

Б мережа

Г різновид

Словникова робота ●●●●●

бородавка – szemölcs

випадок – eset

вітчим – mostohaapa

закладка – könyvjelző

згорячу – első felindulásában

навстіж – tárva-nyitva

одуд – búbos banka
ожеледиця – ónos eső
партер – földszint

псевдонім – álnév
угамування – itt: csillapítás
центнер – mázsa

§ 33. Вимова наголошених і ненаголошених голосних звуків і позначення їх на письмі

- **Вправа 269.** I. Вимовте вголос слова, звертаючи увагу на місце наголосу.

зимóвий – узíмку

вечорі́е – вéчир

височі́нь – ві́соко

óзеро – озéра.

- II. Простежте, чи чітко й виразно звучать голосні [е], [и] у словах першої колонки. А другої? Зробіть висновок про особливості вимови звуків [е], [и] в наголошених і ненаголошених складах.

Наголошені звуки української мови завжди вимовляємо чітко.

Сумніви можуть виникати при вимові та передачі на письмі ненаголошених голосних: [eⁿ] – *весело* [вéсеⁿло], *черговий* [чеⁿрговій]; [и^e] – *зима* [зи^eма], *виразний* [ви^eразний]; [o^y] – *кожух* [ко^yжух], *голубка* [го^yлубка].

- **Вправа 270.** I. Прочитайте мовчки вірш Марійки Підгірянки.

НА ЛИЖАХ

Сніги упали свіжі,
прослався білий шлях, –
візьму я бистрі лижі,
полину, наче птах,

Засніжена дорога
зникає десь у млі –
коли б летіти змога
на голубі шпилі.

В далеку Верховину,
що мріє у півсні,
у тиху полонину,
в Карпати чарівні!

II. Чи вмієте ви кататися на лижах чи ковзанах? Любите кататися на санчатах? Які зимові розваги вам подобаються найбільше? Що, на вашу думку, називає поетеса «голубими шпильями»? Чому?

III. Спишіть вірш, ставлячи наголоси. Прочитайте його вголос, керуючись поданими після вправи порадами.

Усі наголошені голосні вимовляємо чітко й виразно

Ненаголошений [е] переважно вимовляємо з наближенням до [и]. Наприклад: [зе^рно́].

Ненаголошений [и] переважно вимовляємо з наближення до [е]. Наприклад: [зи^ема́].

● **Вправа 271.** Запишіть групи слів, вставляючи пропущені букви. У кожній групі підкресліть «зайве» слово. Поясніть свій вибір.

1. Дал..чінь, в..селий, в..шневий. 2. Т..хенький, т..хнічний, д..витися. 3. Р..зумний, г..лубка, г..цул.

● **Вправа 272.** Прочитайте текст уголос, чітко вимовляючи [е], [и], [о], [а]. Чи відчуваєте різницю у вимові наголошених і ненаголошених звуків? Які прикмети весни можна спостерігати наприкінці зими? Розкажіть про зимові звичаї, як їх дотримуються у вашій родині. Стежте за правильною вимовою.

ЗИМА

Ця пора року сніжна й морозна. Сонце світить, та не гріє. Воно пізно сходить і рано заходить, ледве показавшись над обрієм. Плоди садів і полів, вирощені трудівниками, дбайливо зібрані й зберігаються по коморах. Дерев, намерзлі вітра-

ми й морозами, скинули поживкле вбрання й ніби завмерли в розвитку, поринувши в глибоку сплячку.

Тим часом сонце, опустившись найнижче над обрієм, призупиняє своє «падіння» і повертає назад угору – «на літо». Природа відразу реагує, подаючи вербами, лозами певні ознаки пробудження (З книги «Прикмети і повір'я отчого подвір'я», ч. II).

● **Вправа 273.** Спишіть. Укажіть сумнівні ненаголошені голосні. З допомогою вчителя/вчительки доберіть перевірні слова.

глибокий – ...

синіти – ...

черствішати – ...

смеркання – ...

широченний – ...

блищати – ...

криве – ...

нести – ...

шепотіти – ...

несу – ...

● **Вправа 274.** I. Прочитайте слова. Чи можна в них перевірити ненаголошені [е], [и]?

Медаль, держава, океан, кермо, керувати, велосипед, кефір, терміновий, апельсин, очерет, телеграма, пенал, математика, мелодія, левада, семеро.

Минуле, абрикос, горизонт, сигнал, кишень, цибуля, квиток, дисципліна, директор, криниця, дрижати, тривати, мінтай.

II. Ознайомтеся з поданими після вправи правилами правопису слів, у яких ненаголошені голосні не можна перевірити наголос

● **Вправа 275.** Прочитайте слова. До слів лівої колонки доберіть слова з правої та запишіть утворені словосполучення. Складіть кілька речень на тему «Зимові розваги».

температура

морозний

січень

рум'яний від морозу

хлопець

іти додому

сигнал

низька

тремтіти

засніжене

дерево

від холоду

тримати

в кишені

● **Вправа 276.** Спишіть слова і вставте пропущені букви **е, и**. Поясніть їх правопис. Підкресліть слова, написання яких можна перевірити за словником.

Гал..рея, кр..лавий, віт..р, мат..мат..ка, зб..р..гти, кр..тичний, б..р..жливий, прав..дний, ш..л..стіти, м..нулий, тр..мтіти, р..жим, гр..міти, дж..р..ло, серп..нь, вс..р..дині.

● **Вправа 277.** Відгадайте загадки. Знайдіть правильні відгадки. Уставте пропущені букви в словах-відгадках.

1. Стоїть Ганна гарно вбрана. Хто розбере, той плакати буде.
2. Стоїть над водою й трясє бородою. 3. Без рук, без ніг, а ворота відчиняє. 4. Купили новеньке, таке кругленьке, трусять в руках, а воно все в дірках. 5. У кого кам'яна сорочка? 6. Чашечка медку закопана в льодку до нового годку. 7. Які ноги заввишки, такий ніс завдовжки. Хату на хаті має, всім жабам рахунок знає. 8. Що дістане зубами потилицю?

Відгадки: р..ш..то, гр..бінець, л..л..ка, у ч..р..пахи, оч..р..т, ц..буля, віт..р, оз..мина.

Словникова робота ●●●●●

жетон – játékrépz
козир – ütőkártyája
комора – kamra
леміш – ekevas
минтай – tőkehal

мла – köd
озимина – őrszi búza
терен – kökénybokor
черствий – kiszáradt; keményszivű,
шпиль – csúcs, hegy, csúcsos tető

§ 34. Вимова приголосних звуків і позначення їх на письмі

● **Вправа 278.** І. Вимовте вголос слова, звертаючи увагу на глухі приголосні, позначені виділеними буквами. Визначте позицію цих звуків у словах (перед голосним чи приголосним, глухим чи дзвінким).

Молот**ь**ба – молотити

Борот**ь**ба – боротися

Кіс**ь**ба – косити

Прос**ь**ба – просити

II. Простежте, у якій із колонок вказані звуки звучать чітко, виразно, а в якій – як парні їм дзвінки.

III. Зробіть висновок про особливості вимови глухих приголосних.

1. Шиплячі приголосні звуки **[ж]**, **[ч]**, **[ш]**, **[дж]** вимовляємо твердо: *ни[жч]е*, *[ш]елест*, *ні[ч]*. Вони частково пом'якшуються перед **[і]** та при подовженні перед **ю**, **я**: *[ж']інка*, *[ш']ість*, *ні[ч' :]ю*.

2. Губні приголосні **[б]**, **[п]**, **[в]**, **[м]**, **[ф]** та задньоротові **[г]**, **[к]**, **[х]**, **[ґ]** також не бувають м'якими і можуть напівпом'якшуватися тільки перед **[і]** та рідко перед іншими голосними в іншомовних словах: *[в']ітер*, *[г']іркий*, *т[х']ір*, *[б']юро*, *[п']ю[п']ітр*, *[б']язь*.

3. Дзвінки приголосні звуки в українській мові ніколи не оглушуються в кінці слова і складу перед глухими: *[подо-рож]*, *[дуб]*, *[л'о́жка]*, *[л'і́д]*, *[ри́бка]*. Виняток становить звук **[г]** у словах *легко*, *вогко*, *нігті*, *кігті*, *дьогтю* та похідних, де він вимовляється як **[х]**: *ле[х]ко*, *во[х]ко*, *ні[х]ті* і т.ін., хоча на письмі зберігається буква *г*.

4. Глухі приголосні перед дзвінками вимовляємо як парні їм дзвінки: *просьба [проз'ба]*, *лічба [л'іджба]*, *вокзал [вогзал]*, *боротьба [бород'ба]*.

Якщо виникає сумнів, яку букву писати, то необхідно так змінити слово або дібрати споріднене, щоб після невиразного приголосного стояв голосний: *молотьба*, бо *молотити*; *легко*, бо *легенько*.

● **Вправа 279.** Прочитайте, чітко вимовляючи виділені слова. Назвіть слова, у яких приголосні вимовляються нечітко.

1. *Легко* нам працюється, так, немов танцюється (*В.Бичко*).
2. Праця – не ганьба, хоч і *молотьба* (*Народна творчість*).
3. Не рубай *берізки* – в неї бризнуть *слізки* (*В.Бичко*).
4. Ми йшли *стежкою* поміж нив (*І.Чендей*).
5. У книжці кохайся – розуму набирайся (*Народна творчість*).
6. Хто *трудиться*, той менше *журиється* (*Народна творчість*).

● **Вправа 280.** Спишіть речення, вставляючи пропущені букви, поясніть правопис.

1. Мура..ки заклопотані тон..ньку сте..ку топчуть в мура-ві (*Х.Керита*). 2. Неспалимий дух пр..роди в кожній гіло..ці живе (*П.Перебийніс*). 3. Віт..р прозорий мене во..ким торкає кр..лом (*М.Рильський*). 4. Стоять в..рби у задумі, ш..поче бер..зина (*Маруся Тисянська*). 5. І раптом бачить диво: сад зацвів буйним квітом, а джмелик з бджілкою укупо..ці на квіто..ці сидять (*Із газети*). 6. Спалахнули зорі, запахло во..кістю (*Микола Хвильовий*). 7. Зустріли ми їх на во..залі й одразу зіштовхнулись із зацікавленими оченятами (*Із газети*).

● **Вправа 281. I.** Спишіть слова, розкриваючи дужки. Поряд запишіть перевірене слово (де це можливо). Написання слів, до яких не можна дібрати перевірене слово, перевірте за словником.

Фу(д,т)бол, е(к,г)замен, боро(д,т)ьба, бере(г,х)ти, ски(б,п)ка, ва(ж,ш)ко, ни(з,с)ько, ні(г,х)тик, бри(з,с)ки, баске(т,д)бол, кі(х,г)ті, при(з,с)ьба, сте(ж,ш)ка, у ді(ж,з)ці, во(к, г)зал, у ло(ж,з)ці.

II. Підкресліть слова, за вимови яких глухі звучать, як парні їм дзвінки. За потреби скористайтеся орфоепічним словником.

● **Вправа 282. I.** Прочитайте текст уголос, дотримуючись правил орфоепії. Визначте, у яких словах відбувається наближення у звучанні одного приголосного звука до іншого.

У світогляді наших предків Новий рік сприймається як межа, що відокремлює старе від нового, уважається своєрідним порталом у майбутнє.

Від поведінки людини напередодні свята, її слів і вчинків залежало життя в наступному році. Із часом переважна більшість населення забула традиції предків. Та навіть сьогодні, коли здається, що давні традиції відживають,

українці все одно намагаються додати до новорічного застілля певні ритуали.

Можливо, варто знову згадати про історію походження свят, народні традиції та їх відзначення? (*Із календаря*).

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю, –
щоб родилася пшениця
й колосилася пашниця,
щоб гараздилось у хаті,
на діла завжди багаті!
З Новим роком вам, з новим щастям!
За В.Скуратівським

II. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті НЕ розповідається про

- А початок святкування Нового року в Україні
- Б те, що більшість населення забула традиції предків
- В те, що варто знову згадати про історію походження свят
- Г те, що Новий рік сприймається як межа.

2. Текст за типом мовлення є

- А описом
- Б міркуванням
- В розповіддю
- Г розповіддю з елементами міркування

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. М'який приголосний є в кожному слові рядка

- А лікар, вокзал, діти, осьде
- Б казка, гриб, просьба, вогонь
- В папуга, ряд, кігті, фікус
- Г рюкзак, молотьба, сніг, земля

2. Обидва слова записано правильно в рядку

- А квітці, лехко
- Б бородьба, мурашка
- В просьба, вокзал
- Г кіхті, стежка

дьоготь – kátrány
мурава – pázsit
своєрідний – különös

портал – kapu, bejárat, átjáró
вилучення – eltávolítás
синдром – tünet

§ 35. Розвиток мовлення. Написання вітальних листівок

● **Вправа 283.** Прочитайте уривок з вірша Надії Красоткіної. Як ви його розумієте? З'ясуйте, які звертання використовує поетеса.

Слово могутнє, яка в ньому сила!
Скажеш з любов'ю – і радість росте!
Слово хороше народжує крила,
ви не забудьте ніколи про те.

Вітальна листівка – це монологічне писемне висловлювання, призначене для привітання адресата зі святами або з урочистою подією в його житті.

Основними вимогами до тексту привітання є точність у висловлюванні та лаконічність. Намагайтеся дібрати слова, які б максимально точно передавали зміст того, що ви хочете побажати, і були приємними для адресата.

Текст привітання має бути простим для сприймання і не містити занадто багато похвали, аби адресат не сприйняв його як лестощі. Достатньо обмежитися кількома реченнями.

Офіційне привітання зазвичай має класичну структуру:

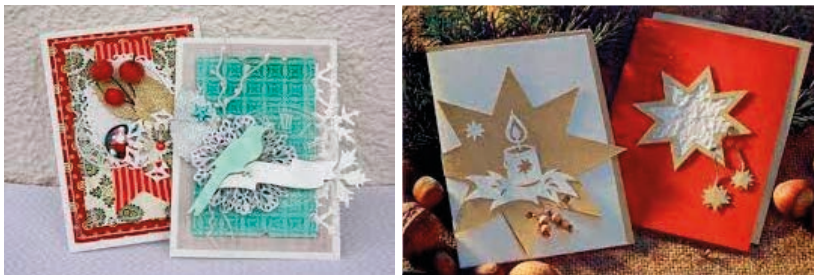
- вступна етикетна фраза;
- власне текст привітання;
- завершальна етикетна фраза.

Якщо вітальний лист адресований особі, яку ви добре знаєте й у вас дружні стосунки, ваше привітання може мати довільну структуру.

Історія виникнення вітальної листівки

Усе почалося в далекому Китаї дві тисячі років тому. Напередодні свята господар вивішував біля дверей мішечок із написом: «Вибачте, що не можу прийняти особисто», щоб у перший день Нового року всі ті, з ким не змогли побачитися, залишили свої візитні картки зі святковими побажаннями. Відтоді вітальна листівка стала неодмінним атрибутом будь-якого свята.

- **Вправа 284.** Кожна листівка повинна розпочинатися звертанням, вираженим іменником у формі кличного відмінка. Запишіть ім'я та ім'я по батькові у формі кличного відмінка ваших учителів/вчительок (не менше п'яти).
- **Вправа 285.** Придумайте й запишіть вітальний текст учителям з нагоди новорічних свят. Обов'язковою умовою оформлення вітальних листівок є вказівка на те, з яким святом вітаєте адресата, і висловлення побажання на його адресу. Закінчувати листівку потрібно виразом: *З повагою....*

Зразок вітальної листівки

- **Вправа 286.** Уявіть собі, що батьки попросили вас написати вітальну листівку бабусі та дідусеві з нагоди Нового року. Яку форму привітання оберете ви: прозову чи віршовану? Як звернетесь до найрідніших людей? З'ясуйте, що потрібно знати для того, щоб відправити листівку.

Як правильно оформити конверт

За новими стандартами конверт із відправленням по Україні треба оформлювати так.

Ліворуч, угорі, записують адресу відправника (адресанта) листівки та його індекс: прізвище, ім'я, по батькові (у називному відмінку); вулицю, номер будинку, квартири; місто (село); район, область, країну.

Праворуч, унизу, пишуть адресу одержувача (адресата) листівки та його індекс: прізвище, ім'я та по батькові у називному відмінку; вулицю, номер будинку та квартири; місто (село); район, область; країну.

Адреса відправника

*Шарварі Міклош Ласлович
вул. Йокаї М., буд. 26, кв. 5,
м. Ужгород,
Закарпатська обл.,
Україна
88015*

Адреса одержувача

*Керекеш Йолана Елемирівна
вул. Сент Іштвана, буд. 67,
с. Вари, Берегівський район,
Закарпатська обл.,
Україна
87345*

● **Вправа 287.** У сучасному світі цікаву листівку можна не тільки купити або виготовити власноруч, а й створити за допомогою комп'ютерних програм. Для цього не потрібно спеціальних знань: у кожній програмі доступно подано покрокову інструкцію. Найбільш поширеними є Canva, Word, Publisher, Photo Cards та інші. Спробуйте свої сили у виготовленні електронної листівки. Надішліть її вчителю/вчительці та своїм друзям/подругам.

Словникова робота ●●●○●

вивішувати – kiakaszt
 візитна картка – névjegykártya
 з нагоди – valamilyen alkalomból
 лаконічний – tömör, szűkszavú

лестоці – hízelgés
 неодмінний – állandó, változatlan
 особисто – személyesen
 побажання – kívánság

§ 36. Уподібнення приголосних звуків

Як правило, приголосні в українській мові вимовляються виразно. Але є випадки уподібнення звуків з метою їх звукової гармонії.

● **Вправа 288.** Розгляньте таблицю й дайте відповіді на запитання: який звук уподібнюється – попередній до наступного чи навпаки?

Звуки, що уподібнюються	Приклади
Дзвінкий [г] до парного глухого [х]	кігті [к'іхт'і] дьогтю [д'охт'у]
Глухі до парних дзвінких	просьба [прóз'ба] боротьба [бород'ба] футбол [фудбóл]
Префікс з- перед к, ф, п, т, х у вимові й на письмі переходить у с- (<i>кафе «Птах»</i>)	сказати [сказáти] спитати [спи ^т гáти] створити [створíти] сфотографувати [сфотографувáти] схопити [схопíти]

Сонорні приголосні в українській мові, де б вони не стояли, вимовляємо чітко: *завтра, думка, голка, рукав*.

Дзвінки в будь-якій позиції звучать дзвінко: *книжка, казка, поріг, дуб*. Лише звук [г] у п'яти словах у вимові переходить у [х]: *легкий, вогкий, нігті, кігті, дьогтю* (і *дігтяр*). Перевіряємо написання в них букви г за допомогою споріднених слів чи форм слова: *легенький, вологий, ніготь, кіготь, дьоготь*.

Приголосний [з] у префіксах **роз-**, **без-** перед глухими не втрачає своєї дзвінкості: *розклад, розпис*.

Префікс **з-** перед **к, ф, п, т, х** (кафе «Птах») у вимові й на письмі перейшов у префікс **с-**: *казати, спитати, схвалити*.

Перед усіма іншими буквами пишемо з (зрідка **із**): *збавити, звести, зжитися, ззирнутися, зсадити, зціпити, зчепити, зшиток; ізжовкнути, ізнов, ізсередины*.

У словах *натхнення, натхнений* пишемо букву т, хоч ці слова походять від слова *надихати*.

Глухі приголосні перед дзвінками (не сонорними) стають дзвінками. Це спостерігається в десяти незапозичених словах: *боротьба* [бород'ба], *молотьба, просьба* [прóз'ба], *лічба* [л'іджба], *Великдень, повсякденний, якби, аякже, отже, осьде* та в деяких іншомовних словах: *футбол* [фудбóл], *екзамен* [еґза́ме^н], *вокзал, анекдот, рюкзак, айсберг* [а́йсбе^нрг].

- **Вправа 289.** У словах усно визначте дзвінки, що вимовляються чітко, виразно. Запишіть слова, у яких приголосні уподібнюються. До кожного з них доберіть слово для перевірки.

Дядько, близько, казка, дужка, прудко, вогко, ніж, редька, нігті, зубки, горобці, серезки, солодкий, батьківщина, похід, борідка, зціпив.

- **Вправа 290.** I. Спишіть слова, вибравши потрібну літеру з дужок. Назвіть слово для перевірки, якщо його можна дібрати.

Пейза(ж,ш); підка(з,с)ка; мабу(т,д)ь; га(д,т)ка; ши(б,п)ка; ри(б,п)ка; тру(б,п)ка; підбі(г,х)ти; ане(к,г)дот; сли(з,с)ький; бе(з,с)пека; а(д,т)же; повся(к,г)денний; ла(п,б)ки; бри(з,с)ки; на(т,д)хнénний; ган(д,т)бол; дефі(с,з).

II. Зі словами, правопис яких слід запам'ятати, складіть словосполучення.

● **Вправа 291.** Прочитайте скоромовки, правильно вимовляючи всі звуки.

1. На ложку та покуштуй горошку. 2. Через грядку гріб тхір ямку. 3. Вибіг Гришка на доріжку, взяв з доріжки Гришка кішку, хай піймає кішка мишку.

● **Вправа 292.** Спишіть речення, виділіть слова, у яких є дзвінки приголосні перед глухими. Як ми їх вимовляємо?

1. Краплини перші вдарили у шибку (*Л. Костенко*). 2. Ой у лісі, в лісі заячі мережки, зацвітають на горісі золоті сережки (*М. Стельмах*). 3. Весна багата на квітки, а осінь на сніпки (*Народна творчість*). 4. Коли дитину не навчиш у пелюшках, то не навчиш і в подушках (*Народна творчість*). 5. Від болю він кусав собі кігті і пучки (*Панас Мирний*).

● **Вправа 293.** Прочитайте слова, правильно вимовляючи їх. Порівняйте вимову з написанням.

Пишемо	Вимовляємо
Вітчизна	[в'іч:ізна]
двадцять	[двáц'ат']
питається	[пи ^е та́йе ^ц :а]
носишся	[но́си ^е :а]
товаришці	[товáрис'ц'і]
дочці	[доц':і]

Це уподібнення відбувається лише у вимові, а на письмі не передається.

● **Вправа 294. I.** Випишіть слова, у вимові яких уподібнюються дзвінки та глухі приголосні. Усно назвіть, які саме звуки уподібнюються.

Розпікся, дуб, лід, молотьба, мигтїв, низький, близький, нігті, на стежці, ліжко, боротьба, ягідка, глибше, книжка.

II. З двома-трьома словами на вибір складіть речення.

Пишемо	Вимовляємо
-ться	[ц':а]
-шся	[с':а]
-жці	[з'ц'і]
-чці	[ц':і]
-шці	[с'ц'і]

● **Вправа 295.** Прочитайте слова, правильно їх вимовляючи. Користуючись таблицею, поданою перед вправою, зробіть звуковий запис виділених буквосполучень.

Зразок. *Сміється* – [ц':а]

Зігріється, зігрієшся, прийдеться, прийдешся, на ніжці, одинадцять, невістці, розшити, вітчим, відчинить.

● **Вправа 296.** Спишіть, змінюючи транскрибовані звуки відповідними буквами. За необхідності звертайтеся до таблиці, поданої перед вправою 295.

1. Мені трина[ц'а]тий минало... 2. Здає[ц':а] – кращого немає нічого в Бога, як Дніпро та наша славная країна... 3. Меж горами старий Дніпро, неначе в молоці дитина, красує[ц':а], любує[ц':а] на всю Україну. 4. Була колись шляхе[ч:]ина, вельможная пані... (З творів Т. Шевченка).

● **Вправа 297.** Запишіть слова українською мовою. Обґрунтуйте правопис цих слів, дібравши перевірні слова.

Зразок. *Sisak* – каска – касочка.

Mese, sapka, kanál, utacska, ágy, halacska, szivacs, lábacska, barátń.

айсберг – jéghegy
 губка – szivacs
 мережка – csipke
 натхненний – lelkes, ihletes

натхнення – ihlet
 невістка – menyecske
 тхір – menyét
 шибка – ablak

§ 37. Спрощення у групах приголосних

● **Вправа 298.** Прочитайте діалог, усно перекладіть його угорською мовою. Зверніть увагу на правопис виділених слів.

– Через тиждень відзначатимуть ще одне зимове свято – **Старий Новий рік**. Я запрошую тебе в гості.

– Дякую. Це, чесно сказати, несподівано. Я з радістю прийду. А хто ще буде?

– У нашій родині це радісний день, бо збираємося всією сім'єю за одним столом.

– Щасливий ти.

– Приходь.

● **Вправа 299.** Прочитайте слова спочатку лівої, а потім правої колонок. Порівняйте вимову виділених буквосполучень. Чи в усіх словах вимовляємо кожний звук?

ші**сть** – ші**ст**надцять

пестити – пестли**в**ий

контра**ст** – контра**ст**ний

хвастати – хваст**н**ути

чест**ь** – чест**н**ий

трі**ск** – трі**сн**ути

бли**ск** – бли**сн**ути

пис**к** – пис**н**ути

Для полегшення вимови при збігові кількох приголосних один із них випадає. Таке явище називають **спрощенням**.

Найчастіше спрощення відбуваються в таких групах приголосних:

1) [стн] – [сн]: *раді**ст**ь – раді**сн**ий, чест**ь** – чест**н**ий;*

- 2) [стл] – [сл]: *щастя – щасливий, лєсть – улєсливий*;
- 3) [скн] – [сн]: *блиск – блиснути*;
- 4) [зкн] – [зн]: *бризки – бризнути*;
- 5) [слн] – [сн]: *масло – масний, ремєсло – ремісник*;
- 6) [ждн] – [жн]: *тиждєнь – тижневий*;
- 7) [здн] – [зн]: *проїзд – проїзний*.

Спрощення на письмі не відбувається:

1) у похідних від іншомовних слів, хоч звук [т] не вимовляємо: *студентський [студєн'с'кий]*;

2) в іменниках на **-стка** і похідних: *невістка – невістчин, артистка – артистчин*;

3) у винятках: *зап'ястний, кістлявий, пєстливий, хвєстливий, хворостняк, шістнадцять, дєв'яностники*.

- **Вправа 300.** Розгляньте таблицю. Уважно прочитайте всі слова. Запам'ятайте їх вимову та правопис.

Правильно вимовляйте	Правильно пишть
[зл'існий]	злісний
[ш'існац'ат']	шістнадцять
[хус'ці]	хустці
[обласній]	обласний
[хруснути]	хруснути

- **Вправа 301.** Прочитайте речення. Знайдіть слова, у яких відбулося спрощення у вимові й на письмі або тільки у вимові. Запишіть ці слова. Усно поясніть звукові зміни в них.

1. Я вірив правді на землі, я чесно мислив і трудився (*П. Грабовський*). 2. Зринули в уяві дитячі радісні оченята (*О. Донченко*). 3. Він скинув шапку й підставив голову пєстливому вітерцеві (*О. Копиленко*). 4. Щасливому по гриби ходити, а нещасному в лісі блудити (*Народна творчість*). 5. Минув рік шістнадцятий, сімнадцятий починаю (*Марко Вовчок*).

● **Вправа 302.** Замініть виділені слова прикметниками. Чи в усіх прикметниках відбулося спрощення на письмі? Утворені словосполучення уведіть у речення.

Зразок. Газета, яка видається в **області**, – обласна газета.

Праця, яка приносить **користь**; новина, яка дарує **радість**; чоловік, який **хвастається**; відпустка на **тиждень**; малюнок, побудований на **контрастах**; людина, яка зазнала **щастя**, виробу високої **якості**.

● **Вправа 303.** Спишіть, уставляючи, де треба, пропущені букви. Підкресліть орфограми.

1. У нас думка єдина, щоб була щас..лива кожна людина.
2. Чес..не діло – роби сміло. 3. Автором роману «Володар перс..нів» є англійський письменник Джон Толкін. 4. Бачити на влас..ні очі. 5. Нічка та радіс..на (ясная) зорями світила (*Колядка*). 6. Мати увечері своїм пес..ливим голосом нашепче дитині про любов до всього живого (*Панас Мирний*).

● **Вправа 304.** Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, пропущену букву. Позначте орфограми, поясніть написання.

Радіс..но, шіс..надцять, безжаліс..ний, віс..ник, учас..ник, щотиж..невий, заздріс..ний, контрас..ний, швидкіс..ний, кіс..лявий, хвас..ливо, виїз..ний, совіс..ний, зап'яс..ний.

Вправа 305. I. Послухайте текст. Визначте його тип мовлення і стиль мови. Висловіть свою думку щодо прочитаного.

II. Виконайте тестові завдання.

1. Чому українці святкують Новий рік двічі?

- А люблять святкувати
- Б склалася така традиція
- В у зв'язку з переходом на григоріанський календар
- Г мають багато традицій та обрядів.

2. Про який обряд, пов'язаний зі Старим Новим роком, йдеться у тексті:

- А складати сміття на одну купу
- Б завітчувати дівчат
- В розводити вишні гілочками
- Г не підмітати підлогу від Святого Вечора до Старого Нового року

доблесний – merész, hősieš
 задрісний – irigy
 за'ястний – csukló (melléknév)
 за'ястя – kézcsukló
 знаменувати – megjelöl, jelez
 лесь – hízelgés

несподівано – váratlanul
 пестити – dédelgetni
 пристрасть – hajlam; részrehajlás
 суджений – itt: vőlegény
 улесливий – talpnyaló, szolgálélkű
 хруснути – roppan

§ 38. Найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків. Чергування [o] – [a], [e] – [i], [e] – [u]

1. Що називаємо чергуванням звуків?
2. Які звуки можуть чергуватися?

Чергування голосних звуків

Звуки, що чергуються	Приклади
[o] – [a]	схопити – хапати, гонити – ганяти
[e] – [i], [e] – [и]	пекти – випікати, стерти – стирати
[o], [e] з нулем звука	садок – садка, вітер – вітру
[o], [e] з [i]	коні – кінь, колесо – коліс
[e] – [o]	четверо – чотири, женити – жонатий

Найголовніші випадки чергування приголосних звуків при словозміні і словотворенні

Звуки, що чергуються	Приклади
[г] – [ж] – [з´]	нога – ніжка – на нозі
[к] – [ч] – [ц´]	рука – ручка – у руці
[х] – [ш] – [с´]	вухо – вушко – у вусі

● **Вправа 306.** I. Розподіліть слова у дві колонки: 1) слова, у яких відбувається чергування голосних; 2) чергування приголосних. Звірте написане вами та однокласником чи однокласницею.

Пекти – випікати; крига – крижина; котити – катати; берег – узбережжя; нести – носити; клонити – кланятись; мести – замітати; вечоріє – вечір; брести – бродити; гонити – ганяти; деру – задирати; воля – вільний; нога – нозі; рух – у русі.

II. З однією парою слів на вибір складіть речення. Назвіть частини мови, якими виражені члени речення. Поставте до них запитання.

● **Вправа 307.** I. Прочитайте пари слів. Визначте, які голосні чергуються в кожній парі.

Село – сільський, лебединий – лебідка, схопити – хапати, сплести – заплітати, здерти – здирати, стерти – стирати, шестеро – шостий.

II. Поясніть умови чергування голосних.

● **Вправа 308.** I. Спишіть, ставлячи подані в дужках слова в потрібній формі. Назвіть звуки, які чергуються.

1. Хочеш їсти калачі – не сиди на (піч). 2. Від своєї совісті не (втікати). 3. Кожна травичка на (свій корінь) росте. 4. З (вечір) пригожого аж до ранку вишивала дівчина вишиванку (*Народна творчість*).

II. Підкресліть слова з ненаголошеними [е], [и] в коренях. Поясніть написання цих слів.

Чергування [о] – [а] відбувається у певній групі дієслів. Дієслова з **о** звичайно позначають тривалу, нерозчленовану дію або одноразову, закінчену, дієслова з **а** – повторювану, багаторазову дію: *допомогті* – *допомага́ти*, *гоніти* – *ганя́ти*, *котіти* – *кача́ти*, *крііти* – *кра́яти*, *ломіти* – *ламáти*, *скóчити* – *скака́ти*, *схопіти* – *хапа́ти*; *стояти* – *ста́ти*.

Пишемо **а** перед складом з **-а (-я)** у деяких словах: *багато*, *багатир* (*багатій*), *гарячий*, *гаразд*, *кажан*, *калач*, *качан*, *хазяїн* і похідних від них, але: *богатир* (=си́лач), *слов'яни*, *крохмаль*, *козак*, *поганий*.

При чергуванні [е] – [і] букву **і** пишемо в коренях дієслів перед наголошеним суфіксом **-а- (-я-)** і в окремих словах перед суфіксом **-ува- (-юва-)**: *летіти* – *літа́ти*, *згребти* – *згріба́ти*, *стрелити* – *стріля́ти* – *вистрілюва́ти*.

При чергуванні [е] – [и] букву **и** пишемо в префіксальних дієсловах після букв на позначення приголосних перед **р**, **л** і наголошеним суфіксом **-а- (-я-)**: *зберу* – *збира́ти*, *змертвіти* – *вмира́ти*, *видерти* – *видира́ти*, *перу* – *обпира́ти*, *витерти* – *вिति́рати*, *стелити* – *застила́ти*.

- **Вправа 309.** I. Прочитайте текст мовчки. Визначте основну думку. Доберіть заголовок.

Казковий зимовий ліс постає чарівною картинкою. Прекрасне перетворення дерев, голі стовбури та гілки покриваються

першим найтоншим інеєм і створюється кришталевий ефект невагомості, неземної краси.

Сяючи своєю білизою, мовчазні стовбури зачаровують незримим холодом і пробуджують потяг до прекрасного.

На світанку розмальовані чудовими візерунками інею дерева створюють враження прозорості та світла міфічного дзеркального царства. Одягнувшись у білі шати і немов закутавшись туманом, гордо стоять вони, широко розкинувши крони та затьмарюючи тінню сріблясту землю.

Недовге життя чудових природних творінь, але за відведення їм час вони приносять спокій і радість усім, хто зумів помітити їх і звернути на маленький зимовий світ увагу (*З календаря*).

II. Випишіть із тексту слова з орфограмою «Чергування [o] – [a], [e] – [i], [e] – [и]». Доберіть до них спільнокореневі слова. Назвіть звуки, що чергуються.

Словникова робота ●●●○●

затьмарювати – besötétít
кажан – denevér
кроїти – vágni, szabni

прати (перу) – mosni
свекруха – anyós
трепет – remegés, izgalom

§ 39. Чергування [o], [e] з [i]

● **Вправа 310.** I. З'ясуйте, який склад називаємо відкритим, а який – закритим. Після цього простежте, у яких складах виступають звуки [o], [e], а у яких замість них з'являється [i].

ра-до-сті//ра-дість, ра-діс-ний
про-ри-ва-ти//прі-р-ва
се-ло//сі-ль-ський
ле-бе-ді//ле-бі-дь, ле-бі-д-ка

II. Прослідкуйте, коли чергування [o], [e] з [i] відбувається також у відкритому складі. Зверніть увагу на суфікси.

по-ті-к, по-то-ку//по-ті-чок
сті-л, сто-ла//сті-лець
ко-рі-нь, ко-ре-ня//ко-рі-нець
па-пі-р, па-пе-ру//па-пі-рець

1. Згідно з вимовою **[o], [e] чергуються з [i]** :

а) при словозміні: *радо**ст**і – рад**і**сть, Харк**о**ва – Харк**і**в, Киє**в**а – ки**ї**вський, се**м**и – сі**м**, тво**г**о – т**в**ій, вез**е** – ві**з**;*

б) при словотворенні: *се**л**о – сі**ль**ський, го**р**а – узг**ір**'я.*

2. **[o], [e] НЕ чергуються з [i]**:

а) коли вони випадні або вставні: *ла**п**ок – ла**п**ки, ві**т**ер – ві**т**ри;*

б) у звукосполученнях **-оро-, -оло-, -ере-, -еле-**: *мо**р**ок, хо**л**од, те**р**ен, ве**л**ет, але: мо**р**іг, по**р**іг, см**ор**ід (винятки);*

в) у звукосполученнях **-ор-, -ер-, -ов-** між буквами на позначення приголосних: *мо**р**ква, че**р**воний, шовко**в**ий;*

г) у родовому відмінку множини іменників на **-ення**: *спро**щ**ень, відхи**л**ень, знач**е**нь;*

ґ) у словах іншомовного походження: *ди**р**екто**р**, шо**ф**ер, ше**ф**, але ко**ль**ору – ко**л**ір, па**п**еру – па**п**ір (давні запозичення).*

● **Вправа 311.** Випишіть групами споріднені слова. Підкресліть у них чергування **[o]** та **[e]** з **[i]**.

Ходити, коло, гора, вечір, корінь, схід, західний, передгір'я, вечірній, корінець, підвечірок, гірський, кільце, вечоріти, кореневище, гірка, вихід, надвечір'я, кільцевий, нагірний, корінний, кільцювати, гірник, докорінно, похід.

● **Вправа 312.** Запишіть назви населених пунктів у родовому відмінку. Які звуки чергуються при цьому? Букви, що їх позначають, підкресліть. З виділеними словами та утвореними від них формами складіть речення.

Київ, Чернігів, Виноградів, Тячів, Рахів, Чорний Потік.

● **Вправа 313.** Спишіть слова, вставляючи пропущені букви й розподіляючи у дві колонки: 1) з вставленими буквами **е** та **є**; 2) зі вставленою буквою **о**.

Осінь//ос..ні, опір//оп..ру, спік//сп..кла, корінь//кор..ня, звів//зв..ла, пішохід//пішох..да, Бориспіль//Борисп..ля, ремінь//рем..ня, чесність//чесн..сті.

● **Вправа 314.** I. Прочитайте текст. Випишіть спільнокореневі слова, у яких змінюється голосний у корені.

ЯК ДЗВЕНЯТЬ СНІЖИНКИ

Це було зимового вечора. Сонце сховалося за обрій. Зарожевів сніговий килим. Стало тихо-тихо. Замерехтіли зорі в глибокому небі.

Раптом із півночі насунула чорна хмара. Пливе над снігами. Потемнів сніговий килим. Падають сніжинки на землю. Тихо лягають на поле, на ліс, на дорогу. Я прислухаюсь до тихого снігопаду й чую ніжний дзвін. Немов десь далеко-далеко бринить велика кришталева чаша, до якої доторкається срібний молоточок.

Що воно дзвонить? Іду, прислухаюся. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте в нас на шкільному подвір'ї. Вслухаюся й дивуюся.

То дзвенять маленькі сніжинки. Висять на ялинкових гілочках, доторкаються одна до другої, немов срібні дзвіночки. І дзвенять, дзвенять, аж місяць прислухається (*В. Сухомлинський*).

II. Назвіть звуки і букви у слові *дзвонить*.

Словникова робота ●●●○●

бриніти – rezeg
докорінно – alapvetően

опір – ellenállás
пріпва – szakadék

§ 40. Чергування [e] з [o] після [ж], [ч], [ш], [щ]

● **Вправа 315.** Зіставте слова. Дослідіть, які звуки та після яких приголосних чергуються. Чи збіглися ваші висновки з правилами, поданими після вправи?

оженився – жонатий
вечеря – вечори

шестеро – шостий
мішечок – мішок

Після **ж, ч, ш, щ, й**:

1) пишемо **е** перед буквами на позначення м'яких приголосних і складами з **[е]** та **[и]**: *женити, четвертий, пшениця, щербінь, джерело, окраєць*;

2) пишемо **о** перед буквами на позначення твердих приголосних і складами з **[а], [о], [у]** та **[и]**: *жонатий, чотири, пшоно, щоку, бджола, знайомий*.

Після шиплячих **[ж], [ч], [ш]** у коренях слів звук **[е]** може чергуватися із звуком **[о]**: *вечеря – вечора, четверо – чотири*. У більшості коренів вживається тільки **[е]** або **[о]**: *жертва, честь, шепіт, жовтий, чоловік, пшоно, бджола*. У коренях слів після **ж, ч, ш, щ** відповідно до вимови пишемо букву **е** або **о**: *женці, чесно, жорстоко, шолом*.

● **Вправа 316.** Прочитайте вголос. Випишіть спочатку слова з буквою **е**, потім із буквою **о** після **ж, ч, ш**.

Червоний, пожовк, чорнило, чернетка, увечері, вчора, жолудь, жолоб, жерсть, шелестіти, шовковий, шорсткий, шерехатий, бджоли, джерело, чохол, черпак, жоржини, жереб.

Сучасні люди, говорячи про час, основною його одиницею вважають годину. Проте для наших пращурів мірилом часу та життя було протиставлення світла й темряви. Їх межами визначалися пори року й частини доби. Давні слов'яни поділяли рік не на чотири пори року, а на три. Весну й літо поєднували як світлу теплу пору року. Не випадково слово «літо» зберегло значення «рік». Рахунок за «літами», а не за «зимами» відомий у багатьох країнах (*За В.Забіякою*).

● **Вправа 317.** Спишіть загадки разом з відгадками, вставляючи пропущені букви **е** або **о**.

1. Удень у небі гуляє, а ввеч..рі на землю сідає. 2. Зимою ч..рне, весною й літом зелене, а восени ж..вте. 3. Ч..пуруха біла

ч..рну сорочку наділа. 4. Ч..рнець-молодець у землю піш..в,
ч..рвону шапочку знайш..в і наверх вийш..в.

● **Вправа 318.** Запишіть слова, уставте необхідні пропущені букви. Прокоментуйте їх правопис.

Веч..ря – звеч..ра, в..чір, веч..ряти, веч..ріти, веч..рниці;
ч..тири – ч..твертий, ч..твірка, поч..тверити, ч..тверо; ш..сть –
ш..стий, ш..сти, ш..стипалий; пш..но – пш..ниця.

● **Вправа 319.** I. Прочитайте текст мовчки. До якого стилю мови він належить? Доберіть самостійно заголовок.

Правильне харчування і збалансований раціон у зимовий період – основа профілактики застуди та інших вірусних захворювань. Якщо хочеш зміцнити імунітет, твоя їжа має бути різноманітною, містити необхідні мікроелементи та природні вітаміни. Увага! Ідеться не про чипси від різних виробників, а про нормальну, здорову їжу: м'ясо, рибу, яйця, сир. Пий натуральні соки, чай з імбиром та лимоном, їж фрукти, у яких міститься вітамін С. Полюби овочі та молочні продукти.

Щоб не захворіти взимку та захистити свій організм від небезпечних вірусів, тобі обов'язково потрібен здоровий сон. Тому дотримуйся режиму дня: вчасно лягай спати ввечері і вставай в один і той самий час уранці.

Також важливо правильно поєднувати години бадьорості й відпочинку. Зауваж, відпочинок – це не час для просиджування в інтернеті, а активні, корисні та цікаві заняття: спорт, танці, прогулянки на свіжому повітрі... (За матеріалами сайту <https://pustunchik.ua>).

II. У другому абзаці знайдіть слово, у якому відбувається чергування [е] з [о] після [ж], [ч], [ш].

III. Побудуйте діалог, у якому поділіться враженнями від прочитаного та розкажіть, що ви робите, щоб не хворіти.

жереб – sorsolás
жерсть – bádog, pléh
жолоб – vályú, csatorna

кореневище – gyökértörzs, főgyökér
черпак – merítőkánál
ювелір – ékszerész

§ 41. И, і після ж, ч, ш, щ та г, к, х у коренях слів

1. Чи можуть бути м'якими звуки [ж], [ч], [ш], [г], [к], [х]?
2. Коли звуки [ж], [ч], [ш], [г], [к], [х] бувають пом'якшеними?

Після букв **ж, ч, ш, щ** та **г, к, х** у коренях слів пишемо **и**: *жити, читати, широкий, щирий, кислий, хитрий, гинути*. Букву **і** пишемо у словах, де відбувається чергування **о, е з і**: *вхід* (бо *входить*), *вечір* (бо *вечори*), *щітка* (бо *щетина*).

● **Вправа 320.** Спишіть прислів'я, вставляючи пропущені букви **и** або **і**. Поясніть їх правопис.

1. Мала бдж..лка, але й та працює. 2. Час – не к..нь: не п..дженеш та й не зуп..ниш. 3. Своя рог..жка красивіша від чужого к..лима. 4. Не взявшись за сок..ру, хати не збудуєш. 5. Веселий г..сть – дому радість.

● **Вправа 321 (з ключем).** Запишіть слова у дві колонки: а) зі вставленою буквою **и**; б) зі вставленою буквою **і**.

Сх..л, знах..дка, перех..д, щ..рий, старш..на, спок..й, прек..слий, пох..тнутися, крих..тний, ящ..к, пог..дний, аж..отаж, виг..дний, зач..стити, святков..сть, недоброяк..сний, змоч..ти, х..трий, вш..стьох.

Ключ: якщо ви правильно виконали завдання, з других букв слів складеться прислів'я.

● **Вправа 322.** Спишіть. На місці крапок поставте пропущені букви.

1. Клянусь родом своїм чесним, клянусь дідом-кріпаком, прадідом-запорожцем – не заг..нула іще честь і хоробрість.
2. Через це вірили в зорі й прекрасні ідеї, в ч..стоту й мужність людської душі.
3. Ж..нки підганяли чоловіків, діти поруч з батьками працювали, як дорослі.
4. На пісках росте вощанка менша; на воді – конюшина біла; на степах – ч..стотіл, чебрець, х..зується щ..риця, похитується зміячка – жовта, як кульбаба; а слава людська росте з єдності та відваги! (За Ю.Яновським).

● **Вправа 323.** I. Прочитайте поезію Леоніда Талалая мовчки, визначте її тему й основну думку. Спишіть, вибравши з дужок потрібні букви.

Ч(о,е)рніє ш(и,і)шка у траві.
І вічн(и,і) сосни біля тебе
шумлять верх(и,і)в'ями вгор(и,і)
і дивляться на тебе з неба.
А тр(и,і)шки далі луг кв(и,і)тчастий,
кущ(и,і), дорог(и,і), сіножать.
І так набл(е,и)зилося щастя,
що й рук не треба простягать.
Щасливе небо після зливи.
І кожна г(и,і)лочка в росі,
здається, більше тим щаслива,
що в(е,и)стачає щастя всім.

II. Поясніть орфограми, опираючись на правила написання **и**, **і** після **ж**, **ч**, **ш**, **щ** та **г**, **к**, **х** у коренях слів.

● **Вправа 324.** I. Прочитайте казку вголос.

ЗАКОПАНЕ ЗОЛОТО

Мав батько трьох синів. Були вони дуже ліниві. Щоб їх прогдувати, батько тяжко працював, руки йому пухли. А сини собі й гуляли. Працював батько, працював та й занедужав.

Прийшли сини і питають: «Що ти нам, тату, у спадок залишиш? Як далі нам жити?» Батько подумав і дав щиру пораду: «Шукайте, діти, у землі золото».

Помер батько. Сини переїли все, що він виростив, а нового нічого не сіяли й не садили. На другу зиму голодують ліниві брати.

Добули якомсь до весни й кинулися татового золота шукати. Перекопали широкий город. Золота не знайшли, довелося засадити город картоплею. Скопали ниву. Не знайшли золота, але посіяли жито. Уродило воно буйно та пишно. Помолотили, намололи борошна, напекли хліба.

І тут тільки брати зрозуміли хитрі батькові слова. Нічого дорожчого немає для людини, ніж зроблене та зароблене власними руками, тому що гордість за свою працю цінніша за все на світі золото.

II. Визначте головну думку казки. Назвіть поєднані в тексті типи мовлення.

III. Відшукайте в тексті слова на вивчені орфограми, поясніть їх.

Словникова робота ●●●○●

ажіотаж – izgalom
буйно – hevesen
пухнути – dagad
рогожка – gyékény

сіножать – kaszáló
спадок – örökség
чистотіл – fecskefű
щириця – szőrös disznóparéj

§ 42. Розвиток мовлення. Читання вголос тексту науково-популярного стилю

Прочитавши текст, ви маєте зрозуміти зі змісту найбільш важливу інформацію, отримати чітке уявлення про прочитане. У процесі роботи потрібно з'ясувати менш зрозумілі для вас частини тексту, дати власне тлумачення поданим положенням і висновкам, ставлячись до прочитаного творчо й критично.

Власне тлумачення, власний погляд на прочитане дають змогу краще запам'ятати сприйняте, підвищують рівень активності думки.

Читаючи текст уголос, чітко вимовляйте слова. Одночасно намагайтеся зберігати відносно високий темп читання.

Читайте вдумливо. Визначайте й запам'ятовуйте головне в прочитаному.

- **Вправа 325.** I. Прочитайте текст уголос, дотримуючись правильної вимови слів. Попросіть свого товариша чи товаришку підрахувати, скільки слів вам удалося прочитати за хвилину. Звертайте увагу на зміст тексту та правильну вимову слів. Що нового ви дізналися з прочитаного? У чому полягає цінність цієї інформації?

ЗНАЙДИ ТЕ, ЩО ШУКАЄШ

Інформації в мережі надзвичайно багато, і навмання потрапити на необхідний сайт майже неможливо. Ти можеш шукати в мережі не лише потрібні для навчання тексти, як-от маловідомий твір улюбленого письменника, а навіть його зображення та детальну біографію. Також можеш стягнути відеоуроки чи перекласти знайдену інформацію на багато мов світу.

Та передусім ти маєш чітко розуміти, що хочеш знайти. Інакше блукання мережею перетвориться на немилосердне марнування часу.

Один сайт посилає на інший, водночас вигулькує необов'язкова, але страшенно цікава інформація, яку хочеться відкрити в новому вікні, щоб потім передивитися всі посилання. Потім ти натрапляєш на ще одну статтю, яка коли-небудь може знадобитися, а далі закликалка веде тебе до напрочуд жвавого обміну плітками про твого улюбленого актора чи акторку... А ще ж треба докинути свої п'ять копійок до балачки в соціальній мережі... І поглянути на фотографії новенької з паралельного класу... І...

Так минає багато-багато-багато хвилин: без усякої користі спожито трафік, згаяно час. А головне – через неперервне перелітання з сайту на сайт зовсім забулося: потрібно ж було знайти інформацію для шкільного реферату!

Запам'ятай важливе правило: аби з користю послуговуватися мережею, треба бути дисциплінованою людиною. Навчися контролювати й шанувати власний час. Визначся з пріоритетами: яка інформація важлива, а без якої можна обійтися.

Існують різні спеціалізовані сайти, які полегшують орієнтування в безкрайому інформаційному морі-океані. Свою допомогу пропонують великі й малі каталоги та пошукові системи.

У каталогах списки сайтів упорядковані за темами. Наприклад, є велика категорія «Навчання», у ній менша – «Навчальні матеріали», у ній ще менша – «Уроки і тести онлайн», а вже в ній – список відповідних сторінок.

Неабияк стануть у нагоді й пошукові системи. Їх досить багато: є власне українські, є світові, якими користуються в різних країнах, кожен своєю мовою. Майже в усіх браузерях уже вбудовано пошукове віконце (угорі праворуч), а в деяких можна вводити пошуковий запит просто в адресний рядок.

Можна відкрити пошуковця в окремому віконці переглядача. Це дасть можливість детальніше, а отже, точніше, налаштувати свій запит. Можеш скористатися, наприклад, такими пошуковими системами: meta.ua, google.com.ua. Почни з введення якоїсь із адрес в адресний рядок. Коли відкриється сторінка пошуку і ти побачиш спеціальне віконце, уведи в ньому формулювання пошуку. Друкуй слова без помилок, інакше можеш нічого не знайти. Утім, деякі пошуковці такі розумні, що легко розпізнають помилку в словах і запропонують правильні варіанти (*За книгою Т.Щербаченко (Стус) «Як не заблукати в Павутинні»*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Поставте одне одному два-три запитання за змістом прочитаного.
2. Розкажіть про свій досвід пошуку інформації в інтернеті. Якими пошуковими мережами ви користуєтесь?

III. Виконайте тестові завдання до тексту.

1. Потрапити на необхідний сайт можна

А одразу

Б навмання

В після точного формулювання запиту

Г перелітаючи з сайту на сайт

2. Що з переліченого не є важливим під час користування інтернетом?

А аби з користю послуговуватися мережею, треба бути дисциплінованою людиною

Б навчися контролювати й шанувати власний час

В переглядай усю інформацію без розбору

Г визначся з пріоритетами: яка інформація важлива, а без якої можна обійтися.

3. Що НЕ допомагає під час пошуку інформації?

А документи

В каталоги

Б спеціалізовані сайти

Г пошукові системи

4. У каталогах списки сайтів упорядковані

А за спеціальними позначками

Б за символами

В за початковою літерою слова

Г за темами

5. Пошукове віконце, а в деяких системах адресний рядок дають змогу

А швидко ввести запит на інформацію

В гратися

Б переглядати новини

Г подорожувати

Словникова робота ●●●○●

блукання – vándorlás
закликалка – hívogató
згайнований – elpazarolt
марнування – pazarlás
навмання - találmra

немилосердний – könyörtelen
пошуковець – kereső
пріоритет – kiemelten fontos
скачати – letöltés
стануть у пригоді – jól fog jönni

§ 43. Розвиток мовлення. Твір-розповідь у художньому стилі

● Вправа 326. Дайте усно відповідь на запитання.

1. Які ви знаєте типи текстів?
2. Чим розповідь відрізняється від опису та міркування?
3. На яке запитання відповідає твір-розповідь?
4. Які ознаки має текст-розповідь?

● **Вправа 327.** Відновіть народні повір'я (початок речень подано в першому абзаці, закінчення – у другому). Запишіть відновлені речення.

I. Якщо на Святвечір за родинним столом будуть привітними, ... Коли ж хтось буде кричати, вередувати, ... Якщо погода на Святвечір привітна, ...

II. ... накличе напасть; ... всі визначні церковні свята будуть привітними; ... увесь рік в родині пануватиме мир і благодать.

● **Вправа 328.** Дайте відповіді на запитання.

1. Яке ваше улюблене свято? Чому?
2. Чи допомагаєте дорослим готуватися до свята? Як саме?
3. Які традиції святкування Різдва у вашій родині? Розкажіть про них.

Коли готуетесь до написання твору, поміркуйте, про що писатимете. Користуйтеся власним чи запропонованим учителем/учителькою планом. Перечитайте написаний твір уголос, виправте помилки у творі. Щоб підкреслити послідовність дій, для зв'язку частин тексту вживайте слова та вирази *спочатку, потім, після цього, пізніше, через деякий час, далі, тут, тоді, нарешті*.

● **Вправа 329.** Напишіть твір «Новорічно-різдвяні свята в моїй родині» за поданим планом (або складеним самостійно).

1. Мое улюблене свято.
2. Як до нього готується родина.
3. Як я допомагаю готуватися до свята.
4. Яких традицій ми дотримуємося при святкуванні.
5. Хто приходить у гості?.
6. Який настрій у присутніх.
7. За що я люблю це свято.

благодать – boldogság; áldás
вередувати – szeszélyeskedik,
engetlenkedik

напасть – veszedelem
нарешті – végül

§ 44. Основні випадки чергування приголосних: [г], [к], [х] – [ж], [ч], [ш] – [з'], [ц'], [с']

● **Вправа 330.** З-поміж поданих слів випишіть парами спільнокореневі. Підкресліть звуки, якими відрізняються ці форми слів.

Зразок. *Жінка – жінці.*

Рука, горошина, пастушок, око, горох, рученька, очний, крига, пастух, крижина.

Іноді при змінюванні або творенні слів замість одного звука з'являється інший – відбувається **чергування** приголосних.

Найпоширеніші такі чергування приголосних:

[г] – [з'] – [ж] (нога – нозі – ніжка);

[к] – [ц'] – [ч] (рука – руці – ручка);

[х] – [с'] – [ш] (вухо – у вусі – вушко).

По-іншому ці приголосні не чергуються: наприклад, звук [г] чи [з] змінитися на [ш] або [ч] не може.

У словах *рушник*, *рушниця*, *дворушник*, *соняшник*, *мірошник*, *торішний*, *сердешний* (тільки в значенні «бідолашний») вимовляємо й пишемо **шн**, хоч ці слова походять відповідно від *рука*, *сонце*, *мірка*, *торік*, *серце*, у яких **к і ц** можуть чергуватися тільки з **ч**.

● **Вправа 331.** Спишіть, уставляючи пропущені букви відповідно до правил чергування приголосних.

Смуга – на сму..і, сму..ка.

Берег – на бере..і, бере..ок.

Щока – на що..і, щі..ка.

Язик – на язи..і, язи..ок.

Комаха – на кома..і, кома..ка.

Горіх – на горі..і, горі..ок.

● **Вправа 332.** Утворіть і запишіть словосполучення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі. Уведіть словосполучення в речення. Підкресліть звуки, які чергуються. Виділені слова запишіть у фонетичній транскрипції.

Зразок. *Олівець у (рука)* – олівець у руці.

Спати на (бік), *малюнок* на (сторінка), запис на (*дошка*), панцир на (черепаха), *стояти* на (ріг).

● **Вправа 333.** Прочитайте речення, змінюючи слова в дужках відповідно до змісту. Поясніть чергування приголосних звуків.

1. Книжки – мої найкращі (друг). 2. (Око) – дзеркало душі (*Народна творчість*). 3. Я друга побачити (мусити), щоб день мені був ясніший (*Д. Павличко*). 4. (Ненавидіти) я слабкості свої (*Л. Костенко*). 5. А серце голубом (воркотіти) (*Г. Соколенко*). 6. (Ходити), сумую і питаю, за що я (мусити) сумувать? (*М. Рильський*).

● **Вправа 334.** Запишіть словосполучення у формі місцевого відмінка. Підкресліть орфограму «Чергування приголосних». Складіть з цими словосполученнями кілька зв'язаних за змістом речень.

Ялинова гілка, кетяг горобини, різдвяна свічка, мамина хустка, висока осика, стара черепаха.

● **Вправа 335.** Прочитайте загадки. До слів-відгадок доберіть слова відповідно до правил чергування.

Зразок. *Червоні чоботи у землі закопані.* Відгадка: буряк, бурячок.

1. Лежить Гася, простяглася, як устане – неба дістане. 2. Що має вухо, а не чує. 3. Які ноги заввишки, такий ніс завдовжки. 4. У воді купалася, а сухою осталася.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Чергування приголосних звуків можливе в коренях усіх слів рядка

- А молоко, поріг, вухо, поспіх
- Б вік, читати, пекти, наука
- В пейзаж, жінка, берег, спокійний
- Г вечір, молодість, ріка, будинок.

2. Чергування приголосних відбувається у слові

- А сушити
- Б гадати
- В просити
- Г малювати.

● **Вправа 336.** Опрацюйте правило про основні види чергування, що відбуваються при творенні нових слів за допомогою суфіксів.

Суфікс **-ськ(ий)**, приєднуючись до основ з кінцевими **г, з, ж; к, ц, ч; х, с, ш** (приголосні, які чергуються), зазнає таких змін:

а) *г, з, ж + ськ = зьк: Буг – бугзький, Кавказ – кавказький, Париж – паризький;*

б) *к, ц, ч + ськ = цьк: козак – козацький, кравець – кравецький, ткач – ткацький;*

в) *х, с, ш + ськ = ськ: чех – чеський, Одеса – одеський, товариш – товариський.*

Винятки з цих правил становлять деякі прикметники, утворені від іншомовних назв, зокрема: *тюркський, баскський, меккський, казахський.*

Якщо в кінці основи, до якої додається суфікс **-ськ (ий)**, є суфікс **-к-**, то цей суфікс випадає: *Лисянка – лисянський, Жмеринка – жмеринський, Чукотка – чукотський.*

В інших випадках на письмі кінцевий приголосний основи і суфікс **-ськ(ий)** залишаються без змін, хоч у вимові зміни можуть бути: *братський [брац'кий], людський [л'удз'кий], студентський [студен'с'кий], туристський [турис'кий].*

● **Вправа 337.** Утворіть від іменників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** прикметники й запишіть. Усно поясніть звукові зміни, які відбулися при творенні нових слів.

Острог, Кременчук, Волноваха, Боздош, Черкаси, Вінниця, Карпати, Хмільник, Бистриця, Заріччя, Вилок, Вербовець, Залужжя.

До того як механічні годинники стали загальнодоступними, нічним часоміром був півень. В Україні його так і називали «будима», бо він будив людей уранці. Упродовж ночі півні співають тричі: уперше – опівночі, удруге – перед зорею, а втретє – на світанку. Тому, щоб визначити пору ночі, казали: перші, другі і треті півні. Вислів «до перших півнів» означає «до півночі».

● **Вправа 338.** Спишіть. Слова, що в дужках, запишіть за правилами.

1. Я думав про (люд + ське) братерство нове (*І. Франко*).
2. В далекому порту під чужим небом стояв наш (турист + ський) пароплав (*С. Журахович*). 3. Коли прислали мою книжку в (чех + ському) перекладі, пришли мені (*М. Коцюбинський*). 4. (Кавказ + ські) гори, в млу повіті, чолом підводяться до хмар (*А. Малишко*).

● **Вправа 339.** I. Послухайте текст. Визначте тему й основну думку.

Американський учитель Брайан Маршалл зі штату Делавер вирішив не викидати несправне кухонне приладдя та інший **мотлох**, а дати їм нове життя у вигляді **потішних** і **смішних** мистецьких витворів.

«Порятунок світу шляхом переробки сміття!» – головний девіз цього незвичайного скульптора. Творчий підхід і нестримна фантазія скульптора допомогли йому декілька непотрібних ре-

чей об'єднати в єдине ціле та отримати кумедні і зворушливі створіння.

Роботи Брайана виглядають дуже мило, хоч створені вони всього-на-всього зі старих **виделок**, фотоапаратів, ложок та інших непотрібних речей.

Перша **виставка** майстра пройшла в рідному йому Вашингтоні. Роботи автора настільки сподобалися **публіці**, що нині Adoptabot, як називає свої витвори Брайан, позиціонуються як єдиний світ дитячих роботів (*За матеріалами сайту <https://pustunchik.ua>*).

II. До виділених у тексті слів доберіть такі спільнокореневі слова чи слововформи, у яких є орфограма «Чергування приголосних [г], [к], [х] – [ж], [ч], [ш] – [з'], [ц'], [с']».

III. Що ви знаєте про нове життя старих речей? Чи робите ви щось для того, щоб наша планета Земля стала чистішою? Розкажіть про це у класі.

Словникова робота ●●●○●

воркотати – dorombol
дворушник – képmutató, kétszinű ember
земляк – földi, honfitárs
кухонне приладдя – konyhai eszközök
мистецький витвір – műalkotás
мірка – mérték

мірошник – molnár
мотлох – lom, szemét
надокучливий – fárasztó
очний – szem-
поспіх – sietség
потішний – vicces
скульптор – szobrász

§ 45. Основні випадки чергування у – в, і – й

Українська мова милозвучна. Милозвучності їй надає певне розміщення голосних і приголосних звуків.

Українська мова **уникає** насамперед **збігу голосних, а потім – приголосних**. Цьому найбільшою мірою сприяють чергування [у]–[в], [і]–[й].

● **Вправа 340.** Прочитайте приклади. Перевірте, чи вживання **у–в, і–й** у них відповідає наведеному перед вправою правилу.

1. Наш учитель – наші **в**чителі, жив **у** Києві – жив **в** Україні, був удома – буду **в**дома, острів **у** морі – острів **в** океані; він **і** вона – вона **й** він, степ **і** море – море **й** степ, дощ **і**де – дощ не **й**де.

2. Не можна **в** двері – я **в** квартиру або пролізу **в** іншу дірку – **і** зась усім! (*Л. Глібов*). Був початок березня, удень пригрівало сонце (*О. Донченко*). **І** день **і**де, **і** ніч **і**де (*Т. Шевченко*).

Якщо в наступному слові на початку є звук **в** або **й**, то перед ним, щоб уникнути збігу **вв** або **йй**, ставимо відповідно **у** або **і**: *дівчина у вінку, груші і яблука*.

Такі чергування не відбуваються у словах, що вживаються тільки з **в** або **у**, **й** або **і**: *влада, указ, уява, іграшка, взаємини, уважний, університет, Іваненко, Власенко, Уругвай*.

Милозвучності українській мові надають і фонетичні варіанти прийменників **з – із, зі; під – піді; над – наді; у – в, уві, ув** та прислівників **знову – знов, скоріше – скоріш** і под.

● **Вправа 341.** Прочитайте приклади та обґрунтуйте вживання в них тих чи інших варіантів прийменників і прислівників.

Іду з дому, прийшов зі школи, вітаю зі святом, небо наді мною, перед вами кам'яниста дорога, внизу піді мною річка, бачив уві сні, знову спішить, знов обізвався, скоріш іди, скоріше повертайтеся.

● **Вправа 342.** Прочитайте речення. Виберіть і запишіть правильний варіант. Свій вибір обґрунтуйте.

1. (І, Й) від солодких слів буває гірко (*Народна творчість*).
2. (В, У) ластівки – ластовенятко, (у, в) гаю (у, в) стежки – стеженятко. (В, У) хмари (в, у)небі – хмаренятко. (В, У) зорі над садом – зоренятко (*М.Вінграновський*).
3. Багато є таємниць

на світі, (і, й) одна з найбільших з-поміж них – мова. 4. (В, У) чужій сторонці не так світить (і, й) сонце (*Народна творчість*).

● **Вправа 343.** Складіть і запишіть речення зі словами *учитися, вчитися; вгору, угору; йти, йти*.

● **Вправа 344.** Прочитайте жарти. Визначте слова, у яких можуть чергуватися **у – в, і – й**.

1. Двоє хлопчиків ідуть пішки до міста. Раптом їх наздоганяє машина й зупиняється проти них. Шофер питає:

– Хлопці, як доїхати до Києва?

– Їдьте за нами, ми якраз туди йдемо, – одказують хлопці.

2. – Сину, ти налив води до акваріума?

– Ні, мамо, рибки ще не випили вчорашньої.

● **Вправа 345.** Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте свій вибір.

1. (В, у)се (в, у) роботі, як віл (у, в) ярмі. 2. Хто не працює (в, у) будні, тому (і, й) вихідного нема. 3. Риба (у, в) воді, а людина (в, у) труді. 4. (І, й) ночі не має, (у, в)се робить (і, й) робить. 5. (В, у)пертість (і, й) труд (в, у)се перетруть. 6. Аби руки (і, й) охота, буде зроблена робота.

● **Вправа 346.** Запишіть пари слів. Складіть із ними речення, вибираючи потрібний варіант слова.

Зразок. Цієї осені ми зібрали великий урожай яблук. Дощова погода в Україні поставила під загрозу врожай.

1. Урожай – врожай, увечері – ввечері, уперед – вперед.

2. Управа – вправа, уряд – у ряд, удача – вдача.

● **Вправа 347.** Об'єднайтеся у пари. Продовжіть діалог, дотримуючись правил уживання **у – в, і – й**.

– Привіт!

– І тобі привіт! Як тебе звати?

– Мене звати Сашко. А тебе?

– А мене – Надійка. Ти живеш у цьому будинку?

– Так, але зовсім нещодавно. Ми два тижні тому переїхали сюди з Берегова.

– От чому я тебе ніколи не бачила в нашому дворі!

– А ти теж живеш у нашому будинку?

– Так! У третьому під'їзді!

....

Словникова робота ●●●●●

квартирка – szellőztető ablakszem

ярмо – iga

§ 46. Розвиток мовлення. Стисле переказування змісту побаченого

Стислий переказ побаченого – це переказ, який коротко, лаконічно передає зміст побаченого. Це вимагає глибоко вдуматися у зміст побачених подій, визначити найбільш важливий матеріал, щоб відібрати з усього змісту найголовніше, найсуттєвіше, оминаючи малозначущі факти, події, другорядні епізоди.

Пишучи або усно промовляючи переказ, пам'ятайте, що зміст його має відповідати темі й основній думці. Тут не повинно бути зайвого, думки потрібно викладати послідовно, використовуючи мовні засоби зв'язку між реченнями в тексті.

Дослухайтеся до кількох порад при виборі теми та самого переказу.

Обирайте випадок, який вас найбільше зацікавив чи вразив.

Подумайте, чи буде це цікаво вашим слухачам/слухачкам чи читачам/читачкам. Обирайте тему і форму викладу залежно від того, кому ви хочете про це розповісти.

Переказуйте яскраво, використовуючи за можливості епітети, порівняння, інші художні засоби, якщо це доречно.

● **Вправа 348.** I. Прочитайте і проаналізуйте текст. Чи відповідає він завданню – переказ на основі побаченого? Чи сподобалася вам історія? Чому?

МУДРА ГОЛКА

Марійка і Миколка любили дивитися, як мама вишивала квіти. Червона нитка до зеленої, до жовтої... Так гарно виходить. Чорнобривці, айстри, волошки, барвінок...

Вони попросили маму дати їм голки й полотно. Вони теж хочуть вишивати. Мама дала. Марійка почала вишивати, але дуже часто колола себе в пальчик. Дівчинка подумала, що мама вишиває мудрою голкою, а їй дала погану.

Коли мама пішла до крамниці, Марійка мерщій за мамині голку й полотно. Та не встигла й двічі кольнути, як гострий біль пронизав пальчик. На очах виступили сльози.

Повернулася з крамниці мама, і Марійка все їй розповіла.

Мати пояснила дівчинці, що не від голки залежить, а від мудрих пальчиків.

– Бери-но полотно, та не поспішай, а дивись, як треба.

Надвечір Марійка з мамою вишили першу волошку. Миколка також старався. Йому вдалося вишити листочок (За А. М'ястківським).

II. Дайте усні відповіді на запитання.

1. Чи справді йдеться про мудру голку? Як мама пояснила це дітям?
2. Що допомагає людині гарно вишивати?
3. Яка головна думка твору?
4. Які види вишивки відомі вам? Розкажіть про них у класі.

III. За таблицею-опорою складіть і запишіть стислий переказ оповідання.

Запитання	«Слова-помічники»
Як вишивала мама?	Мудра; голка; квіти: волошки, барвінок, айстри; полотно; вишиває; встигла; кольнути; розповіла; пояснила.
Чи вміли вишивати діти?	
Чи справді йдеться про мудру голку?	
Що допомагає гарно вишивати?	

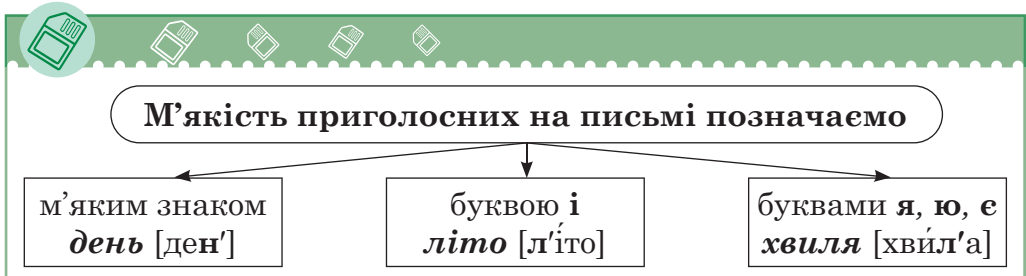
● **Вправа 349.** Пригадайте цікаві випадки, свідками яких ви були, та підготуйте письмову розповідь про них за самостійно складеним планом.

§ 47. Позначення м'якості приголосних на письмі буквами ь, і, я, ю, є

● **Вправа 350.** I. Прочитайте й запишіть слова, підкресліть м'які приголосні. Як позначається м'якість приголосних на письмі?

Сльота, люк, осінне, листя, стань, лле, муляр, зірка, люди.

II. Що вам відомо про букви і, я, ю, є? Чи можуть букви і, я, ю, є якимось чином впливати на попередні приголосні? Як саме? Наведіть приклади. Яка буква українського алфавіту не позначає окремих звук?

● **Вправа 351.** I. Прочитайте прислів'я. Запишіть звуковим записом виділені слова.

1. Січень снігом **січе**, а мороз вогнем пече. 2. Січень без снігу – **літо** без хліба. 3. Січень січися, а ти до печі **тулися**. 4. **Січень** наступає – мороз людей обіймає (*Народна творчість*).

II. Які букви вказують на м'якість приголосних у виділених словах?

● **Вправа 352.** I. Запишіть слова з м'якими приголосними в три колонки: у першу – ті, у яких м'якість приголосних позначена буквою ь, у другу – буквою і, у третю – буквами є, ю, я.

Пісня, українець, зоря, листя, вік, діти, кульбаба, дід, сталь, брунька.

II. Доповніть колонки самостійно підібраними прикладами.

● **Вправа 353.** Гра «Хто більше?». За дві хвилини кожен запише слова з м'якими приголосними, у яких м'якість передається: а) м'яким знаком; б) літерою і тощо. Виграє той, хто правильно записав найбільше слів.

Наприклад: ліс, сім, тільки, літо, діти, тіло...

● **Вправа 354.** I. Прочитайте уважно текст мовчки. Визначте його стиль і тип мовлення. Доберіть заголовок. Що відбиває назва тексту: тему чи ідею? Випишіть слова з м'якими приголосними. Виконайте фонетичний розбір виділеного слова.

Дехто думає, що в колі сім'ї немає потреби дотримуватися тих норм поведінки, які вважаються обов'язковими під час спілкування зі сторонніми. Так може думати тільки людина низької культури, для якої ввічливість – щось на знак парадного костюма: удома його можна зняти.

Сім'я тим і відрізняється від інших колективів, що вона заснована на **взаємній** повазі, на близьких стосунках. Взаємна повага до старших і молодших – основа кожної сім'ї. А тому великого значення набуває повсякденна ввічливість у спілкуванні, готовність завжди прийти на допомогу.

Молодь повинна уникати суперечок зі старшими, не зчиняти галасу на захист своїх тверджень. Розуміти, що мета вчинків рідних – навчити і вберегти. Це вияв їхньої любові. Навіть коли старший справді в чомусь помиляється, а ви не змогли спокійно переконати його в цьому, краще промовчати або перевести розмову на іншу тему. Заспокоївшись, ви обов'язково зможете порозумітися (*З журналу*).

II. Чи керуєтесь ви цими правилами в спілкуванні з близькими людьми? Чи погоджуєтесь з таким поглядом на проблему?

III. Виконайте тестові завдання.

1. **Неправильною щодо змісту тексту є думка**

А сім'я заснована на взаємній повазі

Б великого значення набуває відстоювання власної думки

В повага до старших – основа кожної сім'ї

Г мета вчинків рідних – навчити і вберегти

2. **Слово «ввічливість» у тексті означає**

А уміння шанобливо й тактовно спілкуватися з людьми

Б ніколи не перечити

В уважно вислухати, але не погодитися

Г відстоювати власну думку

муляр – kőműves
повага – tisztelet
порозумітися – megérteni

сльота – latyak
суперечка – vita
тулитися – összebújik, odabújik

§ 48. Правила вживання м'якого знака

● **Вправа 355.** Прочитайте пари слів. Правильно вимовляйте звуки, позначені виділеними буквами. Як у цих словах передано на письмі м'якість приголосних?

Син – синь, ліз – лізь (від *лізти*), сіл (від *села*) – сіль, галка – галька, рис – рись, синка (Р. в. від *синок*) – синька.

М'якість приголосних перед голосними позначаємо буквами **я, ю, є, і**: *няня, любов, ранне, ніч*. В інших випадках для позначення м'якості приголосних використовуємо **ь** (м'який знак).

М'який знак можна ставити лише після букв, що позначають зубні приголосні **д, т, з, с, ц, л, н** (*Де ти з'їси ці лини?*), а також після **р** лише перед **о**: *мідь, нітьма, зав'язь, гедзь, сільський, палець, день, трьох*.

М'якість приголосних у кінці слова завжди позначаємо м'яким знаком (як чуємо, так і пишемо): *вогонь, сіль, папороть*.

У середині слова м'якість приголосних позначаємо м'яким знаком лише перед твердими нешиплячими: *батько* (але: *безбатченко*), *цвірінькання* (але: *цвірінчання*), *Диканька* (але: *диканський*), *цвюхкати* (але: *дзвякати*), *просьба*.

Перед м'якими, пом'якшеними й шиплячими (*ще їжджу*) м'який знак не ставимо: *кузня* [куз'н'а], *цвіт* [ц'в'іт], *звір* [з'в'ір], *промінчик* (хоч: *промінь*), *прип'ятський* (хоч: *Прип'ять*), *Уманщина, уманський* (хоч: *Умань*).

Проте з цього правила є винятки:

1) усупереч йому ставимо м'який знак у словах *різьбяр, тъмняний, няньчити, бриньчати*;

2) завжди позначаємо м'якість приголосного [л']: *спальня, рибальський* (хоч: *рибалка*), *пальчик*; перед суфіксом *-ський* м'який знак ставимо тільки після л: *ковальський, генеральський*, але: *солотвинський, ясинський*;

3) зберігаємо м'який знак при творенні форм слова та присвійних прикметників, якщо він був у початковій формі: *у кишеньці* (бо *кишенька*), але: *у сукенці* (бо *сукенка*); *няньчин* (бо *нянька*), але: *панянчин* (бо *панянка*); *підносься* (бо *піднось*), але: *піднісся* (бо *підніс*); *вчитьсья* (бо *вчить*), *вчатсья* (бо *вчатъ*).

● **Вправа 356.** Поясніть наявність чи відсутність м'якого знака у поданих словах. Визначте, за яким правилом згруповані слова.

Письмо, батько, станьте, вузько, кільका, кільце.

Черешенька, голівонька, яблунька, донька, учителька.

Змагань, знань, засідань, питань, вишень, долонь.

Медаль, палець, красень, їдзь, мазь, мідь, колись.

Неньці, на зупинці, тарілці, у долині, на стільці.

Береш, ніж, висип, голуб, крик, дощ.

Міський, сільський, празький, ковзкий, учительський, різкий.

● **Вправа 357.** Виразно прочитайте, а потім спишіть слова. Укажіть суфікси та буквосполучення, у яких пишемо м'який знак.

Білий – біленький, білесенький, білісінький; тонкий – тоненький, тонесенький; малий – маленький, малесенький, малюсінький.

● **Вправа 358.** I. Прочитайте прислів'я. Спишіть, на місці крапок, де треба, поставте ь.

1. Не кажи – не вмію, а кажи – навчусь. . 2. Яка головон..ка, така й розмовон..ка. 3. Чим розумний стидаєт..ся, тим дурний величаєт..ся. 4. Мен..ше слів, а біл..ше діла. 5. Дурний язик голові не приятел.. . (*Народна творчість*).

II. Виберіть одне з прислів'їв. Придумайте ситуацію, де воно було б доречним, і опишіть її однокласникам та однокласницям.

● **Вправа 359.** Запишіть іменники в давальному відмінку. Зверніть увагу на чергування приголосних. Поділіть слова на склади.

Зразок: сопілка – сопілці ([к] – [ц]) – со-піл-ці.

Дочка, ненька, калинка, сопілонька, балка, рибалка, вихователька, тополька, рученька, квітонька, квітка, квасолька, перепілка, перепілонька, бурулька, хустка, пустка.

● **Вправа 360.** Прочитайте загадки-жарти. Відгадайте їх. Спишіть, на місці крапок, де треба, поставте ь.

1. Сидят.. три коти, проти кожного кота сидят.. по дві кішки. Скіл..ки вс..ого котів? 2. Чим кінчаєт..ся літо, а починаєт..ся осін.. ? 3. У Натал..чиного братика Михайлика є одна сестричка. Скіл..ки дітей у Натал..чиній сім'ї?

● **Вправа 361 (з ключем).** Запишіть слова у дві колонки: у першу – з м'яким знаком, у другу – без м'якого знака.

Уман..щина, лял..ка, юн.., кров.., бат..ко, артіл.., різ.. кий, Анадир.., м'якен..ко, їдеш.., олен.., нісс..я, аптекар.., ялівець.. .

Ключ: якщо слова написано правильно, то розгадаєте таємницю – підкреслюючи перші літери з першої, потім з другої колонки, згори донизу, прочитаєте речення. Запишіть його.

● **Вправа 362.** Перекладіть слова українською мовою й запишіть їх. Поясніть уживання або невживання м'якого знака у цих словах. Складіть шість речень з перекладеними словами й запишіть їх.

Január, nap, árnyék, falusi, karácsonyi, szilveszteri, iskolai, játszik, hallatszik.

● **Вправа 363.** I. Прочитайте текст мовчки. Знайдіть і вимовте вголос слова з м'яким знаком. Простежте, за яким правилом правопису вони написані.

ДМИТРО Й САШКО

Двоє п'ятикласників, Дмитро й Сашко, схилилися над аркушиками паперу. Сьогодні в класі найвідповідальніша контрольна з математики. Учитель сказав, що письмову роботу посилатимуть у район.

Дмитро – найсильніший математик у класі, він уже розв'язав задачу й переписує її з чернетки на чистовик.

Сашка посадили поруч із Дмитром, щоб він підтягнувся, бо Сашко відстає в навчанні, не дуже кмітливий. Але він не тільки тугодум, а й самолюбивий хлопець. Ніколи не списує, не підглядає. Ось і зараз Дмитро відкрив перед Сашком чернетку. Дивись, ось же розв'язок задачі: досить одним оком глянути, якщо захочеш, і все стане зрозумілим. Та Сашко насупився, уп'явся очима у свій аркушик і навіть глянути не хоче на роботу Дмитра.

Дмитрові шкода Сашка. Недобре передчуття боляче стиснуло його серце. Знову буде, як і завжди після контрольної: у Дмитра – хороша оцінка, а в Сашка – погана (*В. Сухомлинський*).

II. Обговоріть у класі зміст прочитаного. Під час обговорення висловіть свою думку щодо твердження: «Сашко – молодець, бо дотримується правил академічної доброчесності, не списує».

III. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті **НЕ** розповідається про

- А найвідповідальнішу контрольну з математики
- Б те, що Сашко ніколи не списує, не підглядає
- В те, що Дмитро не шкодував Сашка
- Г те, що Дмитро – найсильніший математик у класі

2. Текст за типом мовлення є

- А описом
- Б міркуванням
- В розповіддю
- Г розповіддю з елементами міркування

Словникова робота ●●●●●

артіль – csapat
балка – gerenda
ґедзь – bögöly
доброчесність – erény
зав'язь – magkezdemény

панянка – fiatal hölgy
пільма – sötétség
рись – hiúz
тугодум – nehezen gondolkodó ember
чернетка – piszkozat

§ 49. Правила вживання апострофа

● **Вправа 364. I.** Прочитайте виразно вірш Дмитра Білоуса. Про який знак тут ідеться? Чому він став у нагоді у слові *ім'я*?

Я такий же, як знак розділовий,
і відомий шкільній дівторі.
Та в словах української мови
я пишуся не внизу, а вгорі.
Спробуй лиш написати ім'я –
зразу стану потрібним і я.

II. Позмагайтеся з товаришем чи товаришкою, називаючи слова з апострофом. Виграє той, хто назве слово останнім.

III. Зіставте написання й вимову. На який звук указує апостроф?

Зять [з'ат'] – **з'ява** [зйава]

Апостроф в українській мові вживають для того, щоб показати, що букви **я, ю, є, ї** позначають два звуки: приголосний звук [й] та голосні [а], [у], [е], [і].

Апостроф ставимо перед **я, ю, є, ї** після губних **м, в, п, б, ф** (*мавна Буф*), якщо губний стоїть на початку кореня, після голосного або після **р**: *б'ється, в'юн, зв'язок* (корінь -в'яз-), *розм'яклий* (корінь -м'як-), *здоров'я, рум'яний* (після голосного), *черв'як, стерв'ятник* (після **р**).

Якщо губний стоїть не на початку кореня, не після голосного і не після **р**, то апострофа не ставимо: *свято, духмяний, морквяний*.

Апостроф ставимо перед **я, ю, є, ї** після **р**, якщо після нього чується звук [й]: *бур'ян* [бур'ян], але: *буряк* [бур'ак]; *пір'я, Мар'яна*.

Апостроф ставимо перед **я, ю, є, ї** після префіксів та словотвірних частин, які закінчуються на приголосний: *роз'єднати, з'ясувати, під'юдити, від'їхати, між'ярусний, дит'ясла, пан'європейський*.

Апостроф у словах іншомовного походження перед **я, ю, є, ї** ставимо після всіх приголосних, крім зубних (після зубних ставимо м'який знак: *дос'є*): *п'єдестал, інтерв'ю, комп'ютер, миш'як, Григор'єв, Лук'ян, Х'юстон*.

У кількох словах іншомовного походження апостроф ставимо також після зубних (на них закінчуються іншомовні префікси та словотвірні частини): *ін'єкція, кон'юнктура, кон'юнктивіт, ад'ютант, фельд'єгер*.

Увага! У словах, що походять з французької мови, апостроф не ставимо, хоч це й суперечить українській вимові: *бюро, бювет, гравюра, пюре, кювет, манікюр*.

Медвяний. Пишу без апострофа, бо **в** стоїть не на початку кореня, не після голосного і не після **р**. Орфограма «Вживання апострофа».

● **Вправа 365.** Спишіть слова, замість крапок, де потрібно, поставте апостроф.

В..ячеслав, тьм..яний, перед..ювілейний, медв..яний, в..язка, духм..яний, дріб..язковий, без..язикий, між..ярусний, гар..ячий, присв..ята, харків..янин, вп..ятьох, солом..яний, роз..еднати, роз..орати, риб..ячий, мавп..ячий.

● **Вправа 366.** I. Від поданих слів утворіть і запишіть словосполучення «прикметник + іменник». Позначте у словосполученні головне й залежне слова. Поясніть уживання апострофа. **Увага!** Прикметник утворюйте від першого слова.

Зразок: крупа, каша – (яка каша?) круп'яна каша.

Жирафа, шия; тьма, візерунок; кропива, кущ; торф, паливо; олово, перстень; Різдво, вечір; рута, запах; сурма, поклик; кров, слід; жаба, кумкання; морква, сік.

II. Уведіть чотири словосполучення в речення.

● **Вправа 367.** Утворіть слова з префіксами, розкриваючи дужки. У котрому рядку всі новоутворені слова треба писати з апострофом? Усно поясніть правопис слів.

1. Без- (язикий, особовий, ініціативний).
2. Під- (їздити, упадати, яремний).
3. Від- (ємний, їхати, учити).
4. З- (юрмитись, еднати, їхати, їсти).
5. Роз- (еднати, яснити, зброїти).

● **Вправа 368.** Прочитайте загадки і відгадайте їх. Спишіть, де потрібно, поставте апостроф.

1. Білий та легкий, як пір..їнка, і холодний, як крижинка.
2. Не їсть, не п..є, а ходить і б..є. 3. Летить – пищить, сяде – мовчить. Хто його вб..є, той свою кров пролле. 4. Ой кину я не палицю, зловлю не галицю, обскубу не пір..я, з..їм не м..ясо.

● **Вправа 369.** I. Прочитайте текст мовчки. Поміркуйте над тим, що для кожної людини найдорожче. Назвіть відомі вам орфограми та пунктограми.

ҐАВЕНЯ І СОЛОВЕЙ

Вивела ґава одне-едине пташеня – ґавеня. Вона любила своє дитя, панькала його смачними черв'ячками.

Та ось полетіла ґава по їжу та й пропала. Уже й сонечко піднялося високо, а матері все нема. Заплакало ґавеня. Плаче, сльози струмками ллються додолу.

Почув Соловей плач ґавеняти. Затремтіло із жалоців солов'їне серце. Залишив своє гніздо Соловей, сів поруч із пташеням і заспівав свою чудову пісню. Аж вітер притих, заслухався.

А ґавеня, мов і не чує солов'їного співу, реве, плачем заливається. Та ось почуло ґавеня – десь удалині пролунав материн голос: кра, кра. Умить перестало воно плакати й каже:

– Чуеш, це моя мама співає! Замовкни, будь ласка, не пици!

– Кра, кра, кра... – залунало поблизу, і Соловей замовк. Він перелетів на сусіднє дерево й задумався... Того вечора ліс не чув солов'їного співу (*За В. Сухомлинським*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Як хотів соловей утішити ґавеня?
2. Чому ґавеня не чуло чудової солов'їної пісні?
3. Про що міг задуматися соловей?
4. Чому він того вечора вже не співав?

● **Вправа 370.** Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, апостроф. З двома словами на вибір складіть речення й запишіть їх.

Дев..ятсот, хутор..янин, зв..язок, духм..яне, пор..ядок, бур..ян, без..язикі, тьм..яно, цв..ях, присв..ята, реп..ях, п..ятдесят, з..ясовано, сер..йозно.

Словникова робота ●●●○●

в'яз – szilfa
галиця (галка) – csóka
ґава – varjú
з'ява – megjelenés
кювет – árok
п'єдестал – talapzat

панькати – kényesztteni
реп'ях – bojtorján
рута – ruta
стерв'ятник – keselyű
фельд'єгер – katonai hírvivő
хуторянин – tanyán lakó paraszt

§ 50. Розвиток мовлення. Поняття про офіційно-діловий стиль. Складання запрошення

● **Вправа 371.** Пригадайте, які різновиди стилів ви знаєте. Доповніть речення назвою стилю за характерними ознаками:

1. ... стиль: використовується у побуті, особистому листуванні. Характерною є розмовна лексика.

2. ... стиль: використовується на лекціях, у доповідях, наукових статтях. Однією з характерних ознак є вживання термінів.

3. ... стиль. Таким стилем пишуть оповідання, вірші, інші літературні твори.

4. ... стиль. Цим стилем пишуть статті в газетах і журналах, промови, виступи. Однією з ознак є вживання суспільної лексики.

5. ... стиль. Це стиль ділових документів: указів, наказів, постанов, оголошень, заяв тощо. Найчастіше його використовують у службових, офіційних стосунках.

Розглянемо докладніше один із стилів, без якого не можна обійтися в діловому мовленні, – **офіційно-діловий стиль**.

Призначення.

Регулювання офіційних ділових відносин у державно-політичному, громадському, економічному житті.

Основні ознаки:

Офіційний характер.

Адресність (кому і до кого спрямований певний офіційний документ).

Документальність, тобто має бути об'єктивним, достовірним, зберігати усталені форми та порядок розміщення реквізитів.

Точність, ясність, стислість викладу.

Отже, кожний офіційний документ має усталені реквізити й форму.

● **Вправа 372. I.** Ознайомтеся з одним із видів офіційних документів – запрошенням. Ураховуючи викладені перед вправою відомості, обґрунтуйте його належність до офіційно-ділового стилю.

ЗАПРОШЕННЯ

Вельмишановний колего!

Запрошуємо Вас узяти участь у благодійній акції «Допоможемо братам нашим меншим», яку проводить благодійна організація «Дружок» з міста Мукачєва.

Адреса оргкомітету: м. Мукачєво, вул. Миру, 125

Телефони: 65 48 97, 65 41 23

Початок акції: о 10.00

Оргкомітет

II. Прочитайте подані після вправи вимоги до складання запрошення та з'ясуйте, чи дотримані вони у цьому документі.

Запрошення – це документ, який адресується конкретній особі, закладу чи установі й містить конкретні пропозиції взяти участь у події чи заході.

Основою змісту кожного запрошення є: *хто, кого, куди, коли, з якої нагоди* запрошує. Ці факти мають бути викладені чітко, щоб у адресата не виникло жодних сумнівів чи вагань.

Запрошення має свій набір усталених зворотів і фраз: *шановний, шановні, глибокоповажний(і), запрошую(ємо), ласкаво просимо, дозвольте запросити Вас* тощо.

Реквізити: 1) назва виду документа; 2) звертання до адресата; 3) текст, у якому зазначені: дата й час події; місце; порядок денний; тематика події; прізвища доповідачів з кожного питання; прізвище й телефон відповідальної особи; 4) підпис; 5) печатка (за потреби).

Увага! Офіційне запрошення має бути надруковане на гарному папері без прикрас або на стандартній листівці.

Для близьких людей можна виготовити запрошення самостійно.

● **Вправа 373.** Прочитайте. Зверніть увагу на те, як треба звертатися в листах, листівках, у запрошеннях і як підписуватися.

Так звертаємося:

Дорогий Міклоше!

Шановна Олено Іванівно!

Так підписуємося:

Твоя подруга Анна-Марія

Вашучень Ференц Шарварі

● **Вправа 374.** Складіть один із варіантів запрошення і запросіть:
1. Першу вчительку на Свято книги. 2. Учителя на святковий концерт.
3. Маму на загальношкільний вечір з нагоди Дня матері. 4. Подругу/друга на день народження. 5. На захід за вашим вибором.

Словникова робота ●●●●●

бездоганний – tökéletes
достовірний – megbízható
суспільний – társadalmi
указ – rendelet
запрошення – meghívó

благочинний – jótekonysági
благодійний – jótekonysági
установа – intézmény
реквізит – itt: okirat kellékei
усталений – megszokott, elfogadott

§ 51. Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних і збігу однакових приголосних звуків

● **Вправа 375.** У словах рисками відділено одна від одної всі їх значущі частини – морфеми. Знайдіть у них префікси, корені, суфікси, інші слотовірні частини. Зробіть висновок, коли відбувається подвоєння букв.

Від-да-ти, без-звуч-н-ий, без-з-мін-н-ий, верх-ов-ин-н-ий, роз-ріс-ся, юн-нат, міськ-ком.

Подвоюються букви на письмі внаслідок збігу однакових звуків на межі морфем. Це може відбуватися на межі префікса і префікса, префікса і кореня, кореня і суфікса, суфікса і суфікса, інших слотовірних частин слова.

Є ще зумовлені різними причинами подвоєння букв у таких словах: *останній, старанний, притаманний, захланный, льяний (і льняний), бовваніти, ссавець, овва.*

● **Вправа 376.** Зіставте вимову, будову, значення й написання поданих парами слів. У словах із якими суфіксами і з яким значенням букви подвоюються? У яких словах кожної пари більше названої в них якості?

Здоровий – здоровénний, страшний – страшénний, нездо́ланий – нездола́нний, нескі́нчений – нескінчénний, святий – свящénний, вогняний – огнénний.

● **Вправа 377.** Запишіть слова та з'ясуйте, яке їх походження, які з них загальні, а які власні назви і що вони означають.

Брутто, нетто, тонна, ванна, манна, мадонна, вілла, панно, мотто, імміграція, інновація, ірраціональний, сюрреалізм, контрреволюція. Дарданелли, Голландія, Філіппіни, Бонн, Брюссель, Ніцца, Шиллер, Діккенс, Торрічеллі.

Записані вами у попередній вправі загальні назви майже всі ті, у яких прийнято подвоювати букви. Запам'ятайте їх написання.

У власних назвах (географічні назви, назви країн, міст, осіб) букви подвоюємо так само, як і в тих мовах, із яких узято ці назви. Тож написання їх кожного разу доводиться перевіряти за різними довідниками. У їх вимові, як правило, приголосні не подовжуються.

● **Вправа 378.** Запишіть слова, додаючи до кожного префікс **без-**. Чи в усіх словах подвоюються букви? Як вимовляємо ці слова? Поясніть правопис слів.

Збройний, звучний, земельний, змінний, сонний, сумнівний, славний, жалісний.

● **Вправа 379 (з ключем).** I. До основ поданих слів додайте суфікс **-н(ий)**. Запишіть підряд тільки ті слова, у яких відбулося подвоєння букв. Подвоєні букви підкресліть.

Мідь, чавун, ешелон, основа, сіно, низина, гриб, екран, день, урожай, істина, школа, лимон, сила, оборона.

Ключ: якщо ви правильно виконали вправу, то з перших букв виписаних слів прочитаєте початок прислів'я, яке закінчується словами «... роби сміло». Запишіть його.

II. Порівнюючи утворені слова, сформулюйте правило про те, коли подвоюється буква **н** при додаванні суфікса **-н-**.

● **Вправа 380.** Спишіть, подвоюючи, де треба, букви.

1. Не від(д)іляймо слова від діла (*М.Коцюбинський*). 2. Хто шукає приятелів бездоган(н)их, той ніяких не має (*А.Кримський*). 3. Минула тривожна бе(з)зорян(н)а ніч (*М.Коцюбинський*). 4. Імла ран(н)ього осін(н)ього вечора спускалася над містом (*В.Собко*). 5. Серед розливу зелені бов(в)аніють острови сіл у садах (*Олесь Гончар*). 6. Крик, галас ніс(с)я на весь вигін (*Панас Мирний*).

Подовження м'яких і пом'якшених приголосних

В українській мові подовженими бувають м'які зубні приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'] (*де ти з'їси ці лини*) і пом'якшені шиплячі [ш'], [ч'], [ж'] (*ще їжджу*), якщо вони стоять між голосними. На письмі подовжені звуки позначають двома однаковими літерами.

М'які зубні й пом'якшені шиплячі приголосні подовжуються, якщо вони стоять між двома голосними:

а) в іменниках середнього роду на **-я**: *знання, життя, обличчя, збіжжя*; але в назвах молодих істот подовження немає: *теля (теляти, телям), поросля, щеня*;

б) в орудному відмінку однини іменників III відміни (іменники жіночого роду з нульовим закінченням у називному відмінку однини): *сіллю, маззю, ніччю, подорожжю*;

в) у словах *Ілля, суддя, стаття, рілля, зрання, навмання, спросоння*.

Подовження зберігається і в усіх похідних словах: *життєвий, життєвість, суддівський*.

● **Вправа 381.** Спишіть, подвоюючи, де треба, букви. Поясніть свій вибір. Орфограми підкресліть.

1. Пахне ніжніс(т)ю березня обрій (А.Малишко). 2. Дзвеніла ста(л)ю гострою зима (П.Воронько). 3. Я закоха(н)ий в синь океанну, в свіжий дух, що пливе од рі(л)і (В.Сосюра). 4. Прो даль я мрію, про безме(ж)я хмарні (М.Бажан). 5. На небі сірим павути(н)ям снували хмари (М.Коцюбинський). 6. За хатою стояла со(н)а тиша (Г.Тютюнник). 7. Пахло цві(л)ю й пріліс(т)ю (Ю.Мушкетик). 8. Невблага(н)а спека (л)ється з неба (Ю.Яновський).

● **Вправа 382.** Уставте, де потрібно, пропущені букви.

Букве..ний, стат..я, воста..не, дзвін..иця, від..зеркален..я, натхнен..ий, щоден..ик, лист..ям, нехворощ..ю, скатерт..ю, подвоєн..ий, священ..ми, жит..елюб, гіл..ястий, без..смерт...я, весіл..я, щаст..я, любов'..ю, жовч..ю, мудріст..ю, Об'..ю.

● **Вправа 383.** I. Прочитайте уважно текст мовчки. Випишіть слова з подовженими приголосними.

УРОК УВІЧЛИВОСТІ

Найголовніші вимоги мовного етикету – **ввічливість, гідність, уважність, стриманість.**

«Ніщо нам не обходиться так дешево і не цінується так дорого, як ввічливість», – зауважував іспанський письменник Сервантес. До засобів мовного етикету належать словесні формули вираження ввічливості, особливі форми звертання до знайомих і незнайомих людей, уживання пошанної множини (займенника *Ви*) тощо.

Правила мовного етикету залежать від мовних ситуацій, до яких належать знайомство, вітання, прощання, поздоровлення, вибачення, прохання, запрошення, співчуття, комплімент, схвалення (*З календаря*).

II. Виділені слова запишіть в орудному відмінку однини. Чи відбулося тут подовження? Чому?

III. Виконайте тестове завдання.

Слово «мовний етикет» у тексті означає

- А увічливі слова
- Б система правил мовної поведінки і стійких формул увічливого спілкування
- В особливі форми звертань
- Г уживання пошанної форми займенника *Ви*.

● **Вправа 384.** Прочитайте текст. На місці крапок, де потрібно, уставте пропущені букви.

Недаремно кажуть, що люди – ніби дзеркало. Усміхайся, і с..віт в..ртатиме тобі усмішку. Якщо хмуритимешся на людей, вони хмуритимут..ся на тебе. Це одна з мудростей, яка має в..лике значен..я у спілкуван..і з люд..ми.

Дружня усмішка усуває насторожен..ість або агр..сивніст..ь, долає всілякі перешкоди у спілкуван..і (За І.Томаном).

Словникова робота ●●●●●

бовваніти – messzíról látszik
вигін – legelő
ешелон – vonatszerelvény
жаданий – kívánt, óhajtott, szeretett
жовч – ере
підталий – olvadt
притаманний – jellemző

прілість – pállóság
скажений – veszett
снувати – ide-oda jár, cikázik
спросоння – felébredéskor
цвіль – penész
чавун – öntöttvas
юннат – ifjú természettudós

§ 52. Написання слів іншомовного походження

● **Вправа 385.** Прочитайте. Значення яких слів вам не зрозумілі? Чи живите ви ці слова у повсякденному житті?

В українській мові є слова, запозичені з інших мов: грецької, латинської, німецької, англійської, французької, італійської. Наприклад: *граматика, поема* – з грецької; *лекція, ангіна* – з латинської; *офіцер, штаб* – з німецької; *спектакль, балет* – з французької; *футбол, фініш* – з англійської; *опера, вермішель* – з італійської.

Слова іншомовного походження входять до складу багатьох мов. Значення таких слів пояснено в **словнику іншомовних слів**. Там указано також їх походження.

Іншомовні слова здебільшого відрізняються від незапозичених.

Іншомовними (за небагатьма винятками) є слова, у яких:
а) на початку виступає **а, е**, а також **і** (з небагатьма винятками): *апельсин, альтанка, електрика, етикетка, ідея, інтерес*;

б) у складі слова є **ф**: *фабрика, дельфін, суфікс*;

в) збігаються голосні: *океан, радіо, поет*;

г) є важкі для вимови збіги приголосних: *пункт, тембр, інструмент, трамвай, бутерброд*;

ґ) корені багатоскладові: *вітамін, коридор, арифметика, паралелепіпед*.

Іншомовні слова, як правило, не мають споріднених слів, у них не буває чергування голосних.

● **Вправа 386.** Користуючись довідкою, поясніть лексичне значення іншомовних слів.

Зразок: *бібліографія – опис книг.*

Бібліографія, біографія, географія, біологія, геологія, бібліотека, фільмотека, фототека, фонотека, фонограма, грамофон, телефон, телеграф, телеграма, телескоп, фільмоскоп, кілометр, кілограм, кіловольт.

Довідка: бібліо – книга; біо – життя; гео – земля; грама – запис; граф – писання; графія – опис; кіло – тисяча; логія – наука; скоп – розгляд; тека – зібрання; теле – далеко; фон – звук.

● **Вправа 387.** I. Доберіть до іншомовних слів українські відповідники.

Аплодисменти, дефект, сигнал, стимул, ліміт, симптом, репродукція, диспут, фіаско, хобі, імпульс, біографія, ерудиція.

Довідка: захоплення, життєпис, оплески, ознака, відтворення, обізнаність, поразка, обговорення, обмеження, недолік, поштовх, знак, заохочення.

II. Зверніть увагу на правопис виділених буквосполучень. Після яких букв пишемо **и**? Коли вживаємо **і**? Свої міркування перевірте за поданими після вправи правилами.

Вимова та написання слів іншомовного походження має певні особливості.

В іншомовних словах букви **и** та **і** пишемо по-різному в загальних назвах, у власних географічних і власних особових назвах. Закінчень ці правила не стосуються, закінчення в них пишемо так само, як **і** в незапозичених словах.

Спільним для всіх трьох категорій іншомовних слів є те, що **на початку слова, в абсолютному кінці незмінюваних слів, перед голосними та перед й** пишемо тільки **і**: *інститут, таксі, радіо, гербарій, Іран, Капрі, Трієст, Гельвецій, Орці*. Решта правил написання **и** та **і** для різних категорій слів різна.

У загальних назвах після дев'яти букв **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** («де ти з'їси цю чашу жиру») пишемо **и**: *диск, стимул, азимут, синус, цифра, чип* (електронний прилад), *шифр, режим, брикет*.

Як виняток, букву **и** пишемо не після «дев'ятки»:

1) у давно запозичених словах: *митрополит, єпископ, бинт, графін, вимпел, миля, кипарис, лимон* тощо;

2) у словах, запозичених зі східних мов: *кишмиш, кизил, кинджал, киргиз, башкир*.

В інших випадках пишемо букву **і**: *вітамін, бібліотека, імідж, пілот, кіно, абітурієнт*.

У власних географічних назвах букву **и** пишемо, як і в загальних, але з «дев'ятки» вилучаємо букви **з і с**: *Скандинавія, Тибет, Цимлянськ, Чикаго, Вашингтон, Алжир, Париж*.

Як виняток, букву **и** пишемо в давно запозичених географічних назвах також після інших букв: *Єгипет, Єрусалим, Вифлеєм, Китай, Сирія, Сицилія, Мексика, Бразилія.*

В інших випадках пишемо букву **і**: *Сідней, Сінгапур, Занзібар, Хіросіма, Хібіни.*

У **власних особових** назвах букву **и** пишемо лише після шиплячих («ще їжджу») та **ц**: *Шиллер, Шимон, Чингізхан, Жигмонді, Цицерон.*

В інших випадках пишемо букву **і**: *Арістотель, Дідро, Міксам, Моріц, Гідаш.*

● **Вправа 388.** I. Прочитайте уважно текст мовчки. Перекажіть його. Переказ запишіть. Зверніть увагу на правопис іншомовних слів.

Якось мій син-шестикласник зацікавився тими далекими часами, коли я сам був хлопчиком і вчився в середній школі. Слухаючи мою розповідь і водночас думаючи про щось своє, син раптом спитав мене:

– А яка напруга електричного струму була тоді в тій квартирі, де ви, тату, жили, – теж 220 вольт, як у нас тепер?

– Ніякої напруги не було.

– Як це так? – здивовано розплющив син очі.

Уявити собі такий час, коли люди обходилися без електрики, радіо, кіно й авіації, що давно вже вкорінилися в нашому побуті, синові було так важко, аж він закліпав повіками (*Б.Антоненко-Давидович*).

II. Поцікавтесь у ваших батьків, бабусь і дідусів, яких речей, що використовуються у сучасності, ще не було у часи їхнього дитинства. Почуте обговоріть у класі.

● **Вправа 389.** Запишіть слова у дві колонки: 1) зі вставленою буквою **і**; 2) зі вставленою буквою **и**.

Ск..петр, куз..на, полем..ка, аж..отаж, кс..лофон, мас..в, амет..ст, анекс..я, диф..рамб, доз..метр, ейфор..я, інкогн..то,

рубр..ка, пс..холог, порц..я, асп..рант, поет..ка, динам..ка, об'єкт..в, гібр..д, Атт..ла, Нью-Джерс..

Написання у в іншомовних словах	
Пишемо у	Приклади
У словах, запозичених з французької мови, після шиплячих ж, ш та губного ф	<i>журі, Жюль Верн, парашут, брошура, парфуми, парфумерія, напарфумитися</i>

● **Вправа 390.** Уважно прочитайте текст. Спишіть, підкресліть запозичені слова. Усно поясніть їх правопис.

Ще до відкриття материків виникло поняття частини світу. Стародавні греки й римляни ділили Євразію на дві частини: Європу та Азію. Як частина світу здавна була відома й Африка. Після подорожей Колумба на карті з'явилася ще одна частина світу – Америка. Останньою на початку ХХ століття була відкрита Антарктида. Материків (континентів) на земній кулі шість (*З довідника*).

● **Вправа 391.** Для тих, хто любить вивчати карту світу. Відгадайте закодовані назви. Запишіть ці слова, поясніть їх правопис.

1. Найбільший водоспад Африки. 2. Столиця Франції.
3. Країна Африки. 4. Країна, корінне населення якої алжирці.
5. Найменший материк Землі. 6. Найбільша за площею держава в Південній Америці.

Довідка: Марокко, Алжир, Париж, Вікторія, Австралія, Бразилія, Антарктида, Муррей, Кіліманджаро.

1. М'який знак в іншомовних словах вживаємо так само, як і в незапозичених українських.

М'який знак для позначення м'якості приголосних ставимо лише після зубних **д, т, з, с, ц, л, н** («де ти з'їси ці лини»): *бюлетень, тунель, асфальт*.

М'який знак після цих букв ставимо й тоді, коли у вимові за ними чується звук [й]: *порт'єра* [порт'йера], *Сьєрра-Невада* [с'йєраневада], *Нью-Йорк* [н'йуйорк], *ательє* [ател'йє], *компан'йон, павільйон, бульйон*.

2. Після інших букв, що позначають приголосні, перед **я, ю, є, ї**, якщо вони читаються як [йа], [йу], [йє], [йї], ставимо апостроф: *п'єса* [пйєса], *комп'ютер* [компйютер], *миш'як* [мишйак], *кур'єр* [курйєр], *Г'ята* [гйата], *Х'юстон* [хйустон], *Ш'єр* [шйєр].

З апострофом пишемо також слова *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

Не пишемо апостроф у тих іншомовних словах, де букви **я, ю** позначають пом'якшення попередніх приголосних: *бюро* [б'уро], *пюнітр* [п'уп'ітр], *Гюго* [г'юго], *Кюрі* [к'ур'і], *Кяхта* [к'ахта]. Щоправда, така вимова суперечить законам української мови.

О'кей, н'єдестал, інтерв'ю, прем'єр, кар'єра, П'ємонт, Рів'єра, П'яченца, Ак'яб, Барб'є, Женев'єва, Монтеस्क'є, Руж'є, Фур'є, Ф'єзоле.

Але: *бязь, бюро, рюкзак, Барбюс, Гюго, Бюффон, Вюртемберг, Рюдберг*.

● **Вправа 392.** Спишіть, уставляючи на місці крапок апостроф або м'який знак. Орфограми підкресліть.

Порт..єра, бар..єр, міл..ярд, валер..янка, миш..як, кан..йон, пас..янс, Монтеस्क..є, Мол..єр, Руж..є, Н..юкасл, Рейк..явік, Б..юкенен, Лавуаз..є.

● **Вправа 393.** Запишіть речення під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим.

1. Музики розставили свої пюпітри (*І.Нечуй-Левицький*).
2. З-за важких портьер линула тиха музика (*О.Бойченко*).
3. Кастаньети тріщать, кастаньети лящать, як цикади (*П.Воронько*).
4. На шиї в жінки, на тонкому ланцюжку, висів невеликий медальйон (*Ю.Смолич*).
5. Вийшов полковник у супроводі ад'ютанта (*За А.Шияном*).

му́зика
музі́ка

мі́льйо́н

● **Вправа 394.** Замість крапок уставте потрібні слова з довідки, щоб утворилися словосполучення. З'ясуйте значення вставлених вами слів.

Вузкий ... у горах; просторий ... для птахів; гарячий ... ; останні репетиції перед ... ; ... на вікнах; двоюрусний ... ; швидкодійний ... ; ... мод.

Довідка: ательє, бульйон, вольтер, каньйон, комп'ютер, павільйон, портьера, прем'єра.

У деяких іншомовних власних назвах букви подвоюються, якщо вони подвоюються в тій мові, звідки взято назву, хоч у вимові подовження звуків немає: *Марокко* [мароко], *Голландія* [голанд'їа], *Бонн* [бон], *Аполлон* [аполон], *Мітчелл* [м'ітчел].

Подвоєння букв зберігається й у похідних словах: *марокканець*, *голландський*, *боннський*.

Написання таких власних назв треба перевіряти за словником.

● **Вправа 395. І.** Спишіть речення. Прокоментуйте правопис виділених іншомовних слів згідно з правилом, поданим після вправи. Виділені слова – іменники власні чи загальні?

1. **Лібрето** – словесний текст опери чи **оперети**, сценарій балету чи кінофільму. 2. **Акумулявати** – зосереджувати, збирати. 3. **Балада** – віршовий ліро-епічний твір казково-фантастичного, героїчного, легендарного змісту. 4. **Депо** – транспортне підприємство, що забезпечує експлуатацію і ремонт рухомого складу залізниць і міського електротранспорту, а також пожежних машин (З тлумачного словника).

II. Які з поданих іншомовних слів вам відомі, у якій мовленнєвій ситуації ви їх чули? Розкажіть про це у класі.

вірші
віршовий

написання

У загальних іншомовних назвах букви не подвоюються: *антена, група, клас, колектив, колона, лібрето, сума, шосе.*

Винятки становлять слова *брутто, нетто, мадонна, панно́, тонна, ванна, манна, мотто, булла, вілла, дурра* (рослина), *мірра* (смола).

Увага! У словах *контрреволюція, ірраціональний, ірреальний, імміграція, сюрреалізм* букви подвоюються на межі префікса й кореня.

● **Вправа 396 (з ключем).** У мовах, з яких запозичено подані слова, букви, узяті в дужки, подвоюються. Запишіть ці слова відповідно до українського правопису в дві колонки: 1) з подвоєними буквами; 2) без подвоєння букв.

Прогре(с), е(ф)ект, Уа(т), конт(р)еволюція, регре(с), е(л)іпс, ре(с)ора, Ра(с)ел, оперет(а), Апе(н)іни, су(ф)ікс, телегра(м)а, а(п)арат, Съє(р)а-Невада, Європа, У(с)урі.

Ключ: якщо ви правильно виписали слова, то з початкових букв цих слів прочитаєте продовження крилатого вислову Павла Тичини «Труд...». Запишіть вислів.

● **Вправа 397.** Запишіть речення під диктування. Написане уважно звірте з надрукованим. Поясніть правопис іншомовних слів.

1. То були голландські гвоздики й тюльпани (*О. Ільченко*).
2. У сквері палали червоним світлом величезні кани (*В. Собко*).
3. Серед тінистих садків білили розкішні вілли (*М. Коцюбинський*).
4. Транспорт з гуркотом з'їжджав з шосе на узбіччя (*Олесь Гончар*).

● **Вправа 398. I.** Прочитайте текст мовчки. Усно перекажіть його. Спишіть другий абзац, поясніть орфограми у словах іншомовного походження.

ГАРЯЧІ ФОНТАНИ

В Ісландії, поблизу крижаної пустелі, розкинулася чарівна зелена долина. Час від часу з надр Землі долинає шум, і фонтани окропу злітають угору,

розтікаються гарячими струмками по схилах, заповнюють кам'яні **чаші ванни** зеленкуватою прозорою водою.

Це діють гейзери. Багато їх на земній кулі. Парують вони в Ісландії, у Новій Зеландії, фонтанують на Камчатці. Найбільша долина гейзерів є в Північній Америці (*З журналу*).

II. Виконайте тестове завдання.

Слово «зеленкуватий» у тексті означає

- А із зеленим відблиском
- Б з відтінком зеленого кольору
- В хворобливо блідуватий
- Г насичений зелений колір

● **Вправа 399.** Випишіть зі «Словника іншомовних слів» по п'ять слів, що ілюструють такі орфограми: а) м'який знак; б) апостроф; в) подвоєння приголосних.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Апостроф треба поставити в усіх словах рядка

А кав..ярня, св..ято, торф..яний

Б моркв..яний, п..ятилітній, сім..я

В зв..язувати, пір..я, м..ята, львів..янин

Г пам..ять, черв..як, Св..ятослав

2. Правильно записано слово в рядку

А мавп'ячий

В витамин

Б пів Європи

Г ефект

Словникова робота ●●●○○●

Вольєр, вольєра – обгороджений майданчик для утримання тварин та птахів на вільному повітрі.

Каньйон – глибока долина між кручами, звичайно вимита річкою. На відміну від ущелини, переважно все дно каньйону зайнято руслом річки.

Кювет – водостічна канава вздовж шляху і залізничного полотна.

брикет – brikett

бязь – kartonanyag

вкорінитися – gyökeret verni

гейзер – gejzir, hőforrás

експлуатація – itt: kihasználás

кастаньєти – kasztanyetta

кишлак – kislák, turkesztáni falu

кишмиш – mazsola

напряга – feszültség

окріп – forrásban lévő víz

парі – fogadás

повіки – szemhéjak

порт'єра – függöny

рельєф – domborzat;

ресора – rugó, féder, rugózat

сироко – sirokkó, meleg déli szél

стимул – ösztönző

фюзеляж – törzs, (repülőgép) törzs

§ 53. Розвиток мовлення.

Аудіювання тексту художнього стилю

● **Вправа 400.** Чи може людина обійтися без слухання? Для чого людині необхідне вміння слухати? Прочитайте прислів'я. Подумайте, що їх об'єднує.

1. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше. 2. Слухай тисячу разів, а говори один раз. 3. Більше слухай, а менше говори.

Час, який людина витрачає на мовленнєву діяльність, розподіляється так: аудіювання – 45%, говоріння – 30%, читання – 6%, письмо – 9%.

● **Вправа 401.** I. Послухайте текст притчі. До якого стилю мови та типу мовлення можете його віднести?

II. Виконайте тестові завдання.

1. Про кого хотів розказати Сократові чоловік?

А про друга

В про сусіда

Б про брата

Г незнайомого чоловіка

2. Укажіть правильне твердження

А Сократ розповів про три сита

Б Сократ вислухав чоловіка

В Сократ не захотів розмовляти

Г Сократ розсердився

3. Продовжіть фразу Сократа: «Перш, аніж що-небудь говорити, потрібно це тричі просяти. Спочатку через сито...»

А сито добра

В сито необхідності

Б сито правди

Г сито любові

4. Яке прислів'я відповідає змісту притчі?

А Книга вчить, як на світі жить.

Б Знаєш – кажи; не знаєш – мовчи.

В Від теплого слова і лід розмерзає.

Г Язик до Києва доведе.

5. Останнє речення притчі:

- А «Повтори, що я сказав»
- Б «А тепер розповідай»
- В «Навіщо тоді говорити?»
- Г «Ми не можемо порозумітися»

6. Чого навчає нас ця притча?

- А ніколи не обдурювати
- Б спілкуватися з мудрими людьми
- В говорити людям лише правдиві, позитивні, необхідні слова
- Г не зважати на думку інших

§ 54. Розвиток мовлення. Твір-опис тварини в художньому стилі

Опис – це висловлення, у якому йдеться про ознаки живого чи неживого предмета.

Художній опис допомагає створити яскраве й образне уявлення про предмет, особу, явище, дає змогу визначити ставлення автора до них. Для художнього опису характерне вживання епітетів, порівнянь тощо.

● **Вправа 402.** І. Прочитайте тексти й порівняйте їх. До якого типу мовлення і стилю мови вони належать? Чим різняться їх мовне оформлення?

1. Їжак – тварина, яка відноситься до типу *хордові*, класу *ссавці*, ряду *їжакоподібні*, сімейства *їжакові* (лат. *Echinaceidae*). Довжина тіла їжака, залежно від виду, становить від 10 до 44 см. У тварин велика голова клиноподібної форми й витягнута мордочка із загостреним, рухомим і вологим носом (*З енциклопедії*).

***

2. Увечері поверталися ми з полювання. Їхали лісом. Світло фар виривало з темряви чорні стовбури дубів, білі струнки берізки.

Під машину лягав жовто-коричневий килим опалого листя. Підстрибуючи на нерівній лісовій дорозі, машина йшла поволі. Раптом ми зупинилися. Перед машиною лежала темна кулька, обліплена опалим листям.

Це їжачок злякався світла, шуму мотора й завмер на дорозі. Трохи освоївшись, звірок засопів, ворухнувся й боляче уколоч долоню. Я покотив його по опалому листі. Кулька стала ще більша.

Завбачливий їжачок, що ніс на своїх голках постіль, примусив усіх нас подумати про зиму.

А їжачок у лісі готує з листя зимову постіль. Деся у заглибині, під корінням дерева, засне він до весни. Хоч і добре зажирів їжак восени, та нелегко йому проспати зиму. Глибких підземних нір звірки не риють, а біля поверхні землі під листяною ковдрою в сильні морози чимало їх і замерзає (*За В.Пархоменком*).

II. У якому з текстів ідеться про ознаки їжака, характерні для всіх істот цього виду, а в якому – про конкретну тварину? Поміркуйте, у яких випадках вдаються до художнього опису, а в яких – до наукового.

III. Виконайте тестові завдання.

1. **Машина зупинилася, бо**

А закінчилося пальне

Б було дуже темно

В перед машиною лежала темна кулька

Г зламався двигун

2. **Їжачок у лісі готує з листя**

А смачну вечерю

Б зимову постіль

В теплу ковдру

Г лікувальний напій

● **Вправа 403.** I. Прочитайте текст. До якого стилю мови чи типу мовлення він належить? Випишіть слова, ужиті для опису тварини.

ЦУЦИК

Замріявшись, сидів я на пеньку, як раптом у бур'яні щось залопотіло. Не встиг я схопитися на ноги, як переді мною вже

стояв маленький цуцик. Нашпорошивши вуха й задерши бубликом хвоста, він утупив у мене свої здивовані очі.

Мокрий, заболочений, увесь у реп'яхах, цуцик дрібно тремтів худеньким тільцем. Песик був не з породистих. Чорний, трохи кудлатий, з білою китичкою на хвостіку. Вуха опущені, очі карі, а над ними жовті обідочки. Дуже хороший песик (За М. Стеценком).

II. Розгляньте фото. Що спільного й відмінного в описаному в тексті та зображеному на фото цуцикові? Доповніть опис зображеного на малюнку песика деталями.

III. Прочитайте поради щодо написання твору-опису.

Схема побудови опису тварини

- I. Тварина, яку описуємо.
- II. Зовнішній вигляд істоти:
  - а) розмір, форма тулуба тощо;
  - б) голівка;
  - в) забарвлення шерсті.
- III. Характерні звички.
- IV. Чим приваблює тварина.

Людина	Тварина	Птах
Лице	Морда	Голова
Ноги, руки	Лапи, передні й задні кінцівки	Лапи, крила
Колір	Масть	Оперення
Нігті	Кігті	Кігті
Ніс	Ніс	Дзьоб
Волосся	Шерсть	Пір'я

● **Вправа 404. I.** Розгляньте ілюстрацію. Доберіть до поданих слів епітети.

Каченята – жовті, ...

Кошеня – здивоване, ...

II. Придумайте невеличке оповідання за ілюстрацією, у якому був би опис тварин.

● **Вправа 405. I.** Прочитайте групи слів, доповніть означення власними.

1. Голова – голівка, голівонька (вузька, красива). 2. Тварина – тваринка (рідкісна, обережна, прудка, лагідна, агресивна). 3. Хвіст – хвостик (пухнастий, довгий, куций). 4. Звір – звірок (великий, сильний, красивий). 5. Очі – оченята (сірі, похмурі, як цятки, веселі). 6. Лапи – лапки (маленькі, довгі, міцні). 7. Шерсть – гладенька, густа, блискуча, шорстка. 8. Шия – шийка (довга, коротка, гнучка). 9. Спина – спинка (широка, коротка).

II. Складіть і запишіть твір-опис своєї улюбленої (реальної чи бажаної) тваринки за поданим планом. Використовуйте слова, наведені у пункті I.

1. Яка твоя улюблена тваринка?
2. Якого кольору тварина?
3. Які її розміри? Вона велика чи маленька?
4. Які у неї вуха, очі?
5. Які риси характерні для твоєї тваринки?
6. Чим харчується твоя тваринка?
7. Що вона найбільше любить робити?

III. Доберіть до твору-опису заголовки та ілюстрацію (фотографію, зображення з мережі інтернет, фото, зроблене за допомогою гаджетів, тощо).

Словникова робота ●●●●●

заглибина – mélyedés
залопотіло – gyorsan dübörögve
szaladni
замріявшись – álmódozni
звичка – szokás
намистинка – gyöngyszem
обідок – abroncs
пальне – üzemanyag

поволі – lassan
реп'ях – bogáncs
ссавці – emlősök
тулуб – emberi vagy állati törzs
фара – fényshóró
хордові – gerincesek
цуцик – kutya kölyök
шило – ár (szerszám)

БУДОВА СЛОВА. СЛОВТВІР

§ 55. Основні відомості про будову слова і словотвір.
Спільнокореневі слова й форми слова. Основа
слова та закінчення змінних слів

- **Вправа 406.** Прочитайте вірш Лариси Цілик. Поміркуйте, чим відрізняються виділені слова. Сформулюйте висновок про будову слів.

ДЕ ПОДІЛАСЯ ВЕСНА?
Диво дивне, дивина –
де поділася *весна*?
Ми гуртом її шукали
і до сонечка гукали:
«Подивись-но з висоти,
де нам *весноньку* знайти?»
Каже сонце: «Ось вона!
Спить у пролісках весна.
По снігах вона блукала,
от у лісі й задрімала.
А тепер я залюбки
до *весни* зроблю стежки!»
Враз з'явилися струмочки,
задзвеніли, як дзвіночки,
по долинах, по ярах
і *весні* вказали шлях.

Спільнокореневі слова (származékszavak) – це слова зі спільною звуковою частиною і спільним лексичним значенням.

Так, лексичне значення слова **море** – великий водний простір з гірко-солоню водою; лексичне значення слова **моряк** – той, хто служить у морському флоті; **морський** – такий, що буває над морем, біля моря, здійснюється на морі або призначений для плавання морем.

Спільнокореневі слова можуть належати як до однієї, так і до різних частин мови.

Потрібно розрізняти спільнокореневі слова та форми слова.

Форми слова (a szó formái) мають ту саму основу, але різні закінчення й різняться між собою лише граматичними значеннями: **море**, **моря**, **морями**.

● **Вправа 407 (за варіантами).** I. До поданих слів доберіть по три-чотири спільнокореневі, запишіть їх, виділіть корені.

1. Птах, гніздо, мороз. 2. Річка, мед, читанка.

II. Об'єднайтесь у пари, складіть діалог про те, як варто рятувати пташок від морозу.

● **Вправа 408.** I. Прочитайте текст уголос. Знайдіть усі слова, спільнокореневі зі словом *кішка*, випишіть їх, позначте корінь.

Очі наших домашніх улюбленців у співвідношенні до тіла більші, ніж в інших тварин. Якби в людини були такі ж очі, як у кішечки (щодо тіла), то їх діаметр дорівнював би 5 см.

Коти погано розрізняють дрібні предмети поблизу. Саме тому кішка не бачить ласого шматочка під носом.

Колір очей кошеняти змінюється з віком. Усі кошенятка народжуються блакитноокими, у віці двох тижнів відкривають очі. При цьому очі каламутні й майже нічого не бачать. А до місяця забарвлення очей кошеняти набуває остаточного ко-

льору. Тому, беручи блакитнооке кошеня, багато господарів отримують кароокого чи жовтоокого вихованця (*За матеріалами інтернету*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті **НЕ** розповідається про

- А колір очей кошенят   В масу тіла котів
Б розміри очей тварин   Г розрізнення котами предметів

2. Коти погано

- А їдять, поки малі
Б розрізняють дрібні предмети поблизу
В бігають
Г реагують на кличку

● **Вправа 409.** Прочитайте. Назвіть різні форми одного слова.

Зразок. Душі душею усміхнувся (Т. Майданович) – душі, душею.

1. Дерево землею тримається, а людина – людиною (*Народна творчість*). 2. У слові просвічує слово, словечко, слівце, словенятко (*II. Перебийніс*). 3. Вклонися, людино, людині, покайся в ім'я доброти! (*II. Перебийніс*).

● **Вправа 410.** I. Спишіть текст. Подумайте: виділені слова є спільно-кореневими чи формами одного й того ж слова. Відповідь обґрунтуйте.

Скільки років вашому **коту** за людськими мірками? Якщо вашій кішці 3 роки, це відповідає людському 21 року. Якщо 8 років, то по-людськи – 40. Якщо 14, то 70 людських років.

Середній термін життя домашнього **кота** 15 років, тоді як для диких – від 3 до 5 років.

За даними Ліонського університету, у світі близько 400 мільйонів домашніх **котів**. Пальму першості віддають Австралії, де на 10 жителів доводиться 9 котів. Водночас є країни, наприклад, Перу, Габон, де домашній **кіт** майже не трапляється (*За матеріалами інтернету*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Текст за типом мовлення є

А описом

В розповіддю

Б роздумом

Г розповіддю з елементами опису

2. У слові *людському* закінчення таке:

А -ому

В -му

Б -у

Г нема закінчення

3. У реченні *Скільки років вашому коту за людськими мірками?* ужито іменників

А два

В чотири

Б три

Г п'ять

Словникова робота ●●●●●

гуртом – együtt
діаметр – átmérő

ласий – finom
яр – szurdok

§ 56. Значущі частини слова

● **Вправа 411.** Прочитайте текст. Придумайте для нього назву. Випишіть виділені слова. До кожного слова доберіть початкову форму. Виділіть ту частину слова, яка змінюється.

Собаки – чотирилапі **друзі** людини. Але не всі живуть у домі та мають **власника**. Деякі блукають **вулицями** міста, нікому не потрібні. А опинилися в такому **становищі** через безвідповідальне ставлення їхніх господарів.

За чотирилапих відповідає **людина**, яка їх приручила та має нести відповідальність. **Вулиці** – це не **місце** для собак (*З газети*).

Закінчення (végződés) – це змінна значуща частина слова, яка виражає його граматичне значення (рід, число, відмінок, час тощо), указує на його зв'язок з іншими словами в реченні. Наприклад, в іменнику *волошка***a** закінчення **-a** виражає такі граматичні значення: жіночий рід, однину, називний відмінок; у формі *волошка***ами** закінчення **-ами** вказує, що іменник вжито в орудному відмінку множини (*волошка голубіє, дівчина завітчалась волошками*).

Закінчення може бути *звуковим* і *нульовим*.

Закінчення мають лише змінні слова. Незмінні слова не мають закінчень. Незмінними є прислівники (*знизу, високо*); неозначена форма дієслова (*ходити, читати*); дієприслівники (*сидячи, читаючи*); окремі іменники іншомовного походження (*поні, ательє*).

Основа – це частина слова без закінчення. Основа виражає лексичне значення слова, тому вона є спільною для всіх форм слова.

Слова зі спільним значенням і спільною звуковою частиною називають **спорідненими (спільнокореневими)**.

Корінь (szótó) – спільна частина споріднених слів, яка виражає їх лексичне значення: *летіти, перелітний, політ, злет, льотчик*.

- **Вправа 412.** I. Запишіть слова у три колонки: із закінченням, з нульовим закінченням і без закінчення (незмінні). У кожному слові, крім тих, що не мають закінчення, виділіть основу.

Місто, столиця, Київ, щиро, майдан, радіти, хор, голос, пісня, спів, мелодія, батько, син, зустріч, радість, приємно, проміння, салют, земля, ніч, таксі, простір, вулиця, зверху, театр, враження.

II. Складіть діалог про справжню чи уявну екскурсію до Києва (або іншого великого міста), використовуючи слова, наведені у праві.

● **Вправа 413.** Яке спільне значення об'єднує всі слова кожної групи? Яка однакова звукова частина повторюється в них? Усно визначте у словах кожної групи корінь.

1. Вода, водичка, водяний, підводний, підводник. 2. Білий, білесенький, біліти, побілений, білок. 3. Писати, перепис, описка, написаний, запис.

● **Вправа 414.** Як ви думаєте, чому слова *гора, горе, горіти, горнути* не можна вважати спорідненими, хоч у них і є однакова звукова частина *гор*? Свою думку обґрунтуйте.

● **Вправа 415. I.** Пригадайте вивчені раніше відомості про значущі частини слова. Прочитайте текст мовчки. Випишіть виділені слова, виділіть у них корінь, закінчення й основу.

Собаки – єдині **тварини**, які можуть розпізнавати наші емоції. Їм достатньо погляду, щоб зрозуміти, радієте ви або сумуєте. Вони здатні навіть співпереживати людям.

Простий **собака** навчається так само легко, як **дитина**, і може вивчити від 200 до 500 слів. Більше того, собаки здатні освоїти основи математики, наприклад, навчитися рахувати і впорядковувати цифри за **зростанням** (За матеріалами інтернету).

II. Виконайте тестове завдання.

Будові «корінь, суфікс, закінчення» відповідає слово

А цифри	В собаки
Б дитина	Г люди

● **Вправа 416.** Доберіть до слів *вигадливий, задушливий, суперечка, оголошення* спільнокореневі слова з довідки й запишіть. Позначте в них корінь.

Довідка: сперечатися, вигадати, задуха, оголошувати, загадати, душно, перечити, оголосити, гадати, вголос, поперек, духота, усміхатися, гадка, духовка, поперечний, голосувати.

Префікс (eľbrag) – частина слова, яка стоїть перед коренем і надає словам нового лексичного значення або відтінку у значенні (*великий* – *невеликий*, *превеликий*; *будувати* – *добудувати*, *перевбудувати*).

У слові найчастіше буває один префікс: *в-зимку*, *пере-зимувати*, *роз-кидати*, *до-ганяти*. Але іноді може бути два й більше префіксів: *по-роз-кидати*, *на-в-з-до-гін*

Суфікс (kérzŏ vau jel) – частина слова, яка стоїть після кореня й надає словам нового лексичного значення або відтінку у значенні (*весна* – *веснонька*, *весняний*; *читати* – *читанка*, *читач*).

У слові може бути один або кілька суфіксів: *ран-о*, *ран-ок*, *ран-к-ов-ий*, *сніж-ин-оч-к-а*.

● **Вправа 417.** I. Утворіть за допомогою суфіксів назви людей за професією. Суфікси виділіть.

1. Той, хто навчає. 2. Той, хто лікує. 3. Той, хто продає. 4. Той, хто видає в аптеці ліки.

II. Складіть невеличку усну розповідь про те, ким ви мрієте стати.

● **Вправа 418.** I. Прочитайте текст. Випишіть із нього виділені спільно-кореневі слова, групуючи їх за коренем. Позначте в них значущі частини.

СІРКО І ШПАК

Біля цегляного хліва в дерев'яній буді живе **собака** Сірко. Увесь чорний, ноги ж внизу білі, ніби взуті у світлі панчохи, а над очима – сніжно-білі великі круги, що нагадують скельця окулярів.

Змалку Сірко подружився з нашими горобцями, які мешкають у хліві на горищі. Коло нього **птахи** харчуються взимку і влітку.

Якось напровесні, коли повернулися з вирію до рідних домівок шпаки, уночі землю припорошив сніг. Уранці мати висипала в **собачу** миску рештки борщу й макаронів. **Собацюра** почав снідати.

Над будою нависла яблунева **гілка**, яку, наче намистини, густо нанизали горобці. Цього разу з ними прилетів **худющий-прехудющий** шпак.

Поки Сірко чогось вередував коло миски, **пташки**, причаївшись, ніби поприлипали до гілок. Терпляче вони чекали своєї черги. Як тільки **собачка** почистив лапою морду й повільно заліз до буди, виставивши в отворі голову, горобці м'ячиками скотилися з гілок на землю й обліпили велику миску.

Шпак з хвилину дивився, як горобці снідали, потім обережно спустився на нижню **гілочку**, боязко поглядаючи на собаку. Але той ніби нічого не бачив. Здавалося, що він милується своїми крилатими друзями, що тому й вередував коло миски, щоб більше їжі залишити зголоднілим птахам.

Нарешті **шпачок** набрався хоробрості, зіскочив на землю й підійшов до гурту горобців. Він схопив щось із миски, відбіг до стовбура яблуні й почав швидко їсти (*За М. Магєрою*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. **Правильно пояснено лексичне значення слова *собацюра* в рядку**

А малий собака	В дорослий собака
Б злий собака	Г великий собака

2. **Два префікси має слово**

А подружився	В здавалося
Б напровесні	Г підійшов

● **Вправа 419.** I. Утворіть від слів *співати, шуміти, дзвеніти, говорити, текти, пливти, плакати* слова, які означають початок дії. Запишіть їх.

II. З'ясуйте, за допомогою яких значущих частин утворилися ці слова, позначте ці частини.

● **Вправа 420.** Розгляньте малюнок. Що на ньому зображено? Запишіть слова з префіксами (не менше п'яти слів), що стосуються сюжету картини.

● **Вправа 421.** Згрупуйте споріднені слова й запишіть. Виділіть корінь, суфікс і закінчення. Усно поясніть лексичне значення кожного слова.

Вітер, мороз, холод, хмара, пух, холоденький, морозець, хмарка, вітерець, пушок, морозище, холоднющий, пушинка, вітрисько, хмарище, морозний, вітряний, хмарний, пухкий, холодок, пухнастий, захмарений, вітряк, холодильник, морозиво.

Розбір слова за будовою

Розбираючи слово за будовою, визначаємо його складові частини в такій послідовності:

- 1) закінчення (змінна частина слова);
- 2) основу (частина слова без закінчення);
- 3) корінь (спільна частина споріднених слів);
- 4) префікс і суфікс (частини слова, що не ввійшли ні в корінь, ні в закінчення).

Словникова робота ●●●○●

безвідповідальний – felelőtlen
власник – tulajdonos
впорядковувати – elrendezni
задуха – fülledtség
описка – elírás
поперек – keresztbe
потаємний – titkos

салют – tisztelgés, tűzijáték
співпереживають – együttérezni
становище – helyzet
харчування – táplálkozás
хлів – pajta
цегляний – téglá
шпак – seregély

§ 57. Вимова та написання префіксів *з-* (*зі-, с-*), *роз-, без-, пре-, при-, прі-*

- **Вправа 422.** Прочитайте вірш Тамари Коломієць. Випишіть слова, у яких є префікси, позначте їх.

ДЖЕРЕЛЬЦЕ

Джерельце під вербою
виблискує водою.
Прийду до нього й до ладу
порозчищаю, обкладу.
Все дно камінням обмощу,
в пісок ні краплі не пущу.
І задзвенить, і заспіва
вода джерельна, мов жива.

- **Вправа 423.** Прочитайте вголос. Порівняйте написання й вимову префіксів *роз-, без-*. Пригадайте правила уподібнення приголосних. Поясніть різницю в написанні та вимові. Чи подібні явища відбуваються у вимові та написанні префіксів *над-, під-, від-, од-*?

I. Розбурханий [розбурханий], розчин [рожчин], розкопати [роскопати], розписаний [рописаний], безжурний [беж:урний].

II. Надписати [надписати], підкинути [п'ідкинути], відсунути [в'ідсунути], одтиснути [одтиснути].

Префікси *роз-, без-*, незалежно від вимови, завжди пишемо з буквою *з*.

Так само *над-, під-, від-, од-* завжди пишемо з буквою *д*: *надхмарний, підпис, відпочити, одкритий*.

- **Вправа 424.** Допишіть до поданих групами слів відповідні префікси: 1) *без-*; 2) *роз-*; 3) *від-*. Чи змінилося від цього значення слів? Префікси підкресліть. Чому в деяких словах сталося подвоєння букв?

1. Водний, звучний, зоряний, сонячний, сумнівний, платний, шумний.

2. Питати, сунути, танути, хитати, шукати, знайомитися, м'якнути.

3. Ділити, дати, дзвонити, жити, звучати, тягти, в'язати.

● **Вправа 425.** Порівняйте написання й вимову префікса **з-**. Зробіть висновки, у котрій колонці написання та вимова префікса збігаються. З яких букв починається в цьому випадку корінь? Чи однакові ваші твердження й подані після вправи правила?

збудувати [збудувати]

скликати [скликати]

зжовклий [ж:овклий]

сформований [сформований]

зчесати [жчесати]

списати [списати]

зшити [жшити]

стерти [стерти]

зсунути [с:унути]

сходити [сходити]

Префікс **с-** пишемо лише перед **к, ф, п, т, х** (*кафе* «Птах»): *скинути, сподобатися, станцювати.*

Префікс **з-** пишемо перед усіма іншими буквами: *зцілення, згорнути, загітувати.*

Для милозвучності мовлення після кінцевого приголосного префікса перед коренем, що починається двома приголосними звуками, з'являється голосний звук [i], тобто префікс видозмінюється на *розі-, піді-, віді-, зі-* (*зо-*): *розірвати, підібрати, відімкнути, зіставити.*

● **Вправа 426.** Додайте до дієслів *гнути, рвати, брати* усно підряд префікси **з-, роз-, під-, від-, над-**. Який звук доводиться вставляти між префіксом і коренем, щоб легко було вимовляти утворене слово? З якою метою це робиться? Спробуйте вимовити ці слова без вставного і.

● **Вправа 427.** Спишіть речення, доберіть із дужок потрібні букви. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Це все – мій рідний край з бе(з, с)межними полями, земля моїх батьків (В.Сосюра). 2. (С, з)падає (с, з)пеки марево бе(з, с)крає (А.Малишко). 3. Захід (с, з)гасає, мов (с, з)калка

червона, – і наостанку в Дніпро загляда (*В.Ткаченко*). 4. Вечір в срібній млі ро(з, с)танув, ніч (з, с)пустилася на землю (*Олександр Олесь*). 5. Буйно ро(з, с)рослися трави й кущі, потемнішало листя на деревах (*О.Донченко*).

Префікс **пре-** означає вищу міру ознаки, його можна замінити словом *дуже*. Наприклад: *пресильний* – дуже сильний, *пресмачні* – дуже смачні.

Префікс **при-** означає:

а) наближення (*приїхати*);

б) приєднання (*пришити*);

в) знаходження поблизу чогось (*привокзальний*);

г) неповноту дії чи ознаки (*причинити, присмалений*);

д) результат дії (*приручити*).

Префікс **при-** вживається у словах *прітва, прізвище, прізвисько*.

● **Вправа 428 (за варіантами).** I. Замініть словосполучення одним словом із префіксом **пре-**, **при-**. Обґрунтуйте написання префікса **пре-** чи **при-**.

Дуже добра, дуже зла, дуже гострий, дуже тугий, дуже великий, посадка літака, невеликий мороз, поява птахів навесні, хата біля моря.

II. Доберіть до слів антоніми, утворіть із ними словосполучення.

Зразок: *відліт* – *приліт, приліт птахів*.

Відв'язати, від'їхати, прегарний, відчепити, пресумний, віднести, прехороший, відхід.

● **Вправа 429.** I. Спишіть текст. До якого стилю мови він належить? Випишіть виділені слова й розберіть за будовою.

Булава – стародавня дерев'яна або **металева** зброя, що мала форму палиці зі срібною або визолоченою кулею на кінці (вона могла

мати форму яблука, восьмигранника, груші тощо). **Покривали** її, як правило, бірюзою, смарагдом, перлами. На ній могли бути вигравірувані герб, **прізвище** чи вензель власника. У багатьох **народів** булава правила за символ влади (З журналу).

II. Скориставшись власними гаджетами або тлумачним словником, з'ясуйте лексичне значення слів *смарагд, бірюза*.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Як правило, булава **НЕ** покривалася

- А бірюзою   В перлами
Б смарагдом   Г золотом

2. Схемі **відповідає слово**

- А перлами   В власника
Б визолоченою   Г металева

● **Вправа 430.** Запишіть слова, вставивши пропущені літери **е, и**.

Пр..дбати, пр..азовський, пр..дорогий, пр..блудитися, пр..вабити, пр..спокійний, пр..гнічувати, пр..високий, пр..гортати, пр..славний, пр..губити, пр..судити, пр..глибокий, пр..дорожній, пр..сісти, пр..гаряче.

● **Вправа 431.** Перекладіть речення українською мовою, уживаючи слова з префіксами **пре-**, **при-**. Префікси виділіть, поясніть їх правопис.

1. A reflektor erős fényével magához vonzza a rovarokat.
2. A papagájok számos faja él Közép- és Dél-Amerikában, Európába azonban a legtöbb Brazíliából érkezik. 3. Elsőként a hóvirág bújik ki a földből. Jelzi a tavasz közeledtét. 4. Hegyeinkbe az egészséges levegő, szebbnél szebb természeti tájak gazdag változatossága vonza a kirándulókat.

Проект. Об'єднайтеся в групи. Підготуйте рекламний ролик на одну з тем:

1. Цікаве навколо.
2. Таємниці моєї школи.
3. Парад мод.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Літеру *с* на місці пропуску потрібно писати в усіх словах рядка

А ..терти, ..чепитися, ..кинути

Б ..творити, ..класти, ..хибити

В ..казати, ..цідити, ..хитрувати

Г ..пекти, ..шити, ..формувати

2. Літеру *е* на місці пропуску потрібно писати в усіх словах рядка

А пр..краса, пр..зирливий

Б пр..зентація, пр..брати

В пр..парат, пр..м'єрний

Г пр..вілей, пр..мудрий

Словникова робота ●●●●●

безжурний – gondtalan
бірюза – türkizkék
булава – buzogány
бундючно – büszkén
вензель – monogram
вигравірувати – kivés
восьмигранник – nyolcszög

зцілення – gyógyulás
обмостити – kirakni
прожектор – reflektor
різноманіття – változatosság
розчин – oldat
тугий – szoros
численний – számos

§ 58. Розвиток мовлення. Усний твір – опис за малюнком

● Вправа 432. I. Прочитайте текст уголос.

ЧАРІВНІ КВІТИ

Мабуть, важко знайти людину, яку б не зачарували квіти, намальовані Катериною Білокур. Ця відома художниця народилася в українському селі Богданівка на Київщині. Батьки її були простими селянами. Вони не розуміли, чому в їхньої доньки такий нестримний потяг до малювання, адже сільське життя повне щоденних клопотів. Отож вони чинили Катрусі всілякий опір.

Але Катерина з ранніх літ вирішила стати тільки художницею. «Квіти я буду малювати й малювати, бо я так люблю над ними працювати, що й слів не знайду!» – казала вона. А ще зауважила, що квіти – це її діточки, це «очі Землі».

Своїм малюванням Катерина Білокур учинила справжній подвиг і стала відомою на весь світ (*З журналу*).

II. Визначте тип мовлення тексту і його стиль. Докладно перекажіть прочитане. Поясніть орфограму в слові «не зачарували».

● **Вправа 433.** I. Розгляньте репродукції картин Катерини Білокур. Які враження вони справляють на вас? З'ясуйте їх назви, скориставшись інтернет-ресурсами.

II. Побудуйте усний твір-опис за картиною Катерини Білокур (на вибір), скориставшись планом.

План

1. Що зображено на передньому плані?
2. Які кольори переважають на картині?
3. Як художниця виписує деталі зображених предметів?
4. Яке враження справляє картина?

● **Вправа 434. I.** Розгляньте репродукцію картини Катерини Білокур «Натюрморт». Які предмети зображені на цій репродукції?

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Як художники будують свої твори: що зображено в центрі картин, а що – на задньому плані?
2. Як називають такі картини?
3. Що означає слово «натюрморт»?
4. Пригадайте натюрморти, які вас вразили.
5. Чим саме вони сподобалися?

III. Підберіть означення до двох останніх прикладів. Використовуйте їх у творі.

Яблука – спілі, налиті сонцем, соковиті, духмяні, медові, червонощокі, свіжі, великі, золотаві.

Хустка – велика, картата, синьо-фіолетова, ніжно-лілова.

Гілля квітучих яблунь – ... .

Пташки – ... .

Варіанти слів для уникнення повторів	
<i>художник / художниця</i>	митець / мисткиня (від мистецтво); автор картини / авторка картини; живописець, пейзажист/пейзажистка, майстер/майстриня пензля
<i>створює</i>	зображує, відтворює, пише
<i>малюнок</i>	картина, репродукція, полотно

Словникова робота ●●●●●

зачарувати – elvarácsol
зображує – ábrázol
картатий – kockás
клопоти – gondok

нестримний – féktelen
потяг – vonzás
репродукція – reprodukció, kép
чинити опір – ellenállni

§ 59. Основні способи словотворення

● **Вправа 435.** I. Прочитайте фрагмент учнівського твору вголос. Доберіть до тексту заголовки. Чи погоджуєтеся ви з викладеною у ньому думкою?

Яку людину можна вважати щасливою? Кожен має свою відповідь.

Діти думають, що щаслива людина та, яка має здоров'я, сім'ю, друзів, роботу, гроші, тобто те, що їм кажуть батьки з дитинства.

Але що насправді є щастям? Для когось щастя – це успіх, для когось – сім'я, для когось – здоров'я, а для когось – і саме життя. Стовідсоткової відповіді немає. У народі кажуть, що кожен – коваль свого щастя. Звичайно, тільки сама людина може визначити, чи щаслива вона, чи ні.

II. Поясніть, що є щастям особисто для вас.

III. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті НЕ згадується про

А здоров'я

Б успіх

В друзів

Г школу

2. У слові *однозначної* є

А два суфікси

В нульове закінчення

Б два корені

Г префікс

Розрізняйте	
Непохідні слова	Похідні слова
Первинні , походження яких не можна мотивувати іншими словами. Наприклад: <i>степ, край, день, поле</i> . Непохідні слова здебільшого не мають суфіксів і префіксів.	Похідні утворені від інших слів. Наприклад, слово <i>сонний</i> утворилося від слова <i>сон</i> , <i>сніговий</i> – від <i>сніг</i> . Похідні слова здебільшого мають суфікси або префікси.

- **Вправа 436.** I. Випишіть слова у дві колонки: 1) непохідні; 2) похідні.

Пень, пеньок, океанаріум, нога, осінь, ніжка, дивак, парк, диво, восени, парковий, океан.

II. Поміркуйте, за допомогою яких значущих частин утворилися похідні слова. Позначте їх.

Слово, від якого творять інше слово, називають **твірним**.
Наприклад: *озеро* → *озерце*, *дід* → *прадід*.

Нові слова найчастіше творяться не від слова, узятого повністю, а від твірної основи.

Твірна основа – це частина слова, від якої утворено інше слово. Наприклад, слово *морський* утворено від слова *море*. Спільною для цих двох слів є частина *мор*, яка і є твірною основою.

- **Вправа 437.** I. Розгляньте таблицю.

Способи творення слів

Назва способу словотворення (szóképzés fajtái)	Слова утворені	Приклади
Префіксальний спосіб	за допомогою префіксів	принести ← нести
Суфіксальний спосіб	за допомогою суфіксів	зимовий ← зима
Префіксально-суфіксальний спосіб	одночасним додаванням до твірної основи префікса і суфікса	підсніжник ← сніг
Безафіксний спосіб	відкиданням префіксів, суфіксів (тобто афіксів)	переклад ← перекладати
Основоскладання	дві і більше основ поєднуються в одне слово	снігопад ← сніг, падає

II. З'ясуйте, яким способом утворені слова *підберезник*, *земляний*, *зимовий*, *хід*, *прихід*, *черговий*, *чорнослив*.

● **Вправа 438.** У прикметниках виділіть суфікси й поясніть, якого відтінку вони надають значенню прикметника. Яким способом утворено ці слова?

Білісінький, височенький, губастий, добрячий, довжелезний, жирнючий, здоровенний, здоровенький, злющий, злодійкуватий, кисленький, кислющий, любесенький, ладненький, легесенький, малюсінький, носатий.

У складі української лексики є багато слів, схожих за морфологічним складом, але відмінних словотвірною структурою (пор.: *пропуск* і *проблиск* мають однакову будову – префікс + корінь; способи творення у них різні (*пропускати* – *пропуск*) безафіксний і префіксальний (*блиск* – *проблиск*). Навпаки, різні за морфемним складом слова можуть бути схожі словотвірною структурою (*хід*, *прохід* – безафіксний спосіб творення).

Словотвірний ланцюжок (szóképző lánc) – це слова, утворені від одного кореня.

● **Вправа 439.** I. Розгляньте словотвірні ланцюжки, прокоментуйте їх.

ліс	— ліс-ок — ліс-н-ий — ліс-ов-ий	вода	— вод-иц-я — вód-ян-ий — вод-ян-ій	дуб	— дуб-ок — Дуб (прізвище) — дуб-ин-а — дуб-ов-ий — дуб-іти
-----	---------------------------------------	------	--	-----	--

II. Утворіть словотвірні ланцюжки з коренями.

Рук(а), вод(а), ок(о), мор(е), степ, ліс, земл(я).

● **Вправа 440.** Визначте способи творення наведених слів. З'ясуйте різницю в лексичному значенні й забарвленні кожного з них. Як ви думаєте, у якому порядку вони могли утворитися? Свої міркування обговоріть у класі.

Вітер, вітерець, вітрик, вітронько, вітрище, вітровище, вітрюга, вітрюган, вітрисько, вітровій, вітряк.

- **Вправа 441. I.** Прочитайте текст мовчки. Випишіть іменники – назви місяців і визначте спосіб їх творення.

Квітень – місяць цвітіння. Травень відзначався буйним ростом трав. Червень – виготовляли червону фарбу (черв'як – лялечка червця – з'являлася саме у цей час). Інші пояснення назви червень: теж від черв'яка, але тепер це лялечка бджіл, які в цей час якраз виводилися. Ще пояснення: місяць червоних ягід, фруктів і квітів. Липень – місяць цвітіння липи – дерева, дуже шанованого й поширеного у слов'янських землях. Серпень – місяць серпів, жнив... (За А. Коваль).

II. Виконайте тестові завдання.

1. У якому місяці виготовляли червону фарбу?

А квітні   Б травні   В червні   Г липні

2. Липень – це ... (відповідно до тексту).

А місяць збору вишні

В місяць цвітіння липи

Б місяць збору липневого меду

Г місяць, коли косили траву

- **Вправа 442. Гра «Хто швидше?»** Випишіть слова, утворені за допомогою префіксів.

Гарний, гарненький, гіркий, гіркуватий, крутий, найкрутіший, літати, літаючий, лякати, ляканий, молоти, нагодувати, нагодований, напівзабутий, прийти, прилетіти, прилетів, прилетіла, прилетівши, сідаючи, гаряче, гарячий.

- **Вправа 443 (з ключем).** Випишіть підряд в одну колонку слова, утворені: 1) префіксальним способом; 2) суфіксальним; 3) префіксально-суфіксальним; 4) безафіксним; 5) складанням основ.

Землетрус, підгорянин, краєвиди, підтекст, мудрець, переказ, згин, розсада, ножиці, хліб-сіль, львів'янин, приморське, чорноморці, замалий, розкрій, саночки, горе.

Ключ: з останніх звуків (не букв!) прочитаєте другу частину вислову Лесі Українки: «Хто не жив посеред бурі, ...».

- **Вправа 444.** Доберіть до слів першої групи спільнокореневе із другої групи. Визначте спосіб творення поданих слів.

I. Вулиця, берег, Дунай, нога, вухо, дорога, танцювати.

II. Подорожник, пританцювувати, навушник, побережжя, провулок, підніжка, задунайський.

Проект. Підготуйте фотоколаж або презентацію на тему «Мої улюблені місця на Закарпатті».

● **Вправа 445.** Перекладіть слова українською мовою, за допомогою різних способів словотворення утворіть від них нові слова.

Ág, alma, erős, gomba, város, levegő, ültet, élet, tánc.

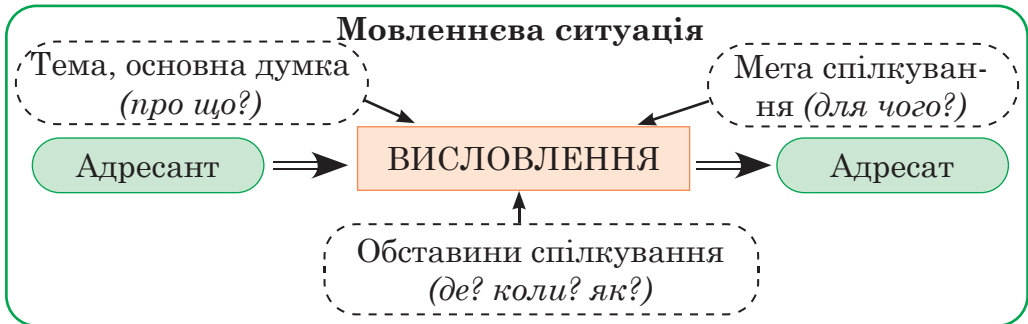
Словникова робота ●●●○○●

вітрище – erős szél
губастий – vastag ajkú
злодійкуватий – gonosztevő
коваль – kovács
однозначний – egyértelmű

підберезник – vargánya
підгорянин – hegyilakó
розкрий – szabás
розсада – palánta
червець – bíbortetű

§ 60. Усний твір-розповідь за поданою ситуацією

● **Вправа 446.** I. Ознайомтеся зі схемою «Мовленнєва ситуація».

II. На основі опрацьованої схеми зробіть висновок: від чого залежать наші висловлювання.

● **Вправа 447.** I. Згрупуйте слова й сполучення слів, що називають ситуації мовлення, у дві колонки: а) ті, що вказують на неофіційні (побутові) стосунки; б) ті, що вказують на офіційність процесу спілкування.

Удома; на роботі; у школі на уроці; у школі на перерві; під час екскурсії в музеї; на прогулянці; у магазині; у полікліні-

ці; у громадському транспорті; у бібліотеці; в гостях у друга; на класних зборах.

II. Оберіть одну із ситуацій та разом з однокласником чи однокласницею складіть діалог (по п'ять-шість реплік).

● **Вправа 448.** I. З'ясуйте значення слів *спілкування, повідомлення, вплив*.

II. Запишіть сполучення слів у такій послідовності: а) сполучення слів, що виражають процес спілкування; б) процес повідомлення; в) процес впливу.

Відповідати на уроці української мови; вітатися з друзями; робити зауваження однокласнику чи однокласниці; ділитися враженнями вихідного дня з однокласницями та однокласниками; робити повідомлення на занятті мовного гуртка; пояснювати задачу товаришу/товаришці по парті; запрошувати друзів у похід; розповідати казку молодшому братові/молодшій сестрі.

Мовлення передбачає не лише вміння говорити (усне мовлення) і писати (писемне мовлення), але й слухати й розуміти (сприймати усне мовлення) і читати (сприймати писемне мовлення).

У характеристиці всіх видів мовленнєвої діяльності – говоріння, аудіювання, читання, письма – спільним є зміст висловлювання, який потрібно донести до співрозмовника (у процесі говоріння, письма) або зрозуміти з чужого висловлювання (у процесі слухання, читання).

● **Вправа 449.** Дайте відповіді на запитання: 1. Що означає добре читати? 2. Що означає уміти читати? 3. За яких умов читання є засобом пізнання світу?

● **Вправа 450.** Ви прийшли до книжкового магазину, продавець/продавчиня запитали, що саме ви хотіли б придбати. Розкажіть йому/їй, які книжки ви читаете, на яку саме тематику, скільки часу ви приділяєте читанню, яку книгу ви прочитали останньою. А також попросіть поради щодо того, як краще розуміти прочитане.

● **Вправа 451. I.** Уявіть ситуацію: ви прийшли до бібліотеки. Охарактеризуйте умови спілкування: назвіть учасників спілкування (адресата й адресанта), форму мовлення (усна чи письмова), вид мовлення (діалог чи монолог), умови спілкування (офіційна чи неофіційна обстановка).

II. Уявіть ситуацію: ви зустрілися з професійним фотографом. Об'єднайтеся у пари. Складіть й розіграйте діалог, використавши подані тематичні слова.

Сфотографуватися на пам'ять. Кольорові фотографії. Чорно-біле зображення. Фотографії на документи. Розміри: три на чотири, шість на дев'ять, дев'ять на дванадцять. Сфотографуватися всім класом. Фотоальбом. Термінова фотографія. Якісне зображення. Одна (дві, три, чотири) фотокартка (фотокартки). Цікава фотосесія.

Словникова робота ●●●○●

враження – benyomás
порада – tanács
придбати – megvesz

професія – szakma
фотокартка – fotó
фотосалон – fotószalon

§ 61. Зміни приголосних при творенні іменників і прикметників із суфіксом **-ин-**.

● **Вправа 452. I.** Послухайте текст. Доберіть до тексту заголовок.

Лідія Соловійова, 43 роки, пауерліфтерка, заслужена майстерка спорту, триразова чемпіонка та дворазова призерка Паралімпіад у Сіднеї, Афінах, Пекіні, Лондоні й Ріо-де-Жанейро.

До пауерліфтингу спортсменка прийшла пізно, у 19 років. Якось швейному училищу, де навчалася дівчина, знадобилося представити команду для участі у змаганнях з важкої атлетики. Запропонували взяти участь Ліді. Вона не розгубилася, хоч до того штангу у вічі не бачила. Її відразу помітили і стали готувати до чемпіонату Європи. А вже

за три роки вона стояла на п'єдесталі XIV літніх Паралімпійських ігор у Сіднеї – срібло дісталоя їй.

Ліда жила в закладі для людей з інвалідністю, і її головною мрією були не рекорди й медалі, а власне житло. Ніхто не міг гарантувати, що вона стане успішною в паралімпійському русі, та спортсменка невдовзі це довела. За свої спортивні досягнення стала кавалером ордена «За заслуги» та ордена княгині Ольги. Спортсменка весь час проявляла силу духу.

Ліді цікаво все, що відбувається навколо, вона здатна розсмішити та зачарувати будь-кого (*За матеріалами сайтів hromadske.ua та vogue.ua*).

II. Обговоріть у класі тему «Скільки всього можна досягти, якщо вірити в себе» на прикладі життя Лідії Соловйової або іншої відомої особистості.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Текст належить до стилю

- А розмовного
- Б офіційно-ділового
- В публіцистичного
- Г художнього

2. Про що НЕ йдеться в тексті?

- А головною мрією Ліді були не рекорди й медалі, а власне житло
- Б до пауерліфтингу спортсменка прийшла пізно, в 19 років
- В Ліда все життя скаржилася на труднощі у спорті
- Г за свої спортивні досягнення стала кавалером ордена «За заслуги» та ордена княгині Ольги

● **Вправа 453.** Розгляньте приклади й визначте, які приголосні чергуються під час творення слів. Приголосні, які чергуються, випишіть.

1. Смуга – смужка, берег – прибережний, низ – нижній, морозити – заморожувати. 2. Молоко – молочний, клубок – клубочок, хлопець – хлопчина, пшениця – пшеничний. 3. Муха – мушка, сухий – сушити, просити – запрошення, перекосятися – перекошуватися. 4. Проходити – проходжуватися, проводити – запроваджувати, їздити – переїжджати. 5. Платити – розплачуватися, пригостити – пригощати.

● **Вправа 454.** Розгляньте приклади й визначте, з якими звукосполученнями чергуються звукосполучення *-цьк-*, *-ськ-* (*-ск-*), *-зьк-* під час творення слів. Висновки звірте з правилом.

1. Донецький – Донеччина, турецький – Туреччина, козацький – козаччина. 2. Полтавський – Полтавщина, одеський – Одещина, батьківський – батьківщина, вереск – верещати, тріск – тріщати, віск – вощина, збаразький – Збаражчина.

При творенні слів чергуються *цьк* → *чч*, *ськ(ск)* → *щ*, *зьк* → *жч*.

Винятками є присвійні прикметники: *Параска* – *Парасчин*, *Васька* – *Васьчин*, але *Мелашка* – *Мелашчин*.

● **Вправа 455.** Розгляньте таблицю. У ній «заховані» іменники, у яких відбувається чергування приголосних. Їх десять, вони можуть розташовуватися зверху вниз, знизу вгору, справа наліво і навпаки. Відшукайте їх!

Річка, ніжка, доріжка, дружба, бочок, яечня, сніжок, молочко, мушка, вушко.

Д	О	Р	І	Ж	К	А	Й	У	К
Р	В	У	Ш	К	О	Я	Ц	М	О
У	М	И	Т	К	Ж	Є	З	Г	Ч
Ж	У	Р	Е	Р	І	Ч	К	А	О
Б	Ш	У	П	О	Н	Н	Р	Е	Б
А	К	Ж	І	Н	С	Я	Р	А	К
Х	А	Ю	О	К	Ч	О	Л	О	М

● **Вправа 456.** І. Прочитайте текст угорос. Що нового ви дізналися? Випишіть із тексту всі власні назви, утворені за допомогою суфіксів *-щ-* або *-чч-*. Поряд запишіть їх твірну основу.

Зразок. *Одещина – одеський.*

ЛІКУВАЛЬНІ ГРЯЗІ

Лікувальні грязі – природні утворення (мули, торфи, сопкова грязь тощо), які застосовують для лікування у вигляді

ванни й аплікацій. Запаси грязі у лиманах України досить значні. Їх використовують разом з іншими методами лікування на Одещині, Львівщині, Полтавщині, Дніпропетровщині, Донеччині, Херсонщині, Миколаївщині та в Криму. Процес утворення лікувальної грязі триває й досі і потребує докладного аналізу у зв'язку з наслідками втручання людини у природне середовище (За Г. Горчакову).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Більше звуків, ніж букв у слові

А Львівщина	В ванна
Б Одещина	Г лікувальні

2. Правильно поставлено наголос у слові

А ліман	В метóд
Б прóцес	Г рáзом

підліток
підлітковий
завжди
решта

витрата
індустрія
напій

житло
п'єдестал
принести

● **Вправа 457.** I. Спишіть текст. Уставте замість крапок, де потрібно, пропущені букви, орфограми підкресліть.

КИШЕНЬКОВІ ГРОШІ В ПІДЛІТКІВ

Існує загал..ний закон, за яким підліткам «завжди вс..ого мало». Часто в сім'ях звучить подібна фраза: «Мамо, мені потрібно 100 гривен.., ми з друзями домовилися піти сьогодні в «Макдонал..дс»». Дослідники стверджуют.., що підлітки округлюють суму в більший бік, коли їм потрібні гроші, але при цьому завжди забувають принести решту.

Маркетологи знають, що школярі зазвичай володіють навіть більшими сумами на кишен..кові витрати, ніж їхні бат..ки. Не випадково індустрія реклами так серйозно ставиться до просування на ринок «молодіжних» товарів: газованих напоїв, шоколадних батончиків та іншої необов'язкової нісенітництва. Перехідний вік у дітей – це витратний час для батьків (За матеріалами інтернету).

II. Побудуйте діалог про те, як потрібно заощаджувати власні кишенькові кошти. Чи можна в школі обійтися без них?

Словникова робота ●●●○●

важка атлетика – súlyemelés
віск – viasz
заощадження – megtakarítás
індустрія – ipar
мул – iszap
округлювати – kerekít
пауерліфтерка – erőemelő
пісний – sovány

просування на ринок – népszerűsítés a piacon
решта – visszajáró (pénz)
торф – tőzeg
училище – szakiskola
штанга – súlyzó
юшка – leves
ячня – rántotta

§ 62. Зміни приголосних при творенні прикметників на **-ськ(-зьк-, -цьк-)** та іменників на **-ство (-зтво, -цтво)**

● **Вправа 458.** I. Прочитайте текст уголос. Що нового ви дізналися? Доберіть до тексту заголовки.

Перші вишиванки відігравали не стільки функцію одягу, як, за **повір'ями**, оберігали їх власників від зла. Саме тому сорочки **оздоблювали** візерунками на рукавах, **комірах**, **подолі** так, щоб малюнок торкався тіла. Для кожного ритуалу була особлива вишиванка. Дітям при народженні дарували вишиту сорочку, аби та оберігала їх від злих духів.

Першу школу вишивки в Київській Русі було створено ще в XI столітті. Її заснувала Анна, сестра Володимира Мономаха. У ній опановували мистецтво **гаптування** золотом і сріблом.

Першим модником у вишиванці був відомий письменник і громадський діяч Іван Франко, який поєднав вишиванку з буденним одягом, а саме з піджаком. У такому вигляді письменник зображений на 20-гривневій купюрі (За матеріалами сайту *plus.google.com*).

II. Складіть тлумачний словничок виділених слів.

III. Побудуйте діалог на тему «Вишитий одяг у моєму гардеробі».

IV. Виконайте тестові завдання.

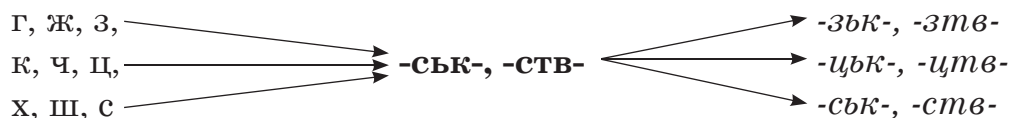
1. Вишита сорочка є

- А символом краси   В знаком багатства
Б оберегом   Г предметом розкоші

2. Слово «гаптування» утворено способом

- А суфіксальним   В переходом однієї частини мови в іншу
Б складанням основ   Г безафіксним

● **Вправа 459. I.** Розгляньте схему зміни приголосних. Користуючись схемами, поясніть зміни приголосних у наведених словах.

Париж – паризький; убогий – убозтво; товариш – товариський, товариство; гірник – гірницький; молодець – молодецький, молодецтво; парубок – парубоцький, парубоцтво; Золотоноша – золотоніський.

II. Висновки звірте з правилом, поданим після вправи.

Суфікс **-ськ(ий)**, приєднуючись до основ з кінцевими **г, з, ж; к, ц, ч; х, с, ш** (приголосні, які чергуються), зазнає таких змін:

а) *г, з, ж + ськ = зьк: Буг – бузький, Кавказ – кавказький, Париж – паризький;*

б) *к, ц, ч + ськ = цьк: козак – козацький, кравець – кравецький, ткач – ткацький;*

в) *х, с, ш* + *ськ* = *ськ*: *чех* – *чеський*, *Одеса* – *одеський*, *товариш* – *товариський*.

Винятки з цих правил становлять деякі прикметники, утворені від іншомовних назв, зокрема: *тюркський*, *баскський*, *меккський*, *казахський*, *ню-йоркський*, *ла-маншський*.

Якщо в кінці основи, до якої додається суфікс **-ськ(ий)**, є суфікс **-к-**, то цей суфікс випадає: *Лисянка* – *лисянський*, *Жмеринка* – *жмеринський*, *Чукотка* – *чукотський*.

В інших випадках на письмі кінцевий приголосний основи і суфікс **-ськ(ий)** залишаються без змін, хоч у вимові зміни можуть бути: *братський* [брац'кий], *людський* [л'удз'кий], *студентський* [студен'с'кий], *туристський* [турис'кий].

● **Вправа 460.** Спишіть речення, підкресліть слова із суфіксами **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**, усно визначте, від яких слів вони утворилися. Чи відбулися під час їх творення звукові зміни?

1. Ту науку Мальва перейняла від матері, а батько навчив її вояцького мистецтва (*Л. Павленко*). 2. У 1985 році курс української мови запроваджено в державному університеті міста Парана (Бразилія) (*З журналу*). 3. Ця зоряна смуга трохи нагадує слід від колеса чумацького воза, тому наші предки назвали її Чумацьким Шляхом (*З журналу*). 4. За цей час юнга став улюбленцем маленької моряцької родини (*За М. Трублаїні*). 5. У Верхній Хортиці стоїть і досі могутній запорозький дуб (*І. Шаповал*). 6. Богдан Хмельницький народився в сім'ї чигиринського сотника 1595-го (*Д. Боднар*).

● **Вправа 461.** 1. Утворіть від назв населених пунктів Закарпаття прикметники за допомогою суфікса **-ськ-**, дотримуючись правил чергування. З двома словами складіть речення.

Бакош, Кінчеш, Вільхівка, Чертеж, Залужжя, Заріччя,

Тисаагтелек, Тийглаш, Форнош, Вербовець, Верб'яз, Галоч, Олешник.

II. Утворіть прикметник на *-ськ-* від назви свого населеного пункту, уведіть новоутворене слово у текст про місце, де ви живете.

● **Вправа 462.** I. Спишіть текст. Доберіть до нього заголовок.

Є на межі Рівненської та Волинської областей, на заході України, тихий куточок, де спочиває слава запорозьких козаків. Це музей-заповідник «Козацькі могили». Він розташований на острові Журавлиха у верхів'ї річки Стир, неподалік від міста Берестечка.

Тут понад триста років тому козацькі полки прийняли нерівний бій із польськими завойовниками. У Берестецькій битві було захоплено в полон козацького гетьмана Богдана Хмельницького. Та полки зуміли вирватися з оточення.

«Козацькі могили» – це тільки один із куточків України, що зберігає пам'ять про наших славних предків – запорозьких козаків (За матеріалами сайту *school.hometask.com*).

II. Випишіть прикметники із суфіксами *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*, орфограми підкресліть.

III. Виконайте тестові завдання.

1. **НЕ відбувається чергування під час творення прикметників у слові**

А козацький

В запорозький

Б польський

Г Хмельницький

2. **За типом мовлення наведений текст є**

А описом

Б розповіддю

В роздумом

Г описом з елементами роздуму

● **Вправа 463 (з ключем).** Утворіть похідні слова за допомогою суфікса *-ськ(ий)* і запишіть у три колонки: 1) на *-цький*; 2) на *-зький*; 3) на *-ський*.

Смотрич, Волга, Здвиг, Одеса, Онега, Кавказ, Кагарлик, Губаха, Умань, Случ, Сканнерборг, Кореїз, Скалат, Сирець, Світязь, Муреш, Сураж.

Ключ. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте пропущені три слова у вислові французького філософа Мішеля де Монтеня: «Ніколи не буває, щоб дві людини... про ту саму річ».

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Правильно написано всі похідні слова в рядку

А Сиваш – сиваський, парубок – парубоцький

Б Нью-Йорк – нью-йоркський, Ужгород – ужгороцький

В узбек – узбецький, Закарпаття – закарпацький

Г Кривий Ріг – криворізький, Кагарлик – кагарликський

2. Буквосполучу *-ств-* на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

А люд...о, боягу...о

Б молоде...о, дитин...о

В жіно...о, студент...о

Г пта...о, товари...о

Словникова робота ●●●○●

гапування – *hímzés*
завзяття – *buzgóság*
кравець – *szabó*
музей-заповідник – *muzeum és védett terület*

подол – *szoknya vagy ruha alsó széle*
сотник – *százados*
ткач – *szövő*
убозтво – *nyomor*
юнга – *matrózinás*

§ 63. Написання слів з *пів*, *напів*

● **Вправа 464.** I. Прочитайте уголос вірш С.Федорової. Придумайте для нього назву.

Закрило хмарою **пів неба**
і так раптово дощ полив.
спочатку тихо, у **пів сили**,
а потім як з відра полив.

Пів світу вкрито пеленою,
немов прорвались небеса!
Гримлять громи над головою...
Яка печаль, яка краса!

Пів яблучка зосталось зовні – Все мокре: луки і долини,
не все сховалось під листком. від сліз дощу на серці щем.
І вже води по вінця повні Здається нам, пів України
стоять калюжі під вікном. враз опинилось під дощем.

II. Випишіть із тексту словосполучення зі словом **пів**. Проаналізуйте їх написання. Свої висновки звірте з правилом.

Окремо	Разом
<p>Невідмінюваний числівник пів зі значенням «половина» з наступним іменником – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: <i>пів а́ркуша, пів ві́дрá, пів годі́ни, пів лі́тра, пів мі́ста, пів огі́рка, пів о́строва, пів я́блука, пів я́щика, пів я́ми; пів Єв́ропи, пів Киє́ва, пів Украї́ни.</i></p>	<p>Якщо ж пів з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: <i>півáркуш, півде́нь, півза́хист, півко́ло, півку́ля, піврі́ччя, півмі́сяць, півобер́т, півова́л, піво́стрів.</i></p> <p>Складні іменники з першою частиною напів-, полу- пишемо разом: <i>напівавтома́т, напівімла́, напівку́щ, напівлюди́на, напівма́впа, напівнітьма́, напівпра́вда, напівфабрика́т, полу́кіпок, полу́мисок.</i></p>

● **Вправа 465. I.** Спишіть народну усмішку.

Батько до сина:

– Ти запевняв мене, що будеш вчитися не менше як на «десять».

– Так, тату. За перше півріччя я з кожного предмета маю по пів десятки, а за

друге півріччя ще буде по пів десятки, от і дотримаю свого слова.

II. Знайдіть у ній слова або частини слів **пів**. Усно поясніть їх правопис.

● **Вправа 466.** Запишіть слова у дві колонки, знявши ризик: у першу ті слова, які з **пів** пишемо разом, у другу – окремо. Усно поясніть їх правопис. Скористайтеся підказкою-наголосом.

Пів/години, пів/України, пів/відра, пів/лимона, пів/кóло, пів/Києва, пів/апелельсина, пів/огірка, пів/місяць, пів/óберт, пів/яблукa, пів/ідальні, пів/день, пів/зáхист, пів/кúля, пів/річчя, пів/овáл, пів/óстрів.

● **Вправа 467.** I. Прочитайте текст мовчки. Що нового для себе ви дізналися? До якого стилю мови належить текст?

Уперше знамениту книгу **опублікували** у 1955 році на замовлення ірландської броварні «Гіннес». Сьогодні ця книга видається практично у 100 країнах світу та перекладається 37 мовами. «Книга рекордів Гіннеса» має найбільший **наклад** з усіх книг, захищених **авторським правом**.

Україна у 2012 році встановила рекорд за тривалістю музичного телемарафону національної пісні. Лише українські композиції лунали без перерви на рекламу в прямому ефірі 110 годин. У цей час на сцені виступали українці, росіяни, татари, грузини, вірмени. Попередній такий рекорд був встановлений Італією у 2010 році у місті Пезаро – 103 години 9 хвилин 26 секунд.

Потрапило в Книгу рекордів Гіннеса й найдовше безперервне читання поетичних творів. Протягом 19 діб студенти та викладачі Острозької академії читали «Кобзар» Шевченка, а це 11 250 творів. За 456 годин (19 днів) приблизно три тисячі учасників та учасниць перечитали книгу 45 разів. Таким чином українці побили рекорд, поставлений у Мексиці, на 19 годин.

Український Ан-225 «Мрія» – найбільший і найпотужніший у світі транспортний літак, створений київським Конструкторським бюро імені Антонова. Його створювали для потреб радянської космічної програми, а саме транспортування космічного корабля «Буран».

Ця машина з максимальною спорядженою масою 640 тонн є найважчою на планеті. «Мрія» – найбільший у світі літак, що піднявся в повітря більше одного разу. Розмах крил сягає 88 метрів.

Дуже довго довелося перелічувати усі досягнення цього шедевра українських конструкторів. У листопаді 2004 року Міжнародна федерація **повітроплавання** внесла Ан-225 у Книгу рекордів Гіннеса за його 240 світових рекордів (За А. Голубом).

II. Скориставшись гаджетами або друкованими виданнями, укладіть тлумачний словничок виділених слів.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Тему тексту подано в рядку

А найбільший розмах крил – у літака «Мрія»

Б українці найдовше читали «Кобзар»

В наші співвітчизники завжди перемагають

Г розповідь про українських рекордсменів

2. Скількома мовами перекладено «Книгу рекордів Гіннеса»?

А 25

Б 43

В 26

Г 37

● **Вправа 468.** Замініть словосполучення одним словом із частиною **пів**.

Одна друга аркуша; половина Києва; половина яблука; половина квартири; половина Азії; половина ящика.

● **Вправа 469.** Прочитайте фразеологізми, запам'ятайте їх значення. З двома фразеологізмами (на вибір) складіть речення.

Це пів біди (невелика біда); доброї півгодини (не менше тридцяти хвилин); б'є північ (дванадцята година ночі), півкопи (тридцять снопів, або двадцять п'ять копійок).

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Разом треба писати кожне слово рядка

А пів/ялинки, пів/Ужгорода, пів/булки

Б пів/ягоди, пів/хліба, пів/життя

В пів/дороги, пів/класу, пів/на/восьму

Г пів/оберт, пів/куля, пів/острів

2. Окремо треба писати кожне слово рядка

А пів/Чехії, пів/апельсина, пів/місяць

Б пів/Ужгорода, пів/Дніпра, пів/Тиси

В пів/години, пів/коло,

Г напів/темрява, пів/день

Словникова робота ●●●○●

броварня – sörfözde
витривалість – kitartás
наклад – példányszám
опублікувати – közzétenni
пелена – lepel

півострів – félsziget
по вінця – teli
повітроплавання – léghajózás
споряджений – felszerelt
щем – fájdalom

§ 64. Розвиток мовлення. Твір з елементами роздуму

● **Вправа 470.** I. Пригадайте вивчене вами раніше про кожен із типів мовлення. Зверте свої міркування з поданими після вправи поясненнями.

Залежно від типу висловлювання тексти можуть належати до різних типів мовлення: опису, розповіді чи роздуму (міркування). Тексти цих типів мовлення відрізняються один від одного структурою, засобами зв'язку між складовими частинами. В описі мовиться про ознаки предмета, особи, місцевості, явища природи тощо, у розповіді – про послідовні в часі дії, в роздумі – про причини ознак і подій.

II. На основі опрацьованого матеріалу дайте відповіді на запитання.

1. Яка основна функція кожного із типів мовлення?
2. Про що говориться в тексті-описі? Тексті-розповіді? Тексті-роздумі?
3. Яку будову має опис? Розповідь? Роздум?

● **Вправа 471. I.** Прочитайте вголос оповідання Василя Сухомлинського. Як ви вважаєте, який слід повинна залишати людина на землі? Доберіть до тексту заголовок.

Старий Майстер звів кам'яний будинок. Став осторонь і милується. «Завтра в ньому оселяться люди», – думає з гордістю. А в цей час біля будинку грався Хлопчик. Він стрибнув на сходинку й залишив слід своєї маленької ніжки на цементі, який ще не затвердів.

– Для чого ти псуєш мою роботу? – сказав з докором Майстер.

Хлопчик подивився на відбиток ноги, засміявся й побіг собі.

Минуло багато років, Хлопчик став дорослим Чоловіком. Життя його склалось так, що він часто переїздив з міста до міста, ніде довго не затримувався, ні до чого не прихилився – ні руками, ні душею.

Прийшла старість. Згадав старий Чоловік своє рідне село на березі Дніпра. Захотілось йому побувати там. Приїхав на батьківщину, зустрічається з людьми, називає своє прізвище, але всі здвигують плечима – ніхто не пам'ятає такого Чоловіка.

– Що ж ти залишив після себе? – питає у старого Чоловіка один дід. – Є в тебе син чи дочка?

– Немає у мене ні сина, ні дочки.

– Може, ти дуба посадив?

– Ні, не посадив я дуба...

– Може, ти поле випестував?

– Ні, не випестував я поля...

– Так, мабуть, ти пісню склав?

– Ні, й пісні я не склав.

– Так хто ж ти такий? Що ж ти робив усе своє життя? – здивувався дід.

Нічого не міг відповісти старий Чоловік. Згадалась йому тамить, коли він залишив слід на сходинці. Пішов до будинку.

Стоїть той наче вчора збудований, а на найнижчій сходинці – закам'янілий відбиток Хлопчикової ніжки.

«Ось і все, що залишилось після мене на землі, – з болем подумав старий Чоловік. – Але цього ж мало, дуже мало... Не так треба було жити...»

II. Як ви розумієте слова «Ось і все, що залишилось після мене на землі»? Який слід, на вашу думку, по собі повинна залишати людина? Відповідь розпочинайте словами *на мою думку, ..., я вважаю...*

III. Виконайте тестові завдання.

1. Фразеологізм залишити слід означає

- А залишити по собі пам'ять   В пригадати щось
Б забути щось   Г жити дуже довго

2. Ні до чого не прихилився ні тілом, ні душею

- А Майстер   В Чоловік
Б Хлопчик   Г автор

3. Запишіть правильну послідовність подій.

- А Немає у мене ні сина, ні дочки
Б Став осторонь та милується
В Нічого не міг відповісти старий Чоловік
Г Минуло багато років, Хлопчик став Чоловіком

IV. Користуючись пам'яткою, побудуйте усний твір з елементами роздуму «Чому потрібно жити мудро й чесно».

Побудова твору-роздуму

- I. Твердження (теза), яке потребує доказів.
- II. Основна частина (аргументи, докази).
- III. Висновок.

Пам'ятка

«Як працювати над твором»

1. Конкретизуйте тему (якщо це потрібно) і визначте основну думку твору.
2. Визначте, який тип мовлення (розповідь, опис, роздум) буде переважати у творі.
3. Подумайте про особливості стилю твору.

4. Складіть план.
5. Зберіть потрібний матеріал.
6. Запишіть твір на чернетку.
7. Перевірте й перепишіть у зошит.

нена́видить
предме́т

пору́ч
на́віть

● **Вправа 472.** І. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

Я чув, як у мене за спиною сопів Оскар.

Він мій найкращий друг. Він ненавидить математику, не так, як я. У мене це улюблений предмет. Я вже впорався з числами і заховав у пенал ручку та лінійку. На душі було спокійно. Потім я подивився на Ельсу й відчув тепло. Вона сиділа

поруч і гризла свою ручку. Втупила очі в папір у клітинку, а брови насупила так, ніби не могла чогось обчислити.

Я ж силкувався збагнути, за що люблю її, а не, скажімо, Інґрід чи Анн-Марі. Більшість у нашому класі сказали б, що ці дівчата симпатичніші. І самі Інґрід та Анн-Марі вважають себе красунями. Вони належать до тих дівчат, із яких малюють картини. А от Ельса – сильна і з кучерявим каштановим волоссям, що завжди неначе наелектризоване.

До того ж вона гугнявить.

Та все ж мені стає тепло лише тоді, як я дивлюся на неї, а не на якусь іншу дівчину.

Чого воно так?

Ельса має одну особливість: коли вона міряється з кимось силою рук, то неодмінно перемагає. Бо виявляється сильнішою. Одного разу вона поборолла Конрада, що вважав себе най-

дужчим у класі. Навіть запевняв усіх, що програв навмисне, бо вона дівчина. Але йому ніхто не повірив. Відтоді він її не терпить.

Хоча я люблю її не за те, що вона перемагає, коли міряється силою рук.

Цього так просто не поясниш.

Коли я звів на неї очі, щоб придивитися, чи не оминув я, бува, чогось іще, то мій погляд ковзнув з її наелектризованого волосся униз, прямісінько в зошит з математики.

Я відразу побачив, що там помилка.

І зрозумів, чому в неї такий занепокоєний погляд.

То було через п'ятірку. Через простеньке ділення на п'ять.

Я вирвав зі свого зошита сторінку й написав: "Число, поділене на 5 = 308". Потім кілька разів згорнув його так, що вийшов малесенький пакетик, схожий на різдвяний подарунок, якого вона отримає заздалегідь. Я спробував намалювати нулик, подібний на серце, на який приємно було дивитися.

Я уявив собі, як вона усміхнеться до мене на перерві. Це було єдине, що я хотів: розвеселити її! (Уривок з книги У.Старка «Маленька книжка про любов»).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Кого любив хлопчик? Як це проявлялося?
2. За що саме головний герой любить Ельсу.
3. Як пояснює хлопчик свої почуття до дівчинки Ельси? А до інших дівчат?

III. Розкажіть, на вашу думку, як можна проявляти любов? Обговоріть це питання у класі.

IV. Складіть твір-роздум на тему "Справжня любов проявляється у дрібницях".

Словникова робота ●●●○●

відбиток – nyom
вступити очі – bámul
гугнявити – orrhangon beszél
звести – felépíteni
інстинкт – ösztön

істота – teremtmény, lény
навмисне – szándékosan
силкуватися – erőlködni
слід – nyom
сопіти – szuszogni

§ 65. Написання складних слів разом і через дефіс

● **Вправа 473. I.** Прочитайте текст уголос. До якого мовного стилю він належить?

Сьогодні був останній дзвоник у лісовій школі. І друзі замислилися над тим, як вони проведуть літо. Учителька Сова розповіла про різні дитячі табори, де не тільки можна відпочити, а й навчитися багатьом цікавим справам.

Дуже важливо так продумати літній відпочинок, щоб не тільки оздоровитися, а й з користю провести літо.

Наприклад, є така творча діяльність, як створення **фотознімків**. У цьому нам допоможе **фотоапарат** і вміння бачити щось особливе, неповторне. Це може бути й куточок природи, окремі квіти або життєві ситуації.

Можна спробувати свої здібності у вишиванні. Для цього виду діяльності нам потрібні кольорові нитки, канва, п'яльця та терпіння. Бо творчий процес вишивання **довготривалий** і потребує навиків.

Для багатьох непосидючих дітлахів потрібен рух. Отут згодяться всі види фізичних вправ або танцювальні гуртки. Спробуйте себе у спортивних змаганнях, іграх з м'ячем, тенісною ракеткою, греблі, плаванні або туризмі... *(За матеріалами сайту familytimes.com.ua).*

II. Доповніть текст усно власними ідеями щодо проведення літнього відпочинку з користю.

III. Проаналізуйте правопис виділених слів: з'ясуйте, від яких слів вони утворені. Свої висновки звірте з правилами, поданими після вправи.

IV. Виконайте тестові завдання.

1. Літній відпочинок важливо продумати для того, щоб

А тільки оздоровитися

Б визначити кошти, необхідні для організації відпочинку

В не тільки оздоровитися, а й з користю провести літо

Г виконати завдання вчителя/вчительки

2. До рухливого відпочинку НЕ належить

А ігри з м'ячем

В гребля

Б створення фотознімків

Г плавання

● **Вправа 474.** Зіставте два способи творення складних слів і сформулюйте висновок, коли їх пишемо разом, а коли – через дефіс. Чи можна в першій групі слів між частинами слова поставити сполучник *і*? А у другій? Які частини мови утворилися? Свої висновки порівняйте з правилами, поданими після вправи.

1. Любить (*що?*) волю – волелюбний; сховище (*чого?*) овочів – овочесховище; ходить (*як?*) пішки – пішохід; бетон (*який?*) із залізом – залізобетон; кутів (*скільки?*) три – трикутник; сніг (*який?*) білий – білосніжний; зелений (*як довго?*) вічно – вічнозелений;

2. Світлий і рожевий – світло-рожевий; ніжний і зелений – ніжно-зелений; кислий і солодкий – кисло-солодкий; фізичний і математичний – фізико-математичний; сніжний і білий – сніжно-білий; хліб і сіль – хліб-сіль; людина і день – людино-день.

Але: жовтогарячий, червоногарячий, глухонімий, хитромудрий.

Разом пишемо складні слова, утворені від підрядних словосполучень, у яких від одного до другого слова можна поставити запитання.

Через дефіс пишемо складні слова, утворені від сурядних словосполучень, у яких перед кожним словом можна поставити сполучник *і*.

Вправа 475. Прочитайте речення, поясніть правопис виділених слів.

1. Розкраюють небо навпіл блискавки *фотоспалахів* (І. Лобовик). 2. Електричок *кінострічки* ген за гаєм миготять (А. Жикол). 3. *Рожево-сиза* мла сповиває степ (М. Рильський). 4. Угорі – ліси *сріблясто-сині*, унизу – розлив молочних нив (М. Бажан). 5. На серці *тепло-тепло* (Остан Вишня). 6. У неділю *вранці-рано* поле вкрилося туманом (Т. Шевченко).

В українській мові безліч синонімів. Наприклад, слово «горизонт» має 12 синонімів: обрій, небозвід, небосхил, крайнебо, круговид, кругозір, кругогляд, виднокруг, видноколо, виднокрай, небокрай, овид.

- **Вправа 476 (з ключем).** Випишіть слова у дві колонки: 1) ті, які пишемо разом; 2) ті, які пишемо через дефіс.

Взаємо/допомога, світло/жовтий, давньо/руський, хмаро/чос, очеретяно/солом'яний, синювато/сірий, чорно/бровий, стеблина/билина, дизель/мотор, електро/двигун, жовто/гарячий, яскраво/червоний, одно/денний, сухо/жилля, сяк/так.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву. З них прочитайте закінчення прислів'я: «Не кайся рано вставати, а...»

- **Вправа 477. I.** Послухайте оповідання Василя Сухомлинського. Доторіть до нього заголовки.

II. Перекажіть текст за самостійно складеним планом.

III. Виконайте тестові завдання.

- 1. Правильно пояснено фразеологізм *мокра як хлющ* у рядку**

А суха	В втомлена
Б дуже мокра	Г жаліслива

- 2. Суфіксальним способом утворено слово**

А промовив	В хатинка
Б незнайомий	Г захмаритися

- **Вправа 478.** Порівняйте дві колонки слів і зробіть висновок, коли ці слова пишемо через дефіс, а коли – окремо. Зверніть увагу на значення й форми (відмінки) їх складових частин.

білий-білий	кінець кінцем
довгий-предовгий	одним один
один-однісінький	нога в ногу
рано-вранці	день у день
тишком-нишком	раз у раз
більш-менш	один в один
видимо-невидимо	сам на сам

Але: *всього-на-всього, віч-на-віч, пліч-о-пліч, як-не-як, де-не-де, будь-що-будь, хоч-не-хоч, коли-не-коли.*

Через дефіс пишемо назви відтінків кольору, смаку та поєднання кольорів: *темно-зелений, кисло-солоний, червоно-чорний* (але *жовтогарячий, червоногарячий, золотогарячий*).

Через дефіс пишемо складні слова, утворені повторенням синонімічних або антонімічних слів (їх також можна з'єднувати повторюваним сполучником **і...і**): *білий-білий, один-однісінький, рано-вранці, тишком-нишком, вряди-годи, без кінця-краю, більш-менш, видимо-невидимо, година-дві, день-два, сам-один, один-єдиний.*

Але якщо повторюється те саме слово в різних відмінках, то слова в такому словосполученні пишемо **окремо**: *одним одна, чин чином, сама самотою.*

● **Вправа 479.** Спишіть речення, знімаючи ризик у словах, запишіть слова разом, окремо чи через дефіс.

1. Лише де/не/де спалахували і мерехтливо миготіли сліпенькі вогники (*Ю.Смолич*). 2. Трудом ми все на світі робим, трудом живем, кінець/кінцем! (*І.Нехода*). 3. Ковалишину хату, кузню і кусень городу купив тишком/нишком Микита (*П.Козланюк*). 4. Колір моря був ясно/зелений з безліччю ледве вловимих відтінків (*О.Донченко*). 5. Так піду я в поля неозорі із піснями один/на/один (*А.Малишко*).

Разом пишемо складні іншомовні слова, які починаються такими незмінюваними частинами: *авто-, радіо-, фото-, аеро-; електро-, теле-, віце-, екс-, веб-, міні-, міді-, максі-, обер-, лейб-, штабс-* тощо. Наприклад: *автошкола, радіофізика, фотоапарат, віцепрем'єр, віцеконсул, ексчемпіонка,*

ексміністр, експрезидент, контрадмірал, вебсайт, вебсторінка, преміумклас, максісукня, мідімода, мініспідниця, топменеджер, топмодель, лейбгвардієць, лейбмедик, оберофіцер, оберлейтенант, оберпрокурор, штабсканітан, унтерофіцер.

Словникова робота ●●●●●

безліч – számtalan
гребля – evezés
кусень – darab
мокий як хлющ – nagyon megázott
негода – rossz idő
непосидючий – nyugtalan

п'яльця – karikák a himzéshez
палуба – fedélzet
разки намиста – gyöngysor
сухожилля – inak
сховище – tároló
терпіння – türelem

§ 66. Творення і правопис складноскорочених слів. Сполучні о, е у складних словах

● **Вправа 480.** I. Прочитайте текст уголос. Доберіть до нього заголовок.

У багатьох країнах світу кіберспорт визнано одним із видів спортивних змагань. Серед них США, Україна, Білорусь, Іспанія, Італія, Бразилія, Індія, Мексика, Росія, Узбекистан. Це дає кіберспортсменам змогу брати участь у турнірах, заробляти солідні гонорари, отримувати спортивні стипендії, в'їжджати

до країн за спортивною візою (таку можливість надають США). До складу міжнародної кіберспортивної федерації входять представники 48 країн, а іспанський футбольний клуб «Валенсія» навіть створив власну команду кіберспортсменів.

Міжнародний олімпійський комітет у 2018 році визнав кіберспорт офіційним видом спорту. За рішенням чиновників, його внесуть до переліку Олімпійських ігор-2024. До 2013 року наймасштабнішим аналогом класичної олімпіади вважався турнір World Cyber Games. Сьогодні найбільші битви кіберспортивних команд організують і спонсорують виробники ігор (За матеріалами сайту *kidsvisitor.com*).

II. Перекажіть текст, доповнивши його власними поглядами на кіберспорт.

III. Знайдіть у тексті складні слова, усно поясніть їх правопис. Чи є в них сполучні голосні?

● **Вправа 481.** Розгляньте приклади і зробіть висновок, як треба писати складноскорочені слова, утворені з початкових букв або звуків та іншими способами. Свої висновки звірте з правилом.

1. Організація Об'єднаних Націй – ООН, Національна спілка письменників України – НСПУ, Львівський автомобільний завод – ЛАЗ, засоби масової інформації – ЗМІ, гідроелектростанція – ГЕС.

2. Педагогічний університет – педуніверситет, медична сестра – медсестра, Дніпровська гідроелектростанція – Дніпрогес.

Складноскорочені слова (*mozaikszavak*), утворені з початкових букв або звуків, пишемо великими буквами незалежно від того, якими буквами пишеться повна назва.

Складноскорочені слова, утворені іншими способами, пишемо малими буквами. Тільки власні назви пишуть з великої букви.

● **Вправа 482.** Утворіть складноскорочені слова з поданих словосполучень і запишіть їх.

Київський національний університет, Національна академія наук України, будівельно-монтажне управління (*з перших букв*); спеціальний кореспондент, універсальний магазин, військовий комісаріат, міністерство фінансів.

- **Вправа 483.** Запишіть графічні скорочення у дві колонки: ті, які пишемо з крапкою; ті, які пишемо без крапки. Зробіть висновок, у яких графічних скороченнях крапку не ставимо. Свої висновки звірте з правилом.

Громадянин – гр., добродій – д., пан – п., наприклад – напр., близько – бл., мільярд – млрд, мільйон – млн, вулиця – вул., і так далі – і т. д., рік – р.; 10 сантиметрів – 10 см, 200 грамів – 200 г, 3 години 5 хвилин 10 секунд – 3 год 5 хв 10 сек; район – р-н, фабрика – ф-ка, товариство – т-во.

Крапку не ставимо при скорочених назвах мір. Не ставимо крапку й тоді, коли в графічному скороченні залишаються початок і кінець слова. В інших випадках у кінці скорочень ставимо крапку.

- **Вправа 484.** Запишіть скорочено виділені назви.

Закарпатська *область*, село *Коритняни*, місто *Берегово*, громадянин *Іштван Марошан*, річка *Теребля*; *12 кілометрів*, *10 грамів*, *40 хвилин*; *Хустський район*, товариство «*Просвіта*», швейна *фабрика*.

- **Вправа 485.** І. Прочитайте текст уголос. Спишіть, виділені назви запишіть скорочено.

Земля повний оберт навколо Сонця робить за *365 діб 6 годин 6 хвилин 10 секунд* (1 зоряний рік). При цьому Земля наближається до нього на *147 мільйонів кілометрів* (на початку січня) і віддаляється до *152 мільйонів кілометрів* (на початку липня). Повний оберт навколо своєї осі вона робить за *23 години 56 хвилин 4 секунди* (1 зоряна доба). Місяць навколо Землі обертається на відстані близько *384 тисячі кілометрів*. Повний оберт навколо неї він робить за *27 діб 5 годин 5 хвилин 34 секунди*, а фази його міняються кожні *27 діб 12 годин 44 хвилини 4 секунди*.

II. Виконайте тестові завдання.

1. **Немає жодного числівника в рядку**

- А триста шістдесят п'ять діб   В двадцять сім діб
Б десять секунд   Г зоряна доба.

2. **Загальною назвою в тексті є**

- А Сонце   В Повний оберт
Б Земля   Г Місяць

● **Вправа 486.** Гра «Хто швидше?» I. Запишіть за одну-дві хвилини якнайбільше складних слів, першими частинами яких є *мед...*, *спорт...*

II. Із двома утвореними словами складіть і запишіть речення.

● **Вправа 487.** I. Утворіть від сполучень слів складноскорочені слова-абревіатури. Поясніть особливість творення та написання цих абревіатур. Запишіть утворені слова.

Київський політехнічний інститут, Національна академія наук України, атомна електрична станція, Європейський Союз, Організація Об'єднаних Націй, Кабінет Міністрів, заробітна плата, Національний банк України.

II. Запишіть абревіатури (назви навчальних закладів, підприємств, організацій, товариств тощо), поширені у вашій місцевості.

Готуйтеся до ЗНО зараз

Оберіть варіант, у якому слова скорочені правильно

- А Потяг прибув в Ужгород о 10 год. 40 хв.
Б Фаб-а «Пролісок» набирає швей-мотористок.
В Будинок висотою 15 м побудували біля нашої школи.
Г Ми відпочивали на оз. Синевир.

Проект. Об'єднайтеся в групи (по двоє–п'ятеро осіб) і колективно виконайте запропоноване творче завдання (на вибір): написати казку; скласти комікс; намалювати ілюстрацію чи плакат. Тему проекту оберіть самостійно.

Словникова робота ●●●○○●

благородність – *nemesség*
гонорар – *díj*

добродій – *úr*
зоряний пік – *csillagosév*

монтажний – szerelési
назви мір – mértékegységek
megnevezése
потяг – vonat

спонсорувати – szponzorálni
стипендія – ösztöndíj
федерація – szövetség

§ 67. Розвиток мовлення. Поняття про публіцистичний стиль. Написання замітки

До газетних жанрів належать замітка, стаття, нарис, інтерв'ю, репортаж.

Замітка – газетний жанр, у якому стисло, виразно та оперативно повідомляється про конкретні факти, події та явища.

У самій назві закладено її суть: замітити, тобто поставити мітку, виділити щось, загостривши на ньому увагу. Замітку пишуть тоді, коли немає потреби в аналізі подій.

Основні ознаки замітки: актуальність (факти, подані в замітці, повинні бути цікавими); точність (події мають відповідати дійсності).

Обсяг замітки – від десяти до ста друкованих рядків.

Мета замітки – інформувати, тобто повідомити, дати уявлення про те, що саме сталося, де й коли.

Правила створення замітки:

виділити факт, який необхідно подати;

визначити тему та основну думку;

підібрати заголовок;

подумати, на які запитання має відповідати замітка (*Що? Де? Коли? Хто? Як? Чому?*).

Факти (події) для замітки: екскурсія в музей; класні збори; толока; ремонт класу; вибори шкільного парламенту; допомога дитячому садку тощо.

● **Вправа 488.** I. Прочитайте вголос зразки заміток у газету. Визначте, чи відповідають вони вимогам, переліченим у правилі.

МІЙ ДЕНЬ У ШКОЛІ

До школи я завжди приходжу на кільканадцять хвилин раніше, аби мати змогу поспілкуватися з друзями. Ми обговорюємо останні шкільні та домашні новини. Та ось лунає дзвінок, і ми поспішаємо до класу.

Я дуже люблю своїх учителів й учительок, шаную їхню мудрість. Один урок не схожий на інший. З учителями та учительками у клас приходять якийсь новий, непізнаний світ. Коли ми бачимо усміхнені очі вчителя чи вчительки, наші серця починають битися частіше, а якийсь невидимий двигунчик рухає наші олівці та ручки. Інколи час збігає так швидко, що нас дратує дзвінок на перерву.

А які милі нам ці короткі перерви! Чого тільки не встигаємо упродовж них зробити: і пошепотіти на вушко подрузі, і забігти у бібліотеку, і вкусити пиріжка або просто побавитись іграшкою.

Інколи чуємо, як хтось нарікає, що у школі скучно. Я з цим не згідна. Адже ми – частинка школи. Від нас залежить, чи буде шкільне життя цікавим. Якщо бути уважним на уроці та розумно активним на перервах і після уроків, то й не зауважиш, як минають шкільні дні. Напевно, окремим учням чи ученицям ліньки покумекати, як знайти себе у шкільному вирі. Але я впевнена, що у школі мені завжди буде добре й цікаво...

ДЯКУВАТИ ЗА ЧИСТОТУ?

Часто доводиться спостерігати неповагу до праці технічних працівників/працівниць. Звичайно, робота прибиральниці/прибиральника не є престижною, але це не означає, що вона не потрібна, що її не потрібно шанувати. Уявімо собі, що ми залишилися без техпрацівників. Як буде виглядати школа наприкінці робочого дня? Яким буде повітря без вологого прибирання?

Нещодавно я прочитала в мережі, що за кордоном прибиральників і прибиральниць називають рятівниками від сміття. Я вважаю, що це справедливо. І нам потрібно замислитися над тим, кому ми маємо подякувати за чистоту й затишок у школі, а також над тим, що можемо зробити, щоб у школі було чисто.

II. Напишіть замітку на самостійно обрану тему, користуючись поданим алгоритмом.

1. Виділіть факт, про який варто повідомити.
2. Доберіть влучний заголовок.
3. Обдумайте зміст замітки.
4. Дотримуйтеся послідовного викладення думок.
5. Кожну нову думку починайте писати з абзацу.
6. Уникайте повторів.
7. Підпишіть замітку.
8. Перевірте написане.

Проект. На основі заміток, написаних учнями та ученицями вашого класу випустіть стінну газету. Не забудьте її проілюструвати, дібрати рубрики, указати прізвища авторів/авторок заміток, редколегію.

Словникова робота ●●●●●

актуальність – aktualitás
газета – újság
замітка – kis újságcikk

непізнаний – ismeretlen
прибиральниця - takarító
толока – közös takarítás

§ 68. Повторення вивченого у 5 класі

● **Вправа 489.** Запишіть вірш Анатолія Костецького під диктування, а потім звірте з надрукованим. Чи все правильно написали?

А що таке канікули?
Це – літні дні барвисті,
це час, коли нам ніколи
хоча б на мить присісти...
Це час у річці хлюпатись,

підсмажувати спини
і зранку в лузі слухати
тонку струну бджолину...
Це час, коли за друзями
ми скучим – як ніколи,
і нам страшенно схочеться
скоріше знов до школи!

● **Вправа 490.** I. Розподіліть словосполучення на три групи й запишіть: а) з головним словом дієсловом; б) з головним словом іменником; в) з головним словом прикметником. Поставте усно запитання від головного слова до залежного.

Гарно співати, вищий за брата, зустрітися з другом, висока береза, схожий на батька, нетлінна краса, працелюбні мурашки, збирати гриби, старанний у роботі, останній день, виходити з хати, пишатися успіхами.

II. Виберіть із кожної групи по два словосполучення й накресліть їх схеми.

● **Вправа 491.** Спишіть текст, замінюючи виділені словосполучення синонімічними. Простежте, чи допомогла така заміна посилити виразність, образність та емоційність.

Закарпаття – це дивовижний край, який має багату історію, цікаві традиції та неймовірну природу. Тут чисте **гірське повітря**, яке аж бринить у вухах, високі гори, які, здається, піднімаються аж до хмар, стрімкі **гірські річки**, які постійно кудись спішать...

Сама природа запрошує на відпочинок, оздоровлення та лікування, адже на Закарпатті особливий світ, який допомагає легко віднайти **душевний спокій**, відновити гармонію, відчути запах землі та її життєдайну силу (*З газети*).

● **Вправа 492.** I. Пригадайте вивчені відомості про текст та речення. З поданих груп слів складіть речення. Речення розташуйте так, щоб вийшов текст. Дайте йому заголовок і запишіть.

1. Пісня, нескінченний, радісний, згори, полилась, і. 2. Сонце, земля, проміння, весняний, теплий, залило. 3. Люди, її, раділи, слухали, і. 4. Жайворонок, подих, весна, маленький, лагідний, відчув, в небо, високо, піднявся, і.

II. До якого мовного стилю належить складений вами текст?

● **Вправа 493.** Складіть текст з речень, розташувавши їх у потрібній послідовності (так, як це бачить спостерігач/спостерігачка, переводячи погляд від неба додолу).

1. А куші мовчать – до низу вітерець не досягає. 2. Ми мовчки лежимо горілиць у високій траві на узліссі, на самому березі озера. 3. Трава теж не поворухнеться. 4. Над нами глибоке неозоре небо, на якому не видно ні хмаринки. 5. І вода в озері ніби застигла. 6. Тихо шепотять верховіття дерев (*О.Копиленко*).

● **Вправа 494.** Два прості речення об'єднайте в одне речення, використовуючи сполучник і. Утворені речення запишіть, підкресліть у них головні члени. Поставте, де треба, коми.

1. Дівчина звела великі очі. Вона довго вдивлялась в сріблясту далечінь (*С.Васильченко*). 2. Вітер віє. Цвіте блакить (*А.Малишко*). 3. Загриміло. Полегшено зітхнув степ (*Олесь Гончар*). 4. Минула вже нічка. Сонце вже світить (*Марійка Підгірянка*).

● **Вправа 495.** Відновіть прислів'я: до поданого в першій частині початку з другої частини доберіть його закінчення. Прислів'я запишіть, головні члени речення підкресліть, між частинами складного речення поставте коми.

I. 1. Кожна робота легка... 2. Праця людину годує... 3. Що сьогодні маєш зробити... 4. Як будеш вперто працювати... 5. Звикай до праці змолоду...

II. 1. ...не відкладай на завтра. 2. ...не будеш знати на старість голоду. 3. ...коли її охоче робиш. 4. ...то прийде сама доля до хати. 5. ...а лінь марнує.

● **Вправа 496.** Прикметники роблять мову точнішою та образнішою. Поширте речення наведеними у довідці прикметниками.

1. Після дня настав вечір. 2. Подув вітерець. 3. Морем побігли хвилі, хлюпнули в берег. 4. Заметушилися чайки. 5. Гойднулося вітрило навпроти обр'ю.

Довідка: білий, червоний, потемнілий, прохолодний, свіжий, спекотливий, прудкий, дрібний, літній, призахідний, скелястий.

● **Вправа 497.** Другорядні члени речення уточнюють основну думку, висловлену підметом і присудком. Доберіть до кожного речення потрібні другорядні члени.

Минула весна. Розпустилося листя. Стебельця трави зеленіють. На деревах з'явилися плоди. У садках не вгаває пташиний гомін.

Довідка: цілий день, веселий; із землі, ніжно-зелені; на решті, холодна; перші тендітні.

● **Вправа 498.** I. Прочитайте прислів'я та поясніть їх значення. Зверніть увагу на написання виділених слів. Спишіть.

1. Живи **просто**, проживеш років зо сто. 2. До **першого** грому земля не **розмерзається**. 3. Хто **влітку** пісні співає, той **узимку** сльози проливає. 4. На **рідній** землі тепло і **вдень** і **вночі**. 5. Виходиш з дому – кланяйся **життю** молодому.

II. Підкресліть виділені слова як члени речення. Надпишіть над ними запитання, на які вони відповідають.

● **Вправа 499.** I. Прочитайте текст. Визначте його тему, мікротеми. Свою відповідь аргументуйте.

ШАХБОКС

Усі ми звикли до традиційного футболу, баскетболу, тенісу чи легкої атлетики. Але є не менш видовищні види спорту,

засновники яких, напевно, знудилися від звичайного перекидання м'яча через сітку чи простого бігу й захотіли додати трохи креативу.

Існує курйозний вид спорту – шахбокс, творці якого вирішили довести: міцні м'язи можуть поєднуватися з потужним інтелектом. Правила шахбоксу передбачають традиційні 11 раундів, де звичайні боксерські трихвилинки чергують-

ся з раундами «швидких» шахів тривалістю чотири хвилини.

Мета шахбоксу – знайти найсильнішу і водночас найрозумнішу людину (*За матеріалами інтернету*).

II. Спишіть останнє речення. Підкресліть члени речення. Визначте способи вираження другорядних членів.

III. Розкажіть про ваш улюблений вид спорту. Де й коли займаєтеся? Чи порекомендували б ви його своїм однокласникам та однокласницям? Чому?

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Словосполученням є кожне поєднання слів у рядку

А зайшов до хати, сонячне світло, футбольний м'яч

Б високо в горах, зелений килим, біля хати

В зошит і книжка, комп'ютерні ігри, іду швидко

Г падає сніг, холодна роса, живу далеко

2. З одним головним членом є речення

А На квітку сіла бджола.

В На небі зійшов місяць.

Б Літо господарює в полі.

Г Дерева нагнуло до самої землі.

3. Правильно визначено граматичну основу в реченні

А Вітер листям вкриває землю.

В Нам життя дарує радість.

Б Сонце землю голубить.

Г Діти матерям дарують квіти.

4. Додатки є в реченні

А Мороз дужче припікав.

В Задощило вночі.

Б Полетіли гуси у вирій.

Г Несу в серці ласку людям.

5. Виділене слово є означенням у реченні

А Тепло дихає земля.

В Запам'ятав бабусині слова.

Б У гаю весело щебечуть пташки.

Г Земля дала силу.

6. Визначте синтаксичну роль виділених слів.

У небі (1) *вітер* кучерявий колише (2) *темною* блакить, і на землі (3) *гойдає* трави, і затихає, й (4) *знов* шумить (М. Рильський).

А підмет

Г додаток

Б присудок

Д обставина

В означення

● **Вправа 500.** I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вживання тире та двокрапки.

1. У наших лісах ростуть хвойні дерева ялини сосни кедрі смереки тис (О.Шуша). 2. І небо й квіти й дерева і озера блакитні води усе всміхалося Ганнусі (В.Сосюра). 3. Рідний дім вишні у цвіту журлива річка і запашний луг усе це пов'язано з образом матері (І.Вихованець). 4. Усе ніби поменшало і звузилося і дорога і гори і стежка в березі і круча над Россю (Є.Гуцало).

II. Підкресліть однорідні члени речення та узагальнювальні слова відповідно до їх синтаксичної ролі.

III. Накресліть схеми розташування однорідних членів в останньому реченні.

● **Вправа 501.** I. Прочитайте речення. Спишіть, розставляючи розділові знаки, поясніть їх.

1. Палкими блискавицями-мечами хотіла б я вас виховувати слова! (Леся Українка) 2. Рости міцній моя Вітчизно во ім'я щастя на землі! (В.Сосюра). 3. Горнуйсь до тебе Україно (М.Бакай). 4. О земле велетнів роди! (П.Тичина).

II. Складіть і запишіть спонукальне речення з поширеним звертанням.

● **Вправа 502.** I. Спишіть речення, виділяючи розділовими знаками вставні слова та сполучення слів, а також звертання. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Буває часом сліпну від краси (Л.Костенко). 2. Пробач мені серпневий мій світанок, бо завинив здається знов, і на побачення до тебе я не зібрався, не прийшов (В.Крищенко). 3. По вулиці йду і здається уперше розплющив я очі на світ (О.Підсуха). 4. Того можливо не знайду я слова, щоб наш

прекрасний оспівати світ (*М.Рильський*). 5. Це може навіть і не вірші, а квіти, кинуті тобі (*Л.Костенко*).

II. Поясніть значення вставних слів у реченнях. Які з цих слів можна замінити синонімічними словами?

● **Вправа 503.** Проведіть змагання, хто швидше прочитає вголос усі скоромовки й жодного разу не зіб'ється.

1. Семен босий сіно косить, роса росить ноги босі. 2. Бубоніла діду баба: «Ой, не дмухай на кульбабу, бо з кульбаби полетять сто малих кульбабенят». 3. Прокіп рапортував, та не дорапортував, а заходився Прокіп дорапортовувати – зарапортувався.

● **Вправа 504.** I. Прочитайте текст уголос.

ДІМ... У САНДАЛИКУ

Миколка аж удома помітив, що сандалика забув у таборі. Мама його втішила, що це добра прикмета, і наступного року він неодмінно побуває саме в цьому таборі.

І от він знов туди *поїхав*. Тільки тепер не в останню зміну, а в першу. У таборі Миколку направили до того ж корпусу, у якому він жив торік.

– Іди вибирай ліжко, яке тобі найбільше до вподоби, – сказали йому.

При вході до *будиночка* ліворуч, під лавкою, у Миколчиних сандаликах, які він забув минулого літа, сиділа мухоловка. Побачивши хлопця, вона злякано спурхнула в куці. На дні гніздечка-сандалика лежали сірі яечка. Вожа-та пояснила, що доторкатися до них не можна, бо пташка покине гніздо.

А незабаром із яечок вилупилися сірі *пухнастенькі* пташенята. Миколка пишався, що саме в його сандалику пташкам так сподобалося.

– Виходить, я подарував пташкам цілий дім... (*За В.Леусем*).

II. Виконайте завдання

1. Визначте стиль мови і тип мовлення.
2. Знайдіть і выпишіть із тексту просте речення.
3. Доберіть синоніми до слова *пишався*.
4. Запишіть антонім до слова *добра* (прикмета).
5. Запишіть спільнокореневі слова до слова *гніздечко*, визначте у них корінь.
6. Розберіть за будовою виділені в тексті слова.
7. Випишіть із тексту по два-три слова, у яких: а) однакова кількість звуків і букв; б) букв більше, ніж звуків; в) звуків більше, ніж букв.
8. Пригадайте, чи траплялися з вами подібні історії. Розкажіть про них однокласникам та однокласницям.

● **Вправа 505.** Запишіть слова у дві колонки: у першу ті, у яких букви **дж**, **дз** означають один звук, а в другу ті, де вони позначають окремі звуки.

Догоджати, кукурудза, підзолистий, узгодження, джунглі, дзвоник, віджилий, загороджений, надзелень, дзеркало, джаз, омолоджений, ходжу.

● **Вправа 506. Гра «Хто зайвий?»** Випишіть з кожного рядка «зайве» слово. Чому саме ці слова «зайві»? Обґрунтуйте свій вибір.

1. Сяє, радість, зігриває, зеленіють, верб'яний.
2. Ярослав, Росія, троянда, квасоля, яблуко.
3. Моряк, будяк, бур'ян, немовля, остання.
4. Свято, бабуся, черешня, ялинка, буряк.
5. Земляк, ім'я, дзвякнути, чарівниця, дрючок.
6. Залюбки, дзюрчання, пелюстки, кров'ю, безлюдний.
7. Зацвітає, співає, росою, новою, ніччю.

Готуйтеся до ЗНО зараз

1. Усі слова мають однакову кількість букв і звуків у рядку

А юність, щедрість, екзамен

Б п'ять, запорізький, обличчя, просьба

В заєць, перевіряють, земля, проявляється

Г джміль, прощатися, якість, з'їдять

2. Усі приголосні звуки тверді в рядку

А вода, небо, зима, хмара

В сад, сядь, холод, лід

Б рік, подих, сніг, заєць

Г мрія, повага, любов, сонце

3. Усі слова написані без орфографічних помилок у рядку

- А довіря, подзенькуе, б'е   В миш'як, рясний, ін'екція
Б сузір'я, Бразилія, мільйон   Г леться, в'їзд, обласний

4. Усі слова написані правильно в рядку

- А бородьба, косьба, легко   В ніхті, кігті, лехко
Б просьба, молотьба, воґко   Г подрушки, ніжка, швитко

5. Помилку в переносі слова допущено в рядку

- А олі-я   В бур'-ян
Б пра-пор   Г хо-джу

5. Спрощення у групах приголосних відбувається в усіх словах рядка

- А умис..ний, безчес..ність, бряз..нути, форпос..ний
Б шіс..надцять, мес..ники, чес..ний, совіс..ний
В об'їз..ний, якіс..ний, кількатиж..невий, доблес..ний
Г кіс..лявий, хворос..няк, зліс..ний, розіс..лати

● **Вправа 507. I.** Прочитайте міркування хлопчика Шандора.

Ось скоро й кінець навчанню. Через кілька днів канікули. Відпочинок.

Але це не означає, що ми нічого не будемо робити. Навпаки...

Андрійко, Ілонка та Оля допомагатимуть своїм батькам поратися на городі: поливати землю, виривати бур'ян, збирати полуниці. Петрик і Катерина будуть вирощувати квіти. Ми з Яношем зробимо гарну загорожу коло джерела.

Ми всі доглядатимемо наші черешеньки, ходитимемо в ліс, купатимемося в річці. І, звичайно, читатимемо книжки. А їх є стільки гарних, що читав би й читав...

Одним словом, літо проведемо так, щоб було що згадати та чим похвалитися.

II. Напишіть коротко, що ви плануєте робити влітку. При цьому дотримуйтеся правил чергування **у – в, і – й**.

● **Вправа 508.** Пригадайте правила чергування приголосних. Спишіть, замінюючи виділені сполучення слів одним словом. Поясніть зміни приголосних у використаних вами словах.

1. Людина, яка робить усе так, як велить честь. 2. Звістка, яка приносить радість. 3. Квиток для проїзду. 4. Гуртожиток

для студентів. 5. Квітка, яка виділяє приємний запах. 6. Робота, яку виконують руками. 7. Світло від сонця. 8. Рослина з квіткою, подібною до сонця. 9. Стосунки такі, які мають бути між товаришами. 10. Район із центром у місті Острог.

● **Вправа 509.** Іншомовні слова запишіть у три колонки: 1) із вставленою буквою **и**; 2) з буквою **і** та з подвоєнням букв; 3) з буквою **і** без подвоєння букв.

Ч..пси, л..фт, в..(л)а, п..ца, і(л)юм..натор, д..ск, тр..о, об'єкт..в, ц..кл, Апе(н)..ни, оа(з)..с, а(к)ац..я, гр..п, опт..ка.

● **Вправа 510.** Уявіть, що вам треба написати вірш і в ньому заримувати слова *в школі, друг, люди, світ*. Доберіть якомога більше рим до кожного з цих слів і запишіть їх.

● **Вправа 511. I.** Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю він належить. Спишіть, уставте пропущені букви.

Ранок клепає коси, скр..пить колодязними журавлями, грюкає хвіртками. Потягають..ся д..рева після короткої літн..ої ночі, струшуют.. ранкову росу. Гойдають.. голоснептаство на вітах. Як хороше!

Коні легким підтюпцем біжать дорогою. А вона то підступає до самої Росі, то збочує, віддаляєт..ся від берега (*За О. Пархоменко*).

II. Назвіть слова, ужиті в переносному значенні. Простежте, як ці слова роблять мовлення образним. Які уявлення у вас викликають слова-образи?

● **Вправа 512.** Спишіть текст, добираючи з дужок лише по одному слову. Свій вибір обґрунтуйте.

Уночі була гроза, а ранок (випав, видався, трапився) (світлий, погідний, сонячний, ясний) на диво. Небо (ясне, чисте, безхмарне, погідне, сонячне), лагідне-лагідне, що, (поглядаючи, дивлячись) на нього, (мимоволі, несамохіть, мимохіть)

осміхнешся. Сонце (радісне, веселе, відрадне), тепле, (бадьоре, браве, хвацьке). На бур'янах (блищали, виблискували, рясніли) блискучими діамантами (краплі, бризки) нічного дощу (За С.Васильченком).

● **Вправа 513.** Позмагайтеся, хто більше пригадає споріднених слів з коренем **-лет-** (*летіти, літати* та ін.). Запишіть ці слова. Які чергування звуків відбуваються в корені?

● **Вправа 514.** Доберіть до поданих слів споріднені слова. Два слова введіть у речення.

Квітка, мова, ліс, казка.

● **Вправа 515.** Спишіть. У словах виділіть суфікси та закінчення (там, де вони є).

Ніч, нічка, нічний, ночівля, ніченька, ночує, синенький, синій, синяк, синюватий, степовий, придорожній, стукотить.

● **Вправа 516.** Відновіть слова, уставивши пропущені літери. Виділені слова розберіть за будовою.

Бе..шовний, ..вити, бе..страшний, ..лити, ..падати, ..цілити, без..захисний, ро..ступитися, роз..утися, бе..пера, ро..жалобити, ..хилитися, ..чистити, ..кувати.

● **Вправа 517.** «Хто перший?» За дві хвилини доберіть якомога більше спільнокореневих слів до слів **бажати** (перша група); **летіти** (друга група); **продавати** (третья група).

● **Вправа 518.** Прочитайте вірш Анатолія Камінчука. Випишіть із нього слова з буквами, що завжди позначають два звуки.

Дощ хлющить
на зелен плющ.
Під кущем сховався хрущ.
Каже весело плющу:
– Не боюся я дощу!

● **Вправа 519.** Запишіть слова, вставляючи (де потрібно) апостроф чи м'який знак.

Різдв..яний, під..їжджати, повір..я, м..ята, зав..язати, за-метілл..ю, Лук..янівка, арф..яр, св..ятковий, п..юре, за..їхати, в..ет..ся, сіл..с..кий, весіл..я.

● **Вправа 520. Гра «Хто більше?».** Проведіть змагання, хто запише довший ланцюжок зі слів, які б відрізнялися одне від одного лише одним звуком. Ланцюжок починайте зі слів: *мак, кит, сир, ліс, балка* або *сад*.

Наприклад: *гриб – граб – краб – край – крам – кран – клан – клин – млин – плин – план – плац – плач*.

● **Вправа 521.** Напишіть твір-розповідь на тему «День відпочинку». Щоб передати послідовність подій, використовуйте слова й вислови, які вказують на час: *вранці, до обіду, після обіду, надвечір, увечері, спочатку, потім, коли сонце підбилося вгору, коли сонце схилилося на захід* і подібні. Уведіть у текст уривки розмов (діалоги).

Словникова робота ●●●○●

барвистий – színes
бриніти – zeng
віла – sellő
вілла – családi ház
горілиць – arccal felfelé
дрючок – bot
знудитися – unatkozik
крона – korona
курйозний – furcsa
лоно природи – a természet keble
медунка – orvosi tüdőfű
мухоловка – szürke légykapó
несподіванка – meglepetés
нетлінний – elmúlhatatlan

оазис – oázis
підбилося (про сонце) – magasra emelkedett az égen
підсмажувати – süttetni
плющ – borostyán
притаманний – jellemző
прозелень – zöld árnyalat a növényzetben
рапортувати – jelent
розплющити – kinyitni
споконвіку – ősidőktől fogva, régóta
тис – tiszafa
чинара – chinár

КЛЮЧІ ДО ВПРАВ. ВІДГАДКИ

Вправа 14. Успіхів і радості вам у навчанні.

Вправа 20. Слабкі люди вірять в удачу, сильні – в причину і наслідок.

Вправа 29. Учітесь, читайте.

Вправа 33. Відгадки: сорок-а, нами-сто.

Вправа 42. Відгадки: я, я-ми, ви-ми-ті.

Вправа 165. Відповідь: береза; екран; зима; сіно; еластичний; різати; циркуль; ягода. Вислів Г. Сковороди: «Без ядра горіх ніщо, так само як і людина без серця».

Вправа 223. Осінь.

Вправа 229. Важка наука – в білім світі.

Вправа 238. Крапля камінь мочить.

Вправа 243. Зроби добро людині і забудь.

Вправа 260. Людина кожна якоюсь мірою поет.

Вправа 317. Відгадки: сонце; ліс; редька; мак.

Вправа 321. Хитрощами не проживеш.

Вправа 335. Відгадки: дорога; голка; лелека; качка.

Вправа 360. Відгадки: три; буквою «о»; двоє.

Вправа 361. Люба моя Україна.

Вправа 368. Відгадки: сніг; годинник; комар; вудка і риба.

Вправа 379. Чесне діло роби сміло.

Вправа 396. Труд у красу переростає.

Вправа 443. ... той ціни не знає силі.

Вправа 463. ...мали однакову думку... .

Вправа 476. ... замолоду вчитися.

Зміст

§ 1. Українська мова – державна мова України.....	4
§ 2. Розвиток мовлення. Загальне уявлення про спілкування та мовлення, види мовленнєвої діяльності.....	6
Повторення вивченого в початкових класах.....	10
§ 3. Частина мови, способи розпізнавання частин мови.....	10
§ 4. Іменник.....	15
§ 5. Прикметник.....	20
§ 6. Числівник.....	24
§ 7. Займенник. Особові займенники.....	27
§ 8. Дієслово.....	32
§ 9. Розвиток мовлення. Читання тексту мовчки.....	36
§ 10. Розвиток мовлення. Текст. Тема й головна думка тексту.....	39
Синтаксис. Пунктуація.....	45
§ 11. Словосполучення. Головне та залежне слова у словосполученні.....	45
§ 12. Речення. Види речень.....	52
§ 13. Головні члени речення: підмет і присудок.....	57
§ 14. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина.....	61
§ 15. Речення з однорідними членами. Кома між однорідними членами.....	69
§ 16. Двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами.....	75
§ 17. Розвиток мовлення. Усний переказ тексту розповідного характеру.....	80
§ 18. Звертання. Вставні слова та словосполучення. Розділові знаки при звертаннях і вставних конструкціях.....	81
§ 19. Складне речення. Розділові знаки у складному реченні.....	88
§ 20. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові.....	94
§ 21. Діалог. Тире при діалозі.....	98
§ 22. Розвиток мовлення. Правила спілкування. Складання діалогів.....	102

Лексика	104
§ 23. Лексичне значення слова.	
Однозначні та багатозначні слова	104
§ 24. Тлумачний і перекладний словники	109
§ 25. Групи слів за значенням:	
омоніми, синоніми, антоніми.....	113
§ 26. Фразеологізми. Фразеологічний словник	121
§ 27. Розвиток мовлення. Докладний переказ	
тексту-опису предмета	126
Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія	131
§ 28. Звуки мови і звуки мовлення.	
Голосні і приголосні звуки	131
§ 29. Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт.	
Співвідношення звуків і букв	142
§ 30. Звукове значення букв <i>я, ю, є, ї, у</i> .	
Позначення на письмі звуків <i>[дж], [дз], [дз']</i>	147
§ 31. Розвиток мовлення. Переказ художнього тексту	
з елементами опису предмета.....	149
§ 32. Склад. Основні правила переносу. Наголос.....	151
§ 33. Вимова наголошених і ненаголошених	
голосних звуків і позначення їх на письмі.....	158
§ 34. Вимова приголосних звуків і позначення їх на письмі	162
§ 35. Розвиток мовлення. Написання вітальних листівок	166
§ 36. Уподібнення приголосних звуків.....	169
§ 37. Спрощення у групах приголосних.....	173
§ 38. Найпоширеніші випадки чергування голосних	
і приголосних звуків.	
Чергування <i>[o] – [a], [e] – [i], [e] – [u]</i>	178
§ 39. Чергування <i>[o], [e]</i> з <i>[i]</i>	179
§ 40. Чергування <i>[e]</i> з <i>[o]</i> після <i>[ж], [ч], [ш], [й]</i>	181
§ 41. <i>И, і</i> після <i>ж, ч, ш, ц</i> та <i>г, к, х</i> у коренях слів	184
§ 42. Розвиток мовлення. Читання вголос тексту науково-	
популярного стилю.....	186
§ 43. Розвиток мовлення.	
Твір-розповідь у художньому стилі.....	189
§ 44. Основні випадки чергування приголосних:	
<i>[г], [к], [х] – [ж], [ч], [ш] – [з'], [ц'], [с']</i>	191
§ 45. Основні випадки чергування <i>у – в, і – ї</i>	195

§ 46. Розвиток мовлення. Стисле переказування змісту побаченого	198
§ 47. Позначення м'якості приголосних на письмі буквами ь, і, я, ю, є	200
§ 48. Правила вживання м'якого знака	202
§ 49. Правила вживання апострофа	206
§ 50. Розвиток мовлення. Поняття про офіційно-діловий стиль. Складання запрошення	210
§ 51. Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних і збігу однакових приголосних звуків	212
§ 52. Написання слів іншомовного походження	216
§ 53. Розвиток мовлення. Аудіювання тексту художнього стилю	225
§ 54. Розвиток мовлення. Твір-опис тварини в художньому стилі	227
Будова слова. Словотвір	231
§ 55. Основні відомості про будову слова і словотвір. Спільнокореневі слова й форми слова. Основа слова та закінчення змінних слів	231
§ 56. Значущі частини слова	234
§ 57. Вимова та написання префіксів з- (зі-, с-), роз-, без-, пре-, при-, при-	240
§ 58. Розвиток мовлення. Усний твір – опис за малюнком	244
§ 59. Основні способи словотворення	247
§ 60. Усний твір-розповідь за поданою ситуацією	251
§ 61. Зміни приголосних при творенні іменників і прикметників із суфіксом -ин-	253
§ 62. Зміни приголосних при творенні прикметників на -ськ-(-зьк-, -цьк-) та іменників на -ство (-зтво, -цтво)	257
§ 63. Написання слів з нів, нанів	261
§ 64. Розвиток мовлення. Твір з елементами роздуму	265
§ 65. Написання складних слів разом і через дефіс	270
§ 66. Творення і правопис складноскорочених слів. Сполучні о, е у складних словах	274
§ 67. Розвиток мовлення. Поняття про публіцистичний стиль. Написання замітки	278
§ 68. Повторення вивченого у 5 класі	280
Ключі до вправ. Відгадки	292

Навчальне видання

**ШУМИЦЬКА Галина Василівна
ГНАТКОВИЧ Тетяна Дмитрівна
КАЛИНИЧ Олеся Василівна
ЛУКАЧ Андріанна Юліївна
БОРИСОВА Єва Елемирівна**

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 5 класу
з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Л. Л. Кириєнко*
Художній редактор *І. Б. Штурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 23,97.

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua; e-mail: office@svit.gov.ua; svit_vydav@ukr.net